

Sümegeh és vidékének őskora.

DARNAY KÁLMÁN-tól.

Midőn ezelőtt tizenöt évvel hozzá fogtam vidékünk őskorának felderítéséhez, korántsem vártam azon eredményt, melyet ezen aránylag rövid idő alatt, néhány őstelep és temető sikeres felkutatása és több szerencsés véletlen következtében felszínre került bronzkincs megmentésével elérnem sikerült. És ma, midőn már ki van ugyan jelölve az archæologiai kutatás útja, de őskori telepeink és temetőinknek még csak egy kis része került felkutatás alá, máris megtöltötte muzeumomat az ősemlék, az ő kezdetleges kulturájának hátrahagyott emlékeivel.

De az a rövid néhány év még nem volt elegendő őskincsekben oly gazdag, nagy területnek, minő Sümegeh és a Balaton vidéke, teljes felkutatására. Azért elég tág teret szántam jelen tanulmányomnak, melyben be akarom mutatni vidékünk fémkorát, a bronz- és La Tene vas-kort, különösen a fémkorszakok átalakulási korát, a hallstatti őskort oly szépen jellemző csabrendeki és somlyói őstelepeket. Előbb azonban szükségesnek tartom, hogy bevilágítsam néhány szóval a fémkorok megelőző őskorát, a haladottabb neolith kort.

Vannak-e vidékünkön is, a lengyeli vagy más dunántúli neolith telepekhez hasonló őstelepek? Erre határozottan igennel felelhetek, mindannak daczára, hogy ezideig nem foglalkozhattam elég behatóan a régibb őskori telepek felkutatásával, mert elfoglalt vidékünk fémkora. Csakis a szórványosan előfordult leletek és az őskor természetes rendje szolgál bizonyítékul. Viszont azt is sejtem, hogy kőkori telepeink sem számra, sem nagyságra nem fogják megközelíteni a bronz- és La Tene-telepek gazdagságát. Ezen feltevés bebizonyítására megadja a feleletet vidékünk fekvése és annak természetes sajátsága.

A Balaton a miocen őstenger maradványa és mert ezen őstenger egyedül itt, a Balaton képében, hagyott látható nyomot, nagyon természetes, hogy legtovább e tájékon tartotta meg uralmát; és jól lehet, hogy a palæolith- és neolith-korban egyes magaslatok ki is emelkedtek a lassankint szűkebb mederbe szoruló víztömegeből, de földterületünk legnagyobb része víz alatt állt, vagy lakhatatlan ingoványos terület volt.

Sümegeh épen azon kiváltságos területekhez tartozik, hol az őstenger maradandó nyomot hagyott. Vidékünk legnagyobb magaslata az eruptív képződményű «Fehér kövek», az eocen mély őstenger állatvilága a clongomeratokká tömörült numulitokból áll. A brakk-vizi miocen őstenger állatjai, a cerithiumok, osztrigák, rákok, ezrivel hevernek a földszinén. Ritkébbak az édesvízi pliocen-tenger egykori lakói, a bordás Cardiumok, a kongeriok (kecske körmök), melyek inkább közvetlen a Balaton partján, Tihany-nál fordulnak elő. A diluvium emlős-állatjainak maradványai szintén gyakran fordulnak elő a sümeghi lösz-rétegben. Rövid néhány év alatt egész gyűjteményt állítottam össze Mamuth, Rhinoceros, ősszarvas csontokból. Az összeköttetés, mely a trias-, rethæ-, lias- és kréta-kortól, a III-ik őskoron át elvezet a diluviumba, itt sem találja még folytatását, mint sehol hazánkban az alluvium korában, hol helyenkint már feltűnik az első ősemlék. Így vidékünk archæologiája is a neolith-korral kezdődik.

Neolith-telepeinket tehát vidékünk magaslatain kell keresni. A tőlünk kissé távolabb eső Somlyó, ma már minden kétséget kizárva, olyan őstelepnek bizonyult, mely a neolith-kortól folytatólagosan, a

bronz- és La Tene vaskoron át, állandóan lakott terület volt. Hasonlóképen Szigliget, Tátika, Rezi, Csobáncz stb., mely utóbbiakon azonban ez ideig rendszeres kutatás nem történt; csakis a lépten-nyomon — a szőlőmunkálatoknál — véletlenül előkerült szórványos leletek szolgálnak támpontul.

Nem is ezen területektől várom a kedvező eredményt, hol a rendszeres kutatás lehetősége ki van zárva, azon oknál fogva, mert a százados szőlő-kultúra valószínűleg régen feldúlta az őslakók tűzhelyét, sírjait. A mit nem semmisített meg a munkás csákánya, az is elszórva, csak századrészeiben, a véletlenség következtében kerül felszínre, megfosztva minden eredetiségétől, mely épen az ősember élet-szokásainak tanulmányozására alapul szolgálhatna.

A Sümegh és Csab-Rendek közt elterülő «Fehér kövek» heglánczolata az, mely archaéologiai szempontból nemcsak vidékünk, de egész megyénk legérdekesebb területe. Ez fogja képezni ezután is rendszeres kutatásom tárgyát, és ezen terület van hivatva, hogy az egész vidék őskulturájának képét bemutassa azon szerencsés körülménynél fogva, mert az őskor összes átalakulásainak bélyegét magán viseli, másrésről pedig, az eddig fel nem kutatott rész, a neolith-telepek, teljesen érintetlenül állanak hozzáférhető, bozotos, hasznavehetetlen területen.

A neolith-kor szórványos leletei legtöbb esetben csak általános jelentőséggel bírnak, különösen, ha azok lapályos területről kerülnek felszínre. Ilyen leletek fordultak elő Zala-Gogánfán, csiszolt kőbalta-él; Káptalanfán, szürkés bazaltból készült, átfürt kőszekereze; Berzsényben, félig átfürt, nagyjában hasogatott, nagy kőkalapács, benne a kődugaszszal. Söjtörön hasonlóképen két csiszolt kőkalapács, egyik a nyéllyuknál eltörve. Eötvösön két szépen csiszolt kőeszköz, egyik nyéllyukas kőfejsze, a másik kalapács-alak, mely utóbbi lelet leginkább tanúskodik arról, hogy ilyen szórványos leletek legtöbbször véletlenség, nagy vízáradások, földrétegek átalakulása következtében kerültek lelhelyükre. Így kerülhetett egy földrétegbe az eötvösi két csiszolt kőeszköz diluviális állatesontokkal, holott tudvalevő dolog, hogy az őszallatok korában, legalább eddig még semmi biztos adat nincs, hogy hazánkban emberi kultúra létezett volna. Vagy feltéve, hogy létezett, akkor sem a csiszolt neolith, hanem a legrégebbi őskor, a palaeolith-kor kezdetleges kőeszközeivel találkozhatunk, csakis egy rétegben, az őszallatok csontjaival.

Sümeghen a közelmúltban Sücs Zsigmond birtokos szőlőjében is fordult elő egy magkőből készült, átfürt, szépen csiszolt csüngő (amulette), mely kétségtelenül a Fehér kövek magaslatán levő neolith-telepből került ki egy vízmosás alkalmával lelhelyre ép úgy, mint a többi felsorolt szórványos leletek, melyek több száz lábnyival mélyebben fekszenek vidékünk magaslatainál, olyan lapályos területen, mely a neolith-korban bizonyynyal lakhatatlan posványos hely volt.

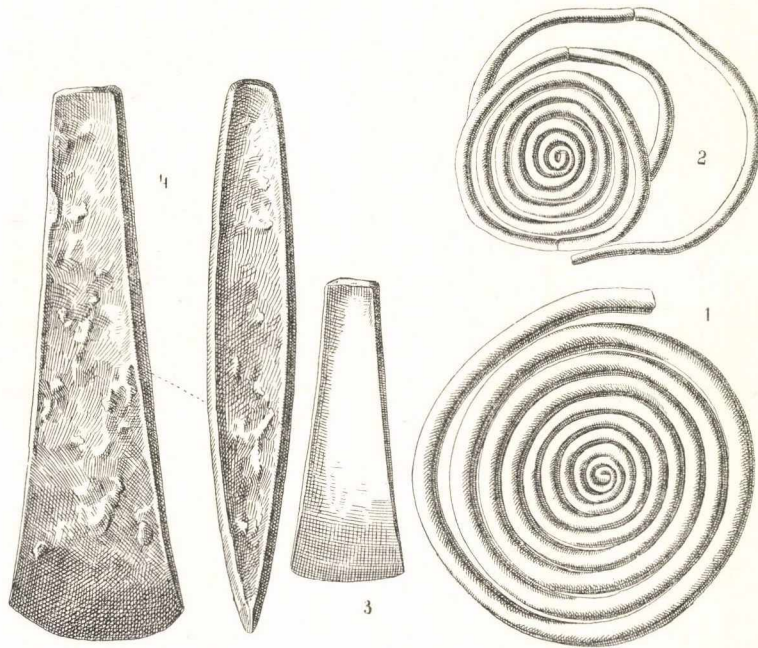
Így természetesen meddő munka volna az ily szórványos leletek helyén kutatni, melyek legfeljebb csak arról tanuskodnak, hogy e vidék valamelyik magaslatán létezik egy neolith-telep. Hasonlóképen nem tanuskodhatik a kőkor ősemberének kultúrájáról a bronz- és La Tene-telepeken bronz- vagy vaszköz kíséretében előforduló csiszolt balta-élek, buzogányok, kőkalapácsok, fejszék, háló-súlyok, orsó-gombok stb., minőket Csab-Rendeken felásott urna-temetőben, sőt Szt-Gróth homokgödrri romanizált kelta telepén is találtam, azon oknál fogva, mert a kőkor az eddigi tapasztalatok szerint a fémkor fel-lépésénél nem ért rögtön véget. Használatban voltak azok a későbbi korszakokban is, nemesak azon oknál fogva, hogy némely területen réz- vagy ónhiányban szenvedtek, vagy mert nem voltak eléggé jártasak az ötvény készítésében, de némely czélra, melyre a réz és vas lágynak, a bronz törékenynek bizonyult, igen jó szolgálatot tett a már úgy is forgalomban levő kőeszköz. Mindezek után időelőtti volna vidékünk kőkoráról értekezni addig, míg tervbe vett ásatásaim folytán erről teljes képet nem nyertem, olyan megdönthetetlen bizonyítékokat, minőkkel most vidékünk fémkorát megismertetni óhajtom.

Sümegh és vidékének fémkora. Vidékünkön a bronzkort valószínűleg rézkor előzte meg, mire nézve azonban ez idő szerint még hiányosak az adataim. Hasonlóan a neolith-korhoz, csak néhány igénytelen szórványos leltre és feltevésre kell vidékünk rézkorát alapítani, jöllehet, a rézeszközök más vidéken is ritkábbak a bronznál. Már azon körülménynél fogva is, hogy azt minden valószínűség szerint maga a bronzkor ősembere, midőn a bronzkészítés titkának tudatára jött, beolvasztotta, mely használatra alkalmasabbnak bizonyult, mégis gyakrabban fordulnak elő, mint vidékünkön, hol egész-

ben véve Szigligeten fordult elő szórványosan egy kővésőt utánozó rézvéső, alakja megegyez (Hampel «Újabb tanulmányok a rézkorról» 49. ábra, 1. szám), hossza 80 mm, szélessége 30 mm, súlya 215 gr. (3. ábra.) Egy más alkalommal ugyanott az úgynevezett «Czifra major» szomszédságában forgatásnál egy törpenge és két rézsodrony-tekeres fordult elő szórványosan. A törpenge (XXXII. tábla 2-ik és 8-ik ábra) levéalakú, közepén végig futó dudoros bordával, a nyélhez való megerősítésre három aklázó szeg szolgált, melyek közül egyik hiányzik. Hossza 115 mm, szélessége 22 mm, súlya 20 gr. (Hasonló: Hampel U. T. a rézkorról 26. lap, 36. ábrán látható.)

A pápaszemes sodronytekeres felerészben van meg, másik felét feldolgozta egy tapolezai rézműves. Hasonló a domahidai lelet kettős korongtekereséhez. (Pulszky «Rézkor» 33. lap, 1. ábra.) Átmérője 83 mm, sodronyvastagsága 5 mm. (I. tábla, 1. ábra.)

A másik sodronytekeres az előbbinél kisebb, korongpárja derékszög-alakban hajlított. Így valószínűleg válldiszítésül szolgált. (I. tábla, 2. ábra.) Átmérője 48 mm, sodronyvastagsága 4 mm.



I. tábla. Rézeszközök Sümegh vidékéről. $\frac{1}{2}$ nagyság.

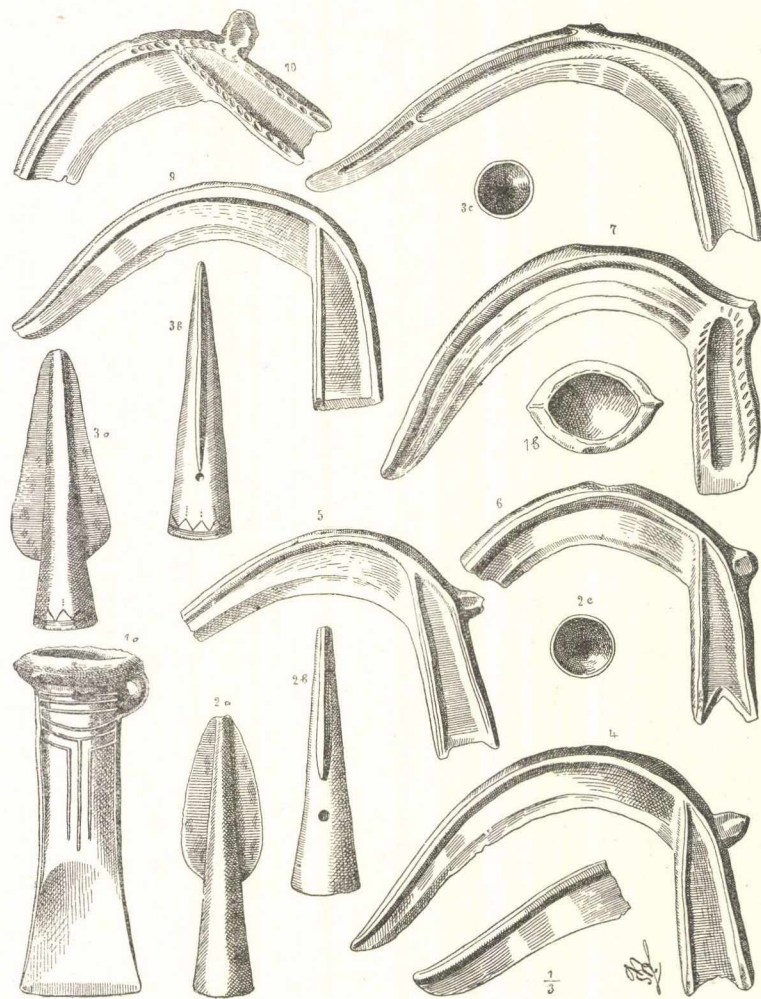
Hogy e három szórványosan lelt réztárgy csakugyan a rézkor emlékei közé sorozható, az indokolt azon oknál fogva, hogy hasonló alakok gyakoriak a rézkori leletek közt, de viszont nincs kizárva azon körülmény sem, hogy azok a bronzkor legelejéről származhatnak és réz voltukat a nehezebben hozzáférhető ón hiányában kell keresni. Különösen az utóbbi két sodronytekeresnél, melyekben, mint ékszerekben, rendeltetésüknél fogva, az anyag érczes vagy kevésbé érczes volta nem jöhetett számba.

Egészen más szempontból kerül elbírálás alá a Kisasszondon egy vizmosásban lelt két darab nagyobb rézvéső, melyek közül csak egyiket (I. tábla, 4. ábra) sikerült megszerezniem. Ez, a mennyiben a legegyszerűbb kővésőt utánozza, kétségtelenül a legelső fémkor, a rézkor emlékei közé sorozandó. A rézvéső súlya 600 gr., hossza 147 mm, szélessége 47 mm. (Teljesen hasonlót ismerünk: Pulszky «Rézkor» 4. ábra, 3. a—b szám alatt.)

Mindezekből láthatjuk, hogy vidékünk e legrégibb őskorban ingoványos voltánál fogva kevésbé lakott terület volt és a tulajdonképeni virágzó őskultúra a bronzkorról veszi kezdetét.

Sümegh-papföldi bronzlelet. Bronzkori emlékeink nagy sorozatát egy tizenkét évvel ezelőtt a véletlen következtében felszínre került bronz-kincslelet kezdi meg, melyet Sümeghen, a vasuti őrház szomszédságában elterülő birtokon, az úgynevezett «Papföld»-ön leltek. Egy őszi szántás alkalmával a

béresek alig egy láb mélységben egy kőhalmazra bukkantak, melynek szétbontásakor tíz darab bronz-tárgy került felszínre. A sorozat állt: egy füles, tokos vésőből, két darab szárnyas lándzsából és hét darab bronz-sarlóból. Az egész lelet a tulajdonos szivességéből gyűjteményembe került. A kincslelet általános jellegére nézve nagyon hasonlít (csak számra nézve kevesebb) a pölöskei, ugyancsak zala-megyei bronzkincshez, azon eltéréssel, hogy e leletben hiányoznak a női ékszerek, melyek a pölöskei leletben (lásd: Hampel, Bronzkor, II. rész, CLIV—V. táblán) két karperecz és egy gombosfejű tüvel vannak képviselve; de viszont az itt előfordult eszközök: a füles, tokos véső, a szárnyas lándzsa a pölöskeiben is képviselve van és mindkét lelet zömét a bronzsarlók képezik. Ha a két leletet figyelmesen



II. tábla. Sümegh-papföldi bronzkincs. $\frac{1}{3}$ nagyság.

vizsgáljuk, első pillanatban szemünkbe ötlik azon fontos körülmény, hogy a pölöskei bronzkincsben két trébelt és aklázott bronzedény-töredék fordult elő, tehát sokkal újabbkori, azaz a haladottabb bronzkorból való, mint a «papföldi» bronzkincs, mely a legkezdetlegesebb és legegyszerűbb bronz-eszközök sorozatát mutatja be.

Közös jellegűmindkét kincslelet egykori rendeltetésére nézve, a mennyiben a pölöskei kincsleletben is túlsúlyban vannak az ép és használatra alkalmas bronztárgyak, a «sümegh-papföldi»-ben pedig kizárólag ép — mondhatni új — tárgyakkal találkozunk. Így kétségtelenül a bronzeszközökkel kereskedő vándor-iparos rejthette el kincseit valami nagy invázió elől. A legtöbb kincslelet, mely selejtes tárgyakat tartalmaz, összeolvasztás céljából gyűjtetett össze, jóllehet a pölöskei leletben is fordul elő néhány selejtes tárgy és két összeolvasztásra szánt bronz-rög. A «sümegh-papföldi»-ben szintén két

törött sarló, de ez meg indokolható azzal — mert kétségtelen, hogy a bronzkor ősembere csere kereskedést folytatott — hogy a bronz-rögöket és selejtes tárgyakat úgy cserélte be hasonló értéknek megfelelő új tárgyért.

A «sümegh-papföldi» bronzkincs tokos füles vésője (II. tábla, 1. szám), duzzadt peremű, kicsiny füllel ellátva, mindkét oldalán hat soros bordadíszítéssel. Teljesen hasonló díszítésű vésőt hazai leleteinkben nem ismerek, de legközelebb áll hozzá a herceghalmi kincs két vésője. (Hampel Br. Kor. III. rész, CCIX. tábla, 1—2. szám.) A bronz-véső hossza 135 mm, szélessége 47 mm, súlya 285 gramm. A lelet két lándzsája közül az egyik (II. tábla, 2. ábra) kétszárnyas, levélalakú, hegye kissé csorbult, széles és lyukkal ellátott köpűje arányosan keskenyülve, dudoros bordaként fut végig a lándzsaszárnyak közepén. Hossza 115 mm, szélessége 35 mm, súlya 90 gramm. A másik (II. tábla, 3. ábra.) nagyságban teljesen megegyező, lándzsaszárnyai szívalakúak, köpűje széles és rövid, szélein cik-czak díszítéssel, közvetlen a szárnyak alatt a nyél beerősítésére szolgáló oldallyukkal. Hossza 115 mm, szélessége 40 mm, súlya 70 gramm. Hasonló alakú lándzsa-csúcsokkal találkoztunk Nagy-Demi (Veszprémmegye) Hampel Bronz-kor. III. CXCIV. tb. Velemi (Vas megye) CCXXXVIII. 9., 10-ik szám és a biharmegyei leletekben CCXXVI. 7—8. szám. A hét darab bronz-sarló majdnem teljesen épnek mondható, kettőnek azonban le van a hegye törve, mely közül csak az egyik mutat régibb törést, a másik hegyét a találók törték le. A sarlók mindegyike közönséges alak. Kettő rovátkolt, öt síma bordás. A legszebb példány (II. tábla, 7. ábra) erősen hajlított pengéjét vastag, síma borda köríti, a nyélszelvényen kétfelül végigfutó borda azonban rovátkolt. A nyélhez való, megerősítésre szolgáló peczek széles és alig emelkedik ki a sarló testéből. Átmérője 127 mm, pengeszélessége 27 mm, súlya 145 gr. A másik díszített sarló (II. tábla, 10. ábra) pengéjét a találók kétfelé törték, mely kevésbé hajlított és hegye felfelé konyul, nyélszelvényét gyöngyös borda köríti be. Peczke erősen kiálló tojásdadalak, a rajta hagyott öntési varral. Átmérője 152 mm, pengeszélessége 30 mm, súlya 95 gr.

A síma bordájú sarlók közül négy darab teljesen egyforma alak, mindannyinak hajlított pengéjét síma borda futja végig, nyélszelvényét csúcsba végződő borda köríti, kettő zászló-alakú, egyik egyenes, egyik kissé kerített bevágásban végződik. Kivételt csak egyik képez (II. tábla, 8. ábra), hol a nyélszelvényből folytatólag két egyenközüen haladó borda a pengén is végig fut, mely utóbbi sarlón a köszörülés nyoma is látható.

A «papföldi» kincslelethez az utóbbi években még három nagyobb bronzkincs járult. Ilyen a kisapáti lelet, mely számra és változatosságra nézve egyike a legbecsesebb kincsleleteknek, mely ez ideig dunántúl napfényre került, és a szigligeti bronzkincs, mely kizárólag ékszerekből és bronz-rögökből állt. Mindkét lelet becsét emeli, hogy a leleteket a maga eredetiségében, hiány nélkül sikerült megszerezniem. Nem mondható ez el a harmadik, Reziben talált bronzkincsről, melynek csak egy-két darabja került gyűjteményembe.

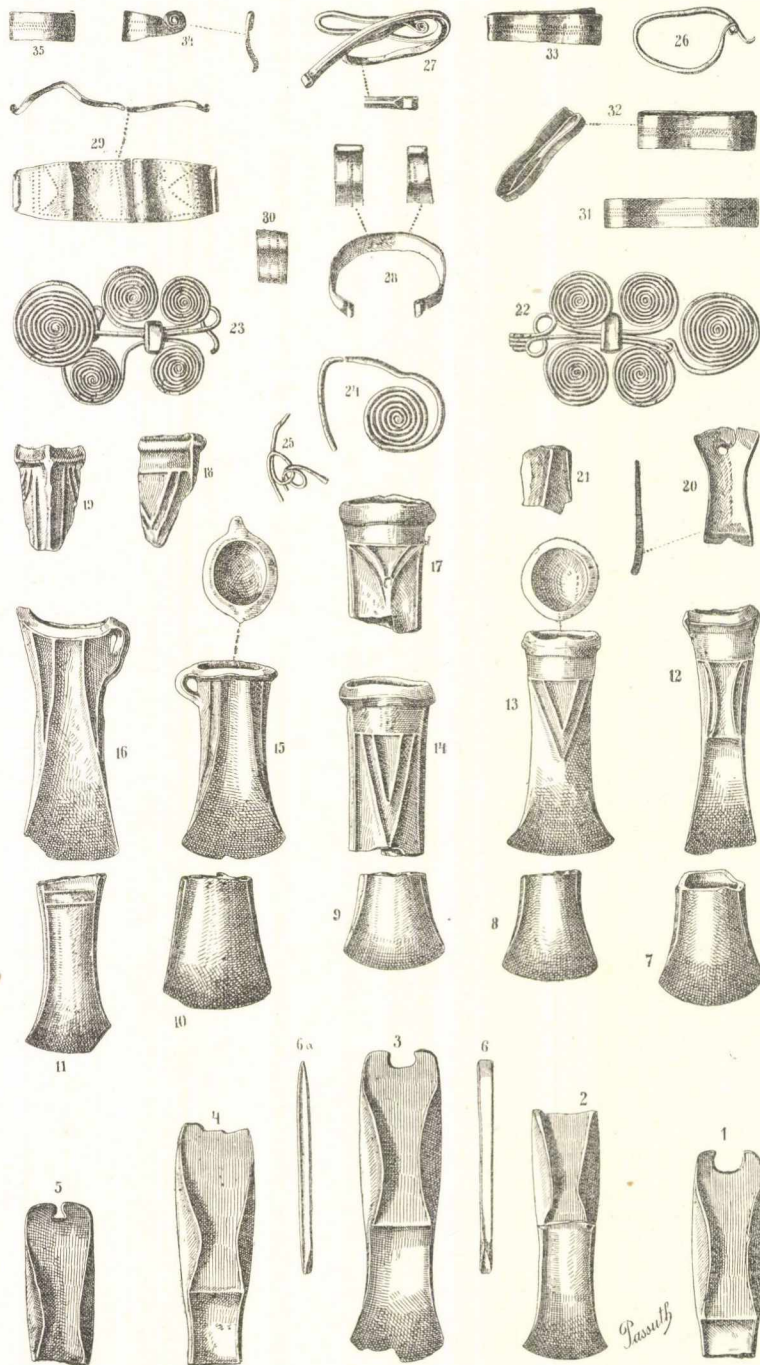
Kisapáti bronzkincs. Tapolezától a Balaton irányában, alig félórányi távolságban fekszik Kisapáti; annak határában, a temetőtől északnyugatra, a szőlőmunkások humusz-talajforgatásánál, 40—50 cm. mélységben egy agyagedényre találtak, mely színig volt bronz-tárgyakkal. Az apró darabokra törött edény tartalmát Keszler Gyula, a tapolezai polgári iskola tanára mentette meg az elkallódástól, kinek értesítésére lerándulván, ő szíves készséggel átengedte ez érdekes bronzleletet.

A lelhely fekvése hasonlít a csabrendeki hegyelőhöz. Emelkedettebb terület, melynek folytatása a hegy láb. Az apró darabokra tört edény — itélve a töredékek és a bronzkincs mennyisége után — mintegy fél méter magas, öblös, fületlen bögre volt, 6 mm vastag oldalfallal, anyaga durva, szemcsés agyag, füstön való szárogatás következtében fénytelen fekete színt mutat, átvonva egy világosabb sárgásbarna agyagréteggel. (V. tábla, 9. sz.) A bronzkincs öt csoportra osztható, melyek zömét házi eszközök képezik, kisebb számban vannak képviselve a fegyverek és azok töredékei. A harmadik csoportba sorozom az ékszereket, negyedikbe a trébelt, aklázott bronzedény-töredékeket és végül a már egyszer összeolvasztott bronz- és nyers réz-rögöket.

A bronzkincs általánosságban, eltekintve a hallstatti izlésre utaló trébelt edénytöredékektől, analogia a kemecsei bronzleletnek. (Hampel, Bronz-kor III. rész CCXXIX. táblától folytatólag.)

Tekeretes fibulái pedig a vasmegyei velemi leletre (CCXLI. tábla) emlékeztetnek. Egy törpenge és egy díszített szalagtekeres analogjával a raxii kincsek közt találkozhatunk. (CCXXI. tábla.)

Számra nézve a bronzlelet meghaladja a százat. Hogy minden tárgy egy leletből való, igazolja



III. tábla. Kisapáti bronzkincs. $\frac{1}{4}$ nagyság.

még az összes tárgyak egyforma élénk zöld patinája is, melyből csak egy-kettő képez kivételt, melyeken az égetés nyomai láthatók.

A házi eszközök legegyszerűbb, de egyszersmind legépebb példánya egy kétélű keskeny véső (III. tábla, 6. szám), négyszögletű bronz-rúdból alakítva, egyik fele arányosan vékonyul és élben végződik, míg a másik fele élesre van lapítva, hossza 116 mm, vastagsága 4 mm, súlya 36 gr. Ehhez teljesen

hasonló példányt nem ismerek, alakra hozzá legközelebb járó példányok (Hampel, Bk. VI. tábla, 1. és 7. sz.) csak egy éllel bírnak és fejfel vannak ellátva. Szintén csak egy példányban (az is töredék) van képviselve a karimás vésők csoportja (III. tábla, 20. szám). Szárnyas vésőt öt darabot adott a lelet (III. tábla, 1—5. sz.), melyek közül egyiknek (3. szám) éle van kicsorbulva, a 2-ik számú pedig kétfelé van törve, három példánynak szárnyas része van meg (1., 4., 5. sz.), két példánynak pedig pengéje (8., 11. sz.). A vésők három példányának szárnyai körszelet-alakúak (Anal. Hampel, VII. tábla, 5. sz.), az 1. számú csúcsban végződő, egyenlő szárú, háromszög-alakú, az 5. számú pedig madárszárny-alakkal bír. (Dunántúli leletekből még két ép példányú szárnyas véső van gyűjteményemben. Egyik szombathelyi lelet, a másikat nem rég meritették ki a Zala folyó medréből.) Tokos és füles vésők 12 példányban vannak képviselve, melyek közül négy teljes példányt, öt hiányos, három darabnak pedig csak töredéke van meg.

Tokos vésők két teljes példánya a III. tábla, 12—13. sz. A 15. számú tokos vésőt pengéjén levő hasadás tette használhatatlanná. Tokos részének duzzadt pereme alatt háromszög-alakban futó kettős bordadisz látható (Anal. kevés változattal Hampel, Bk., I. rész, X. tábla, 6. sz.), hossza 12 cm., súlya 267 gr. A 12. számú az előbbinél karcsúbb, hosszabb példány. Éle kicsorbulva, köpűjén körszelet-alakú bordadíszszel. Hossza 13 cm., súlya 186 gramm. A 14. számúnak pengérsze hiányzik, díszítése hasonlít a 15. számúhoz. Mind a három példánynál a nyélhez való megerősítésre szolgáló fül helyét mindkét oldalon egy-egy lyuk pótolja.

A tokos és füles vésők két teljes példánya közül a 16. számú durva, kidolgozatlan példány pengéjének egyik sarka letörve, köpűje horpadást mutat, a díszítés helyét egy vájadékszerű mélyedés pótolja. Füle hosszú alakú, súlya 373 gramm. A 17. számúnak pengéje hiányzik, letört fülét később lyukkal pótolják, rajta az égetés nyomai láthatók, melytől hasadást kapott. Hajlott szárú, háromszög-alakú kettős bordadíszszel. A 7., 10., 11. számúak pengérszei a hasonló vésőknek, a 17., 18., 19. számúak a tokrész töredékei.

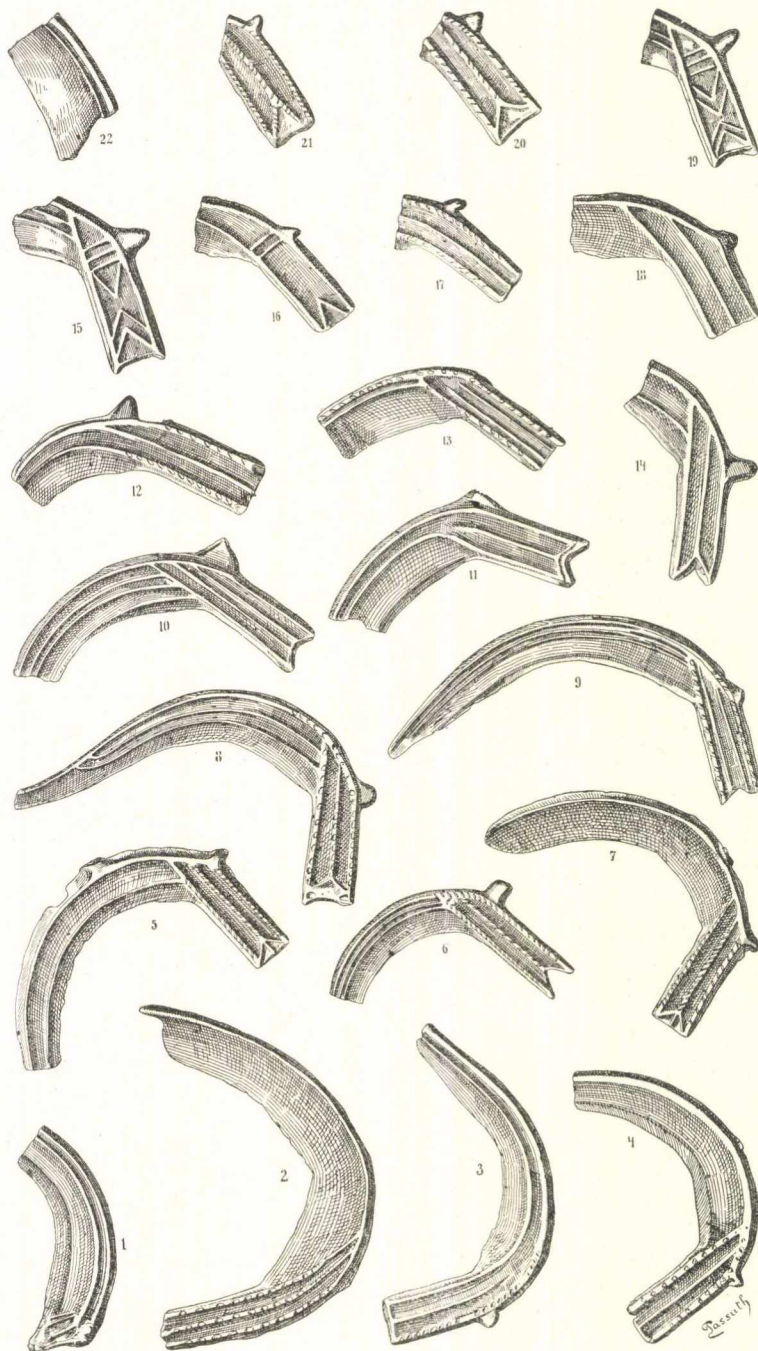
A lelet házi eszközeinek zömét a bronz-sarlók képezik, mintegy 30 darabból képviselve, melyek között 5 darab ép példány, 5 darab kissé csorbitott, 8 darab hiányos és 12 darab töredék van. Az itt előfordult sarlók két válfajt mutatnak. Egy példányban van képviselve (IV. tábla, 1. szám) a legegyszerűbb alakja a bronz-sarlóknak, hol a nyélszelvény helyét egy felálló peczek pótolja és 29 példány képviseli a nyélszelvényes sarlók csoportját.

A 2. számú kezdetleges síma pengéjén két borda közt egy mélyedés fut végig és háromszoros borda díszíti a peczek alatti rövid nyakrészt. (Lásd Hampel, Bk., XIV. tábla, 2. sz.)

A nyélszelvényes bronz-sarlók öt ép példánya alakra, nagyságra, és különösen díszítéseikre nagyon eltérők egymástól.

A 2. számú a sarlók legnagyobb példánya, vagy sikerületlen öntés eredménye a penge hegyének nyújtánya, vagy a kicsorbult hegye köszörültetett keskeny alakra és rajta hagyatott a borda folytatása. Pengéje síma nyélszelvényén gyöngyös díszítésű hármass borda fut végig, peczke letörve, átmérője 165 mm, pengeszélessége 40 mm, súlya 283 gr. A 3. számú az előbbinél jóval kisebb példány, nyélszelvényén szintén hármass borda fut végig, melyek közül a középső, mely a szelvényen végződik, és a belső, mely a pengelapon egy mélyedést alkotva fut végig, síma; míg a külső a sarló szélét befoglaló borda a penge tövéig gyöngyös díszítést mutat. Átmérője 150 mm, pengeszélessége 33 mm, súlya 117 gr. A 4. és 7. egyszerűbb és közönségesebb bronzsarló-idomok, mindegyik szelvényét éles bevágású, rovátkos három-három borda ékíti. A 8. számú sarló minden tekintetben nagyobb eltérést mutat a többiek-től, szelvényét hármass gyöngyös borda, pengéjét két síma borda díszíti, pengéje vége felé hirtelen vékonyulva, fölfelé hajlik. Átmérője 162 mm, súlya 153 gr. A 9. számú a legformásabb sarló-alak, melynek nyélszelvényén egy vájadékot képezve, két magas szegély között kettős síma borda látható, mely a pengét is végig futja. Átmérője 195 mm, súlya 142 gr. A nyélszelvény vége zászló-alakú bevágást mutat hasonlóképen a 6., 10., 11. és 14. számú hiányos sarlók is. Míg az 5., 8., 16. és 20. számúnál ezen bevágás helye a szelvény végén háromszög-alakú bordával van jelölve, de kivágva nincsenek. Ha a 9. számú bronzsarlót közelebről vizsgáljuk, szemünkbe ötlik annak széles bárdja, és önkéntelen azzal

a gondolattal foglalkozunk, hogy a bronzkor ősembere nem-e úgy, mint a jelen korban, először kalapáccsal verte élesre sarlóját és csak azután köszörülte egyenletessé a kalapács-ütés hagyta nyomokat, annál inkább is, mert feltehető, hogy ismerték azt a körülményt, hogy minden fém kalapálás által



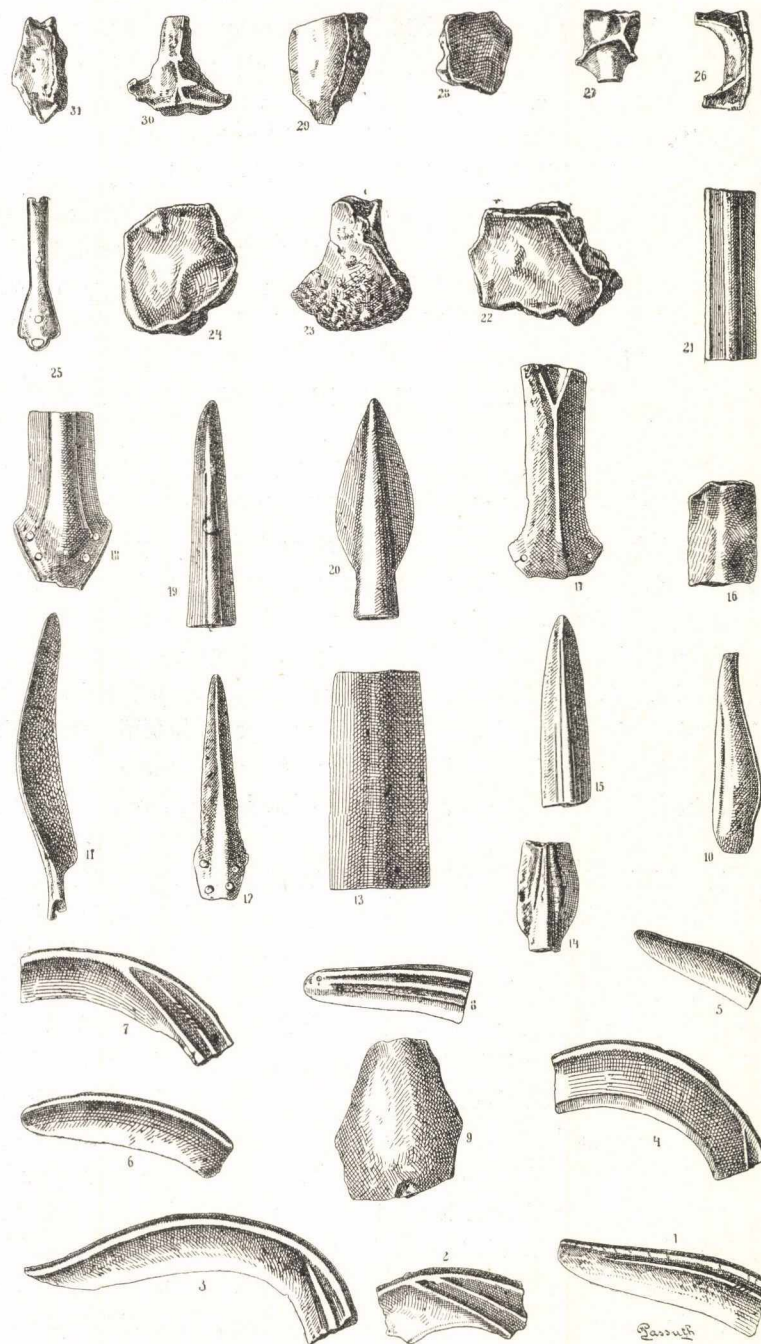
IV. tábla. Kisapáti bronzkincs. $\frac{1}{4}$ nagyság.

keményebbé és szívósabbá válik. Hasonló benyomást tesz a szemlélőre az 5. számú széles bárdú bronzsarló, nemkülönben a 4. számú, melyen még a kalapácsütések nyomai is kivehetők.

A nyélszelvény szokásos, a peremmel egyenközüen futó díszítéstől csak a 15. és 19. számú sarlószelvény tér el, mely előbbi három, az utóbbi négy, páronként egymással csúcsban összefutó háromszög alakú bordadíszet mutat.

A kilencz darab sarlópenge-tördelék közül csak az V. tábla, 1. számú említésre méltó, a mennyiben annak a pengéjén a bordadisztés rovátkolt disztésű.

A házi eszközök csoportját három darab kés fejezi be, kettőnek pengéje, egynek pedig nyél-rész-



V. tábla. Kisapáti bronzkincs. $\frac{1}{4}$ nagyság.

lete. A V. t. 11. számú bronz késpenge kissé hajlított és hirtelen vékonyulva, csúcsban végződik, mint a rajta levő fogantyú-részlet mutatja. Folytatása vályadékos, lyukkal ellátott nyél-részlet lehetett, melybe csont- vagy fa-betétt illesztetett és talán épen olyan alakkal bírt, mint a 25. számú nyél, mely kivájt, lapos bronz-rúdból készülve, végénél háromszög-alakra szélesedik ki és gömbölyded lyukkal ellátott fülben végződik, melynél fogva a kés szijra erősíthető, esetleg felakasztható volt. A 10. számú

késnek fogantyúja egészen hiányzik, pengéje sima, egyenes élű, hegye felé vékonyulva, melynek csúcsa letörött.

A lelet fegyvercsoportja két ép és kilencz töredéssel van képviselve. A 17. számú törpenge trapézban végződő levél-alak, a középén végig futó gerincz két részre osztja, tövében a nyélhez való megerősítésére szolgáló négy szegeccsel van ellátva. Hossza 120 mm, súlya 34 gr.

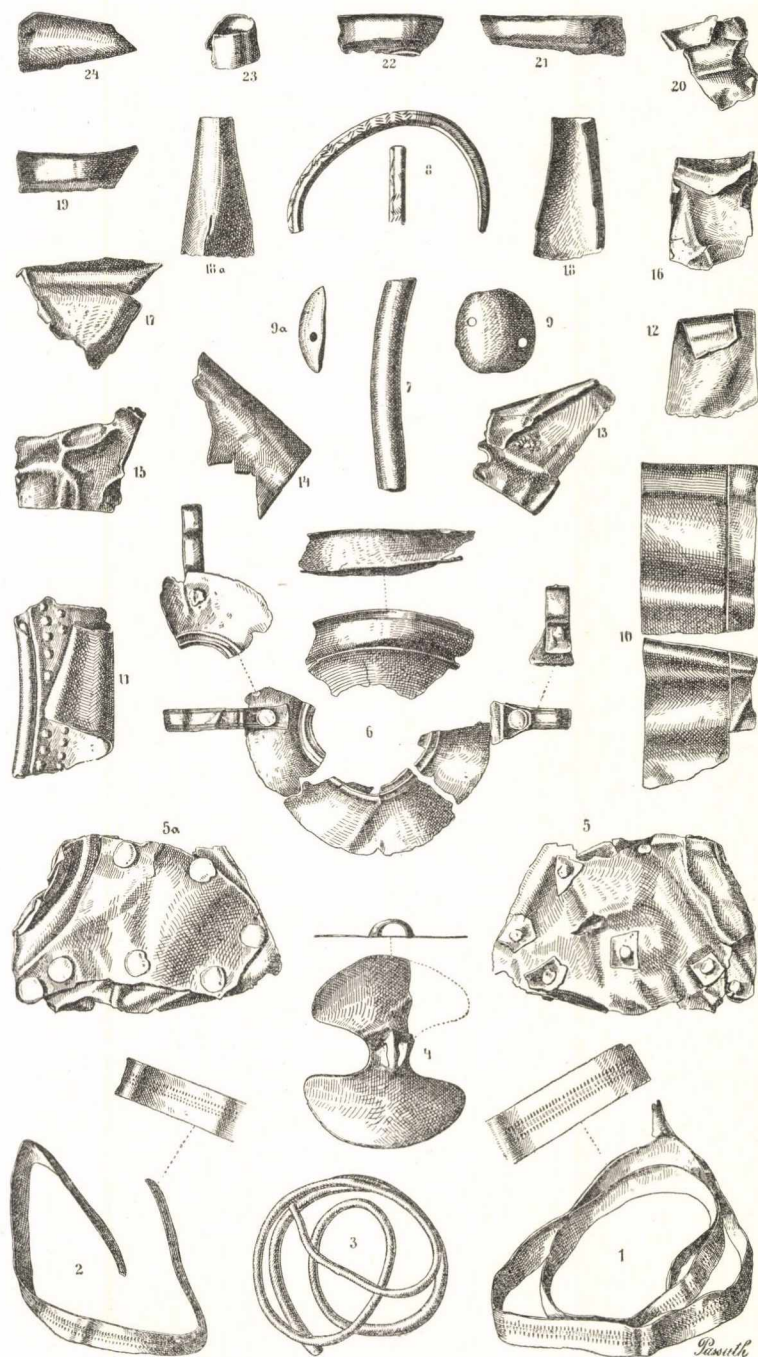
A 20. számú lándzsacsúcs, rövid, vastag köpűje arányosan vékonyulva húzódik végig a levél-alakú síma szárnyakon, köpűje mindkét oldalán a nyélhez való megerősítésére szolgáló lyukkal van ellátva. Hossza 117 mm, súlya 66 gr. (Hasonló példány az aranyosi kincsben [Hampel, Bronzkor, III. rész, CCXVII. tábla, 10. sz.], ugyancsak analogjai a gyűjteményemben levő két darab, a sümegh-papföldi és egy a győri kincsből.) A 14. számú lándzsatöredék hegye és köpűs része hiányzik, a szárny és borda közti részen, a külső szárnynyal párhuzamosan futó domborulat (vakszárny) látható. (Hasonló ép példányt és töredéket a csabrendeki urna-temetőből, mint sírmellékleteket találtam.) A bronzkincs hét darab kardtöredéke közül két darab a kard tő-rész, három darab középpenge-rész, két darab pedig pengecsúcs. A szokottnál szélesebb a 13. számú kardpenge-töredék, mely a kardpenge közepétől a csúcs felé haladó, kissé keskenyülő 115 mm penge-részlet. A kétélű töredéket középén végigfutó gerincz két részre osztja, szélessége 55 mm, súlya 270 gr. A 17. és 18. számú töredék a kétélű kardpenge tő-részlete a levél-alakú bronzkornak rendes típusa.

A 17. számút a találók a helység kovácsánál tűzbe tették, meglapították, egy kis részét letörték; e magas gerinczczel bíró keskenyebb kétélű kardtöredéknek a nyélhez való, megerősítésre szolgáló háromszögalakú kiszélesülésének csúcsa letörve, a részlet két helyen átlukasztva van. Szélessége 31 mm. A 18. számún lapos gerincz fut végig, mely a kétélű kardlapot három egyenlő részre osztja, a nyél megerősítésére, a kiszélesült részlet négy lyukkal van ellátva. Szélessége 36 mm. Egy kétélű kardpenge sima középrészlete 16. számú, a hullámosra görbített kardpenge töredék. Szélessége 37 mm. A 15, 19, 21. számú töredék liliumlevél alakú pengereszletek. A két első csúcs-részlet közepén végig futó gerinczczel bíró. A 21. számúnak pedig kétélű penge középrészletét az egymással párhuzamba futó két vonal három részre osztja. A penge szélessége 27 mm. A liliumlevél alakú keskeny kardpengének hasonló, de nagyobb töredékei a csabrendeki urnatemetőben is fordultak elő.

Az ékszer-csoport legkiválóbb darabjai kétségtelenül az III. t. 22 és 23. sz. öt tekerces sodrony-fibulák. A 22. számú nagyobb fibula felső tekerese szélesebb átmérővel bíró, mint az alatta páronként jobbról-balról elhelyezett 2—2 sodronytekeres, a felső tekeres sodronnyújtványából van alkotva a fibula legfőbb alkotó része, a tű és annak kapcsa, a páros oldaltekercesek csak diszítésül szolgálva, egy széles bronzlappal vannak a felső tekeres sodronytengelyéhez hozzá erősítve. Hasonló alakítású a 23. számú és csak valamivel kisebb és mindkettőnek a ruha összefoglalására szolgáló tűrésze hiányzik. A velemi lelet (Hampel Bk. III. rész, CCXLI. tábla) 2. számú tekeresfibulája teljesen megegyező alakítású, csak azon eltéréssel, hogy a középső nagyobb tekeres alatt kettő helyett 4—4 kisebb tekeres sorakozik és egy helyett három összekötő lemezpánttal bíró. Hasonló fibulának felső nagyobb korongját és elgörbült sodronytengelyét mutatja be a 24. fibulatöredék. Közös jelleget mutat a 28. számú lemez-karperecz, a 8. töredékben (III. 30—35.) VI. t. 1, 2-ik sz. a. levő szalagtekerccsel, mindegyikén rovátkolt szalagdiszítés fut végig, a karperecz végei, felhornyolva vannak. Átmérője 60 mm., súlya 13 gr. A szalagtekeres lemeze középtáján legszélesebb, vége felé arányosan vékonyulva, a hirtelen kihegyesült vége tekeres alakúan rá van csavarodva. Teljesen hasonló két példányt ismerünk a ráksii kincsből (Hampel, Bk. III. rész, CCXXI. t., 1—2. ábra és gyűjteményemben levő szigligeti bronzmű között), azon eltéréssel, hogy a rovátkolt szalagdisz helyett annak közepén sima bordadiszítés látható. E lelet töredékes példányának kinyújtott szalagja 163·5 cm. hosszú, szélessége 15 mm., súlya 132 gr.

A két sodronykarperecz (III. 26. sz. és VI. 8. sz.) előbbi példány sima, gömbölyű sodronyból készült, végei felhornyolva, a másik azonban körös és ezikk-czak vonaldiszítést mutat. (Hasonló diszítésű karperecz 9 drb. van gyűjteményemben, 7 drb. a csabrendeki urnatemetőből, egy a zalagógánfai szórványos urnasírból, egy pedig a sümegh-téglagyári leletből.)

A III. t. 27. sz. VI. t. 3. számúak spirális karpereczek lehetnek. Egyik gömbölyű, sima sodronyból készült, míg a másikon, mely lapított közepén magas borda fut végig. (Lapított félhátú spirális karpereczek négy ép példányát találtam a csabrendeki sírleletek közt is.)



VI. tábla. Kisapáti bronzkincs. $\frac{1}{4}$ nagyság.

A III. t. 29. sz. felhornyolt végű diszitett bronzlemez legnagyobb valószínűség szerint, mert jellegére nézve azonos a 28. sz. keskeny lemez karpereczcel, szintén karperecz lehetett. A lemezen szimmetrikusan elszórt, pontozott félkör diszítés látható, melyet egy lemez széleken végig futó pontozott keret foglal össze. A VI. t. 7. sz. vastag, sima bronzrúd egykori rendeltetése nem állapítható meg. Átmérője 13 mm.

A diszítések ritkább alakját mutatja be a VI. tábla 4. számú a két oldalán mélyen bevágott, a felvarráshoz szükséges csirral ellátott kerek bronzlemez, mely legnagyobb valószínűség szerint lószer-szám-diszítés lehetet. Alkotására nézve nagyon hasonlít a ma is divatozó csirral ellátott sima rézrózsához, melyet a lószer-számoknál, a szemellenző ékítésére használnak. Analogját csak a szegszárdi kelta sírokból ismerem. (Wos. Tolna v. t. I. rész, 2. köt. CL. t.)

A VI. t. 9. sz. bronzpityke szokottnál nagyobb alak. Két lyukkal van ellátva. Átmérője 33 mm. (Hasonlók, de kisebb átmérőjűek nagy mennyiségben fordultak elő a csabrendeki urnasírokból.)

A hallstatti kor emlékei, trébelt, aklázott bronzlemez-edénytöredékek egész sorozatát mutatja be a lelet, melynek legérdekesebb darabja kétségtelenül a több töredékből (VI. t. 6. sz. alatt) álló kétfülű, keskeny peremű bronztalacska papírvékonyagra trébelt bronzlemezéből készülve, fenékrészén körös mélyített diszítéssel. Ráaklázott fülein pedig páros sima vonaldisz fut végig.

Nagyobb bronzlemez-edény foltozott fenékrésze a VI. t. 5. sz. töredék. A folt hét fejező szeggel van a lemezhez erősítve, melynek belső tartalmát az ellapítandó fejező szeg szára alá helyezett négy-szögű bronzlapocskára képezi. A fejező szegekkel való hasonló eljárást mutatja gyűjteményem két nagy bronzcistája a sümeg-ujhegyi leletből. Hasonló nagyobb bronzcista peremrészlete a 11. számú töredék, lelhajlított peremszélébe bronzsodrony van behúzva, alatta kétsoros gyengén kidomborodó gyöngyös diszítés. Hasonló domború gyöngyös diszítés jellemzi a hallstatti temető trébelt öveit. *)

A 10. számú bronzlemez töredéken sima vonaldisz fut végig.

A 13—21. szám alatt bemutatott bronzlemezek legnagyobb része diszítés nélküli bronzedény töredékei. Legvégül hagytam az V. táblán bemutatott réz- és bronzrögöket, melyeket három csoportba osztályozok. A 22—24—31. számút nyers rézrögnek tartom, vagyis öntésre el nem készített öntvénynek, melyhez még ezután adatott volna a kellő mennyiségű ón. A 22. és 24. számúak teljesen egyenlő, azaz 465 gr. súlyllyal bírnak, mi azon meggyőződésre vezet, hogy mindegyike egy meghatározott súlymennyiség volt, melynek százalék arányában adták hozzá az ónt. 28. számú 102 grammot nyom. A 23., 27—29. számút sikerületlen öntés maradványainak tartom, mire azok sima felülete nyújt következtetést. Súlyuk 137 gr., 175 gr. és 300 gramm. A harmadik csoportba osztom a 30. sz. (súlya 116 gr.), 26. sz. (súlya 129 gr.), 27. sz. (súlya 69 gr.) alakatlan bronzrögöket, melyek az olvasztó tégely fenekén hagyt bronzfém maradványai lehettek.

A lelet egy öntő műhely maradványa volt. Ezen meggyőződésre vezet azon körülmény, hogy az összehalmozott bronzkincs majdnem összes darabjai selejtes, törött vagy elkopott példányok, sőt a leletben előfordult egynehány ép tárgy is megokolható; ilyen p. o. a III. t. 28. számú karperecz, mely mert ékszer volt, feltétlenül izlésváltozásuak, hogy úgy nevezzük, divatnak volt alá vetve és ép úgy, mint a mai korban, a műbecsesel nem bíró, divatból kiment aranyékszerek összeolvasztatnak, ép ilyen sorsa lehetett azoknak az őskorban is, hogy az előttük becses fémet egy újabb alakú ékszer öntésénél értékesíthessék. A bronzkincs másik teljes ép eszköze III. t. 6. számú keskeny véső pedig, minden valószínűség szerint, a bronziparos szerszáma lehetett, mellyel az ujjonon készült eszközeit ékítette, vonalrovátkos diszítéssel ellátva.

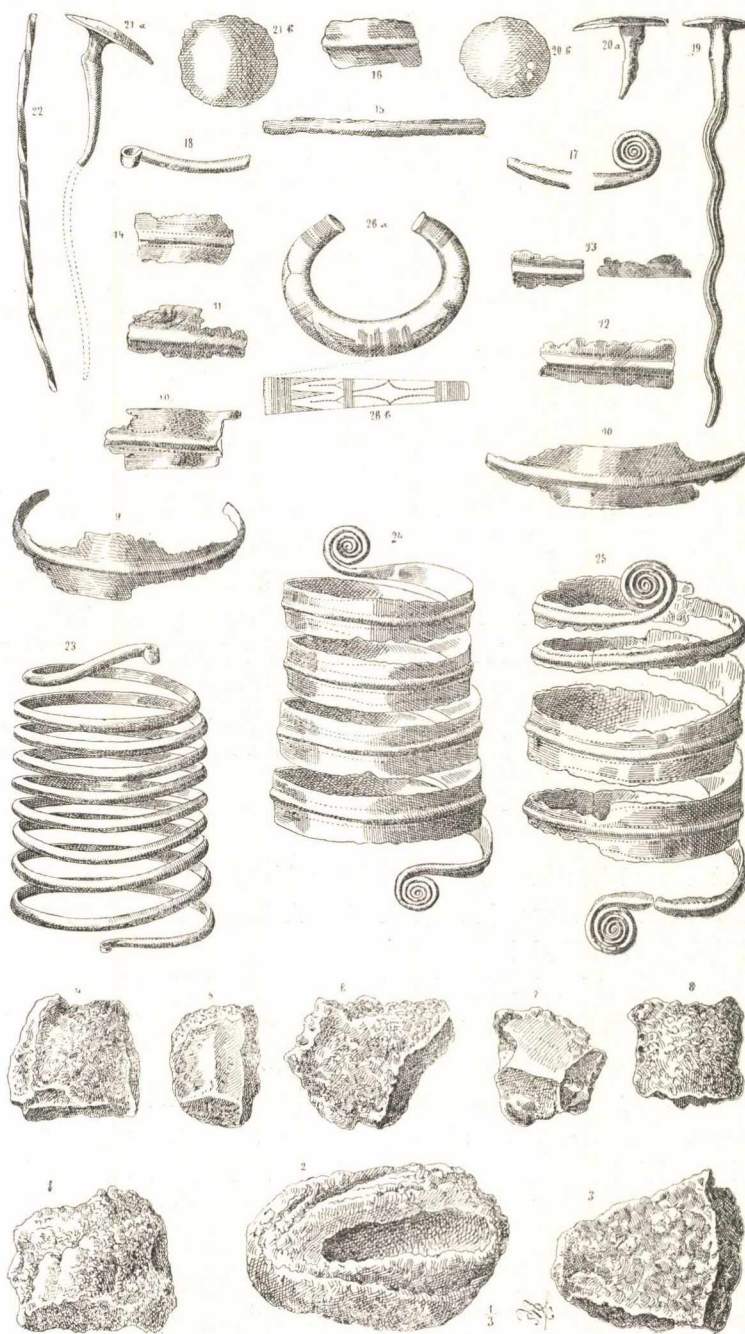
A legtöbb bronzkincs, a bronzkor végén került a föld alá, az országot megrohanó félelmes ellenség elől elrejtve. (Hampel, Bk. IV. rész, 252. old.) Ez esetben is több körülmény e mellett szól. Nevezetesen a hallstatti izlésre utaló bronzedénytöredékek, melyek nagy számban vannak a leletben, tanuskodnak, hogy már csak a haladottabb bronzkorban vagy azután kerülhetett a bronzkincs a föld alá és végül azon körülmény is támpontot nyújt, hogy e lelhetől alig félóránnyira három «Laténe» harcászati sírját ásattam ki.

Ezek eléggé tanuskodnak arról, hogy a kelta invasio a Balaton vidékét sem kerülte el.

Szigligeti bronzkincs. Az elmúlt év nyarán Szigligeten, néhány sír felkutatása alkalmával véletlenségből, egy kísérletképen a szigligeti váromok irányában húzott árok egy kőhalmazhoz ért, mely között elrejtett bronzkincsre akadtam. A bronztárgyak egykor edénybe voltak helyezve. Mint annak

*) Dr. G. Freich. v Saken Grabfeld v. Hallstatt Taf. IX.

részeit elmállva a vízenyős talajban felismertem. Az edény védelmére körül volt rakva csonka kúp alakban forgó és fekete bazalt kövekkel. A bronzlelet számra nézve 63 bronztárgyat tartalmazott, melyek ékszerek és bronzrögökből álltak, akként elhelyezve, hogy az ékszerek a bronzrögök felett a szántás



VIII. tábla. Szigligeti bronzlelet. $\frac{1}{3}$ nagyság.

közben megbolygatott kőkúp hézagai közt betódult földdel elegyest feküdtek. Az ékszerek, spirális és tömör karpereczek, szalagtekeresek és korongos fejű bronztükből állnak, melyek közül 3 drb. teljesen ép példány, a többiek részben hiányos ékszerek, részben azok kisebb-nagyobb töredékei.

A lelet általánosságban nagyon hasonlít a rákosi kincshez (Hampel, Bk. III. rész, CCXXI. tábla), itt megtaláljuk analogiáját a szigligeti kincs hengeres szalagtekereseinek és a korongos fejű bronztü-

nek. A hengeres sodronytekeres és a vonalékítményes tömör karperecz hasonmásaival pedig a sajógömöri leletek közt (Hampel Bk. I. rész CXVI. tábla) találkozunk. VII. képes táblám 23. száma alatt bemutatott sodronytekeres a szigligeti bronzkines legépebb ékszere, felhátra lapított bronzsodronyból alakítva kilencz csavarodást mutat, alsó és felső vége felhornyolva. A felhátru bronzsodrony domború részén apró rovátkolt diszítés fut végig, mely azonban ma már csak helyenkint látható. Átmérője 65 mm., magassága 82 mm., súlya 135 gr. Patinája élénk zöld színt mutat. A 18. számú hasonló hengeres sodronytekeres töredékének felhornyolt végrészlete. Hengerded szalagtekeres három példánya van a leletben, a 24. számú szalagtekeres a legépebb, csak negyedik csavarodása hiányzik. A tekeres nem mutatja szalagjának teljes szélességét mai állapotjában, mert a közepén végig futó borda egyik kiszélesedése 3 mm.-rel kisebb a másíknál, különösen azon helyen, hol a csavarodások egymást érintve gyors kopásnak voltak kitéve. A szalagtekereszen végig vonuló borda, végei felé arányosan keskenyül és alul-felül korongos tekeresben végződik. A bronz-tekereset a borda mellett mindkét oldalról párhuzamosan végig futó pontozott vonal diszíti.

A 25. számú, az előbbihez hasonló, egész bronzszalagtekeres, szélei erősen megrongálva. Hasonlóan a 9., 10., 11., 12., 13., 14. 15. 16., 17., 18., számú apróbb töredékek együtt véve teszik ki a harmadik szalagtekereset, mely utóbbi egy néhány töredéke 25 mm. teljes szalag szélességet mutat, míg az előbbieik csak 22—23 mm. szélesek.

Az ékszersorozat legdiszesebb példánya a 26. számú karperecz, mely tömör bronzrúdból alakítva, egymással szemben álló végei felé arányosan vékonyulnak. Egész felülete elborítva függélyes, vízszintes, cik-czak, hajlított vonal és pontozott diszítésnek a legváltozatosabb szimmetrikus összetételeiből. Mindannak daczára, hogy hasonló karpereczek nem mennek ritkaság számba Sümegh vidékén, mert egy magából a csabrendeki urnatemetőből tizenkét változat van gyűjteményemben, de ezen példány az izléses diszítés változatos elhelyezésének szempontjából valamennyit felülmulja. Patinája világos zöld színt mutat, átm. 75 mm., vastagsága 15 mm., súlya 128 gr.

A bronztűk legépebb példánya a 19. számú, a 20., 21. számúnak szára hiányos a 22. számúnak pedig korongos feje van letörve. A 19. számú finom technikája kimagasló társai közül, feje sima korongos, hullámvonalba görbítetten négyszögű szárán vonaldiszítés fut végig. Hossza 165 mm., korongátmérője 27 mm., súlya 23 gr.

A 20 és 21. számú egymáshoz hasonló kezdetleges kivitelű korongos fejű bronztűk, mindegyiknek szára letörve, a 20. számúnak korongja átlukasztva. A 22. számú, mint azt sodrott szára mutatja, hogy finomabb technikájú tű-töredéke lehetett.

A lelet zömét fémrögök képezik, 37 rög összes súlya, 12·5 kiló, egyes darabok egymástól nagyon eltérő súlylyal bírnak. A legnagyobb 1340 grammot, a legkisebb 20 grammot nyom. A súlykülönbségek következőkép csoportosulnak: 1000 grammon felül van két darab; 500 grammon felül 8 drb.; 100 grammon felül tizenhat drb.; 20 grammtól 90 grammig tizenegy drb. A rögök legnagyobb része alaktalan nyers tömbök, melyeken semmi nyomot sem hagyott az ősember keze. Kivételt csak két darab képez. A 2. számú, cipó alakú bronztömb, mely alakját akként nyerhette, hogy egy szilárd rúdra tapadt, melylyel talán a folyósra olvasztott fém felkavartatott, e mellett szólnak a rajta látható, a lyukat körülvevő rétegek, melynek nem egy időben, hanem rétegenként folyták körül a rudat és különböző időközökben tapadtak egymásra és keményedtek meg. Nincs kizárva azon feltevés sem, hogy a tégelyből öntés vagy olvasztás közben kihullott folyós réztől nyerte ezen különös réteges alakját, vagy puha állapotban azért hasított be, hogy könnyebben szétdarabolható legyen. A 2. számú rögön az ősember kezének nyomát vélem fellelni, ki a rézrög egyik oldalát simára és homorúra kalapálta.

Ezen leletet is öntő műhely maradványainak tekintjük, miről több körülmény, ú. m. a tárgyak selejtes volta és a rézrögök is tanuskodnak. De mégis feltűnik, hogy a rögök mennyiségéhez képest aránylagosan kicsiny a selejtes bronztárgyak mennyisége, holott legtöbb esetben, p. o. e helytől félórányira lelt kispáti bronzkincsben, súlyra nézve is négyszeresét képezték a rögöknek a töredékes bronztárgyak. Így önkénytelenül azon gondolatra jöttem, hogy ez csak egy részlete egy elrejtett bronz-

kincsnek, mely bizonynyal oly nagy számú lehetett egykor, mint akár a kispáti, akár más hasonló leletek. E feltevésemet megerősíti azon körülmény, hogy az edényt körül övező, csonka kőkúp felső része alig egy arasznyira volt a földszínétől, így minden bizonnyal elérte azt a szántó ekéje, az mozgathatta ki helyéből a felső kőlapot és kuszálhatta össze a felső földrétegben fekvő szalagtekerceket és nem lehetetlen, hogy az ékszerek egy részét el is sodorta. Ez irányban tett kutatásom azonban nem vezetett eredményre, mert kikérdezve a föld tulajdonosát, az nem emlékezett, hogy valaha e területen hasonló tárgyak kerültek volna felszínre. Így, hát el kell fogadnunk, hogy egy teljesen érintetlen lelettel találkoztunk. Föltűnik a bronz házi eszközök, fegyverek teljes hiánya. Tehát azon gondolatra kell jönnünk, hogy talán azon vándor iparos kizárólag ékszerek készítésével foglalkozott és ez alkalommal nem használt összeolvasztásra töredékes bronztárgyakat, elegendő nyers anyaggal rendelkezve, és az együtt lelt bronztárgyak nem is olvasztásra összeszedett selejtes ékszerek voltak, hanem saját készítményei az iparosnak, mely egynehány példánya talán sikerületlen öntés eredményei, de legnagyobb része, kifogástalan darabok lehettek, melyeket a vizenyős talaj és a külbehatások juttattak ily roncsolt állapotba, mint azt leltem.

Figyelembe veendő még azon körülmény is, hogy míg a kispáti bronzkincsben, minden rög egymással meglehetősen egyező súlylyal birt, tehát olvasztásra elkészített rézrög volt, melyhez csak a megfelelő százalék arányában hozzá kellett adni az önt, addig e leletnél előkészítetlen réztömeggel találkoztam, melyek mindegyikének súlya, nagysága egymástól eltérő volt.

Rezi bronzlelet. A negyedik sümmeghvidéki bronzkincs Rezi-hegyen fordult elő. A földmunkások a Rezi-hegy lábánál egy kőhalmaz alatt nagyobb mennyiségű bronztárgyakra akadtak. Hiányos tudósítás következtében későn érkeztem a Sümeghtől Keszthely irányában másfél órányira fekvő terü-



Bronzkés a rezi hegyi leletből. $\frac{1}{2}$ nagyság.

letre és csak hosszas nyomozás után sikerült megtudni, hogy a lelet nagy részét 25—30 darab ép bronztárgyat elvitte egy ócska rézzel kereskedő ószeres, és így csak három darabot sikerült megmenteni. Egy teljesen ép szárnyas vésőt és egy szép bronzkést a tulajdonostól szereztem meg, a harmadikat, egy tokos fülesvésőt, a helység kovácsánál, ki azt tűzbe tette és patináját leégette. A bronzkés rajz szerint csúcsban végződő hajlított pengével bir, folytatása egy hosszteglány alakú vjadékos fogantyú, melyhez a fa vagy csontburkolat a rajta levő három lyukon keresztül, fejező szegeccsel erősített meg. A kés hossza 180 mm., a penge szélessége 17 mm., súlya 50 gramm. Teljesen hasonló ép példányt nem ismerek hazai leleteink között. A szárnyas véső alakra hasonló a kispáti bronzkincs 3-ik számú szárnyas vésőjéhez. Teljes hibátlan példány fényes zöld patinával. Súlya 550 gramm. A tokos vésőt a kovács tüze erősen megrongálta, diszitése közel jár a kispáti 14-ik számú vésőhöz. A találók vallomása szerint, a lelet többi tárgyai is épek voltak és a bronzrögök teljesen hiányoztak, tehát nem összeolvasztásra szánt kincslelet volt a rezi területen lelt sorozat, hanem teljesen hasonló rendeltetéssel, mint a sümegh-papföldi bronzkincs, azaz a kőhalmaz a vándor kereskedő rejtekhelyéül szolgált. (Cachette de marchands.*)

A nagyobb bronzkincsleletek mellett, bizonyos fontossággal bírnak az egyes szórványos bronzleletek is, ezek jelölik ki legtöbbször a kutatás útját amennyiben nem úgy mint a neolith-eszközök a véletlenség következtében kerültek oda, de lelhelyükhöz, az ősemlék valamely közvetlen ténye fűződik. Ilyen a Köveskállán a Balaton mellett szántásközben felszínre hozott nagyobb bronzrög. A leletet érdekessé azon körülmény teszi, hogy a bronzrög megtartotta az olvasztó tégely eredeti alakját.

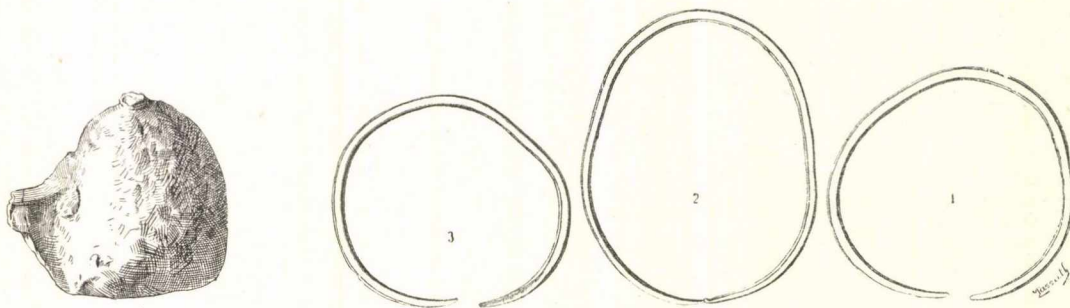
A bronzrög rajzban is bemutatva, kup alakot mutat, mely csúcsban végződik, oldalán nagyobb

*) Pulszky: Magyarország Archæológiája 143. lap.

csücskével ellátva, mely a korsó szájához hasonló, csücsös olvasztó tégely lenyomatát mutatja. A rög kétségtelenül tégelyével együtt rejtetett el, mely a vizenyős talajban elpusztult. Magassága 105 mm., szélessége 75 mm., súlya 3650 gramm.

A mult év tavaszán Sümeghen, a városi téglagyár közelében, agyagbányászás közben egy bronz-karperecz került felszínre. A bronz-karperecz patináját a találók lezsurolták. Alakja eltérő a csabrendeki urna-sírok bronz-karpereceitől, a mennyiben azok gömbölyűek, míg ez lapos bronzrúdból van alakítva és az egymással közel szemben álló végek egyike gombos, a másik erősen vékonyított. A karpereczen csoportonként elhelyezett vonaldíszítés látható, átmérője 53 mm, súlya 40 gramm.

Sümeghtől távolabb, a Balaton irányában, a Patalom és Zimány közti határban, szintén szórványosan három darab karpereczet találtak szántás közben. A karpereczek a legegyszerűbb idomúak, minden díszítés nélkül. Mindannyi négyszögű bronzsodronyból alakítva, egymással közel szemben álló végei hegyesre vékonyulnak. A karpereczek mindegyike különböző nagyságú, ezen arányos kisebbedés azt mutatja, hogy azt egy karon egymás mellett háromsorosan viselték. Tekintve pedig a karpereczek nagy átméretét, azok feltétlenül a felkarszár ékesítésére szolgálhattak.



Köveskälli bronzrög. $\frac{1}{3}$ nagyság.

Patalom-zimányi bronzkarpereczek. $\frac{1}{3}$ nagyság.

A karpereczek legnagyobbika (2. ábra) 115 mm átmérőjű, súlya 30 gramm.

A középső (1. ábra) 95 mm átmérő és 28 gr súlylyal bír.

A legkisebbik (3. ábra), melynek négyszögű sodronya az előbbieknél erősebb, 90 mm átmérő és 30 gr súlylyal bír. A karpereczek többé-kevésbé el vannak hajolva. Eredeti alakját legjobban a középső (1. ábra) nagyságú mutatja.

A hallstatti kor Sümegh vidékén. A sümeghvidéki őskultura a hallstatti korban érte el fénykorát. Erről tanúskodik leginkább a Sümegh és Csabrendek közt elterülő nagy urna-temető, mely arányaira és gazdagságára nézve hazánk e korbeli legbecsesebb temetői közé sorozható, ehhez szolgáltat adatot a sümegh-újhegyi sírlelet és az ugyanott lelt nagy bronz-cisták, a szigligeti urna-sírok, és végül Sümeghtől habár távolabb eső Somlyó, az egész őskort felölelő becses leleteivel. A hallstatti kor emlékei és a La Tene vaskori leletek szokatlan nagy száma is tanúságul szolgál, hogy vidékünkön egykor virágzó bronz-telepek léteztek; mert feltehető, hogy a nagy kelta invasio, mely a vas meghonosításával erőszakosan vetett véget a bronzkornak, azon vidéket hódította meg legszívesebben, hol virágzó bronzkori telepek voltak, mert itt kész kulturára talált. Erről tanúskodik azon folytatóság a bronzkorból át a La Tene-korba, mi a csabrendeki és somlyói telepeken észlelhető. E két nagy telepen kívül is léptenyomon találkozunk La Tene-kori leletekkel. A tapolcza-avardombi urna és csontváz sírmellékletek kizárólagosan e kor emlékei; Szigliget, Rezi szintén bővelkedik e korbéli szórványos leletekben. A hallstatti izlés nagymérvű befolyására, Sümegh és vidékének őskorára még a kisapáti nagy bronz-kincslelet is szolgáltat némi adatot, melyben szintén nem hiányoznak e korbéli trébelt edények töredékei és a többkorongos bronzfibulák, a bronzlemezből készített díszített ékszerek.

Sümegh-újhegyi bronz-cisták. A «Fehér kövek» magaslata mellett elterülő «Baglyas-hegy» folytatása az «Új-hegy» azon területe, hol ezelőtt tíz évvel forgatás alkalmával 125 cm mélységben két teljesen ép bronz-cistára akadtak a munkások, melyek egymás mellett feküdtek felfordítva, akként, hogy

a találók azokat két nagy szürkészöld forgókőnek nézték és csákányukkal iparkodtak kiemelni. Nem kevésbé voltak meglepetve, midőn a két kőnek vélt tárgy csákányuk első csapása alatt behorpadt inkább, mintsem helyéből kimozdult volna. Ezen körülmény figyelmessé tette őket, és midőn késük karczólása alatt a tárgy fényesnek mutatkozott, elfogta őket a lázas kapzsiság, hogy pénzzel telt arany edényeket találtak, és épen ezen kapzsiságnak köszönhető, hogy nagy óvatossággal ásták körül a bronz-edényeket, nehogy a benne rejtett arany-kincs egy darabját is elhullassák, és nem kevésbé boszankodtak, midőn későn este munkájukat befejezve, az ő nyelvükön szólva, csak két üres rézüstöt emelhettek ki, melyet a kolompárosnak szántak. Bizonyára oda is került volna, ha a leletről idejében nem értesülők és meg nem szerzem azokat gyűjteményem számára.

A két bronz-cista alakra teljesen hasonló egymáshoz, azon eltéréssel, hogy az egyik valamivel alacsonyabb, és így mintegy 20 literrel kevesebb űrtartalmú.

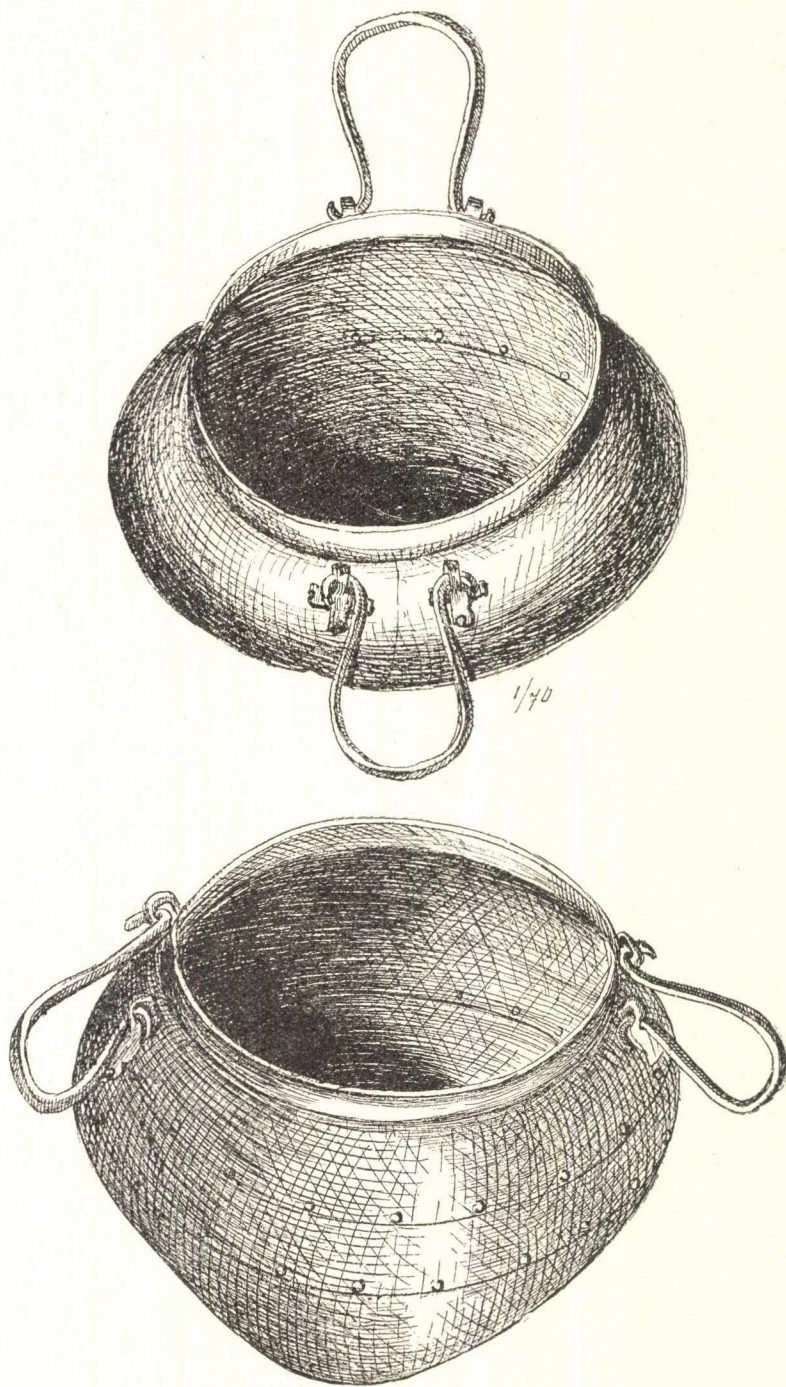
A nagyobbik edény, hozzávetőleg, 60 literes lehet, súlya 9500 gramm, a kör-alakú szájnnyílásnak átmérője 460 mm, melynek megerősítésére a lemez szélei visszahajlítva vannak. A szájnnyílás utáni mélyedés folytatását képezi egy szabályos dudorodvány, mely lefelé fokozatosan keskenyülve, a fenék csúcs-alakban végződik. A bronz-cista három részből van összeállítva. A felső rész, mely a szájnnyílást zárja körül és az edény közepéig nyúlik le, tartja a bronz-fogantélyokat. A gömbölyűvé homorított lemez a fogantyú közti tér teljes közepén van, öt fejező szeggel egymáshoz erősítve akként, hogy a két fogantyúkapocs is a lemezek szorosabban egymáshoz való erősítésére szolgál. Az alsó rész széles, alacsony csúcsban végződő kúpalakra van trébelve és a harmadik széles, abroncsszerű bronzlemez szolgál az alsó és felső rész összetartására. A felső szájnnyílásrész a középsőhöz körbefutólag 42 széles aklasszeggel van hozzáfejezve, külső részén alig láthatóan elkalapácsolva, míg belől a fej alá fektetett négyszögletes bronzlapocskák szolgálnak az aklasszeg nagyobb megerősítésére. Ez a körülmény készítőjének eljárását akként magyarázza meg, hogy az aklasszegek kívülről színesen eresztettek bele az elkészített mélyedésbe és a fejezés belülről történt. A fej alatt levő négyszögű lapocskák egyúttal megóvták az edény oldallemezét az esetleg félre csúszó kalapácsütésektől is.

A bronz-cista egyik fogantélya laposra nyomott négyszög-alak (téglány), míg a másik, mely sokkal finomabb kidolgozású, csúcsra állított négyzet alakját mutatja keresztmetszetében. Ezen utóbbi fogantélyhoz hasonlít a másik edény két fogantélya is; így kétségtelen, hogy a téglány-alakú fogantély egyik eltörött eredeti fül későbbi pótlásául szolgál. Erre utal azon körülmény is, hogy a fogantélyt tartó kapocs, habár elég hüen utánozza az eredetit, szintén később tétetett rá, rajta hagyva a régi fogantély ráaklazott alsó részét. A fogantélyok hossza 179 mm, szélessége átmérőben 100 mm. A fogantélykapocsok gömbölyű sodronyból vannak alakítva, végeik erősen szétkalapálva, a fejező-szeggel való könnyebb felerősítésre. A cista magassága 450 mm, domborulatának átmérője 550 mm. A ritka ép fentartású cista patinája sötétszürke, helyenkint zöld foltokkal, belseje smaragdzöld színt mutat, néhány helyen a beszivárgott nedvességtől megbarnulva. Az edényt erősen használt állapotban valamely nagy invasio, talán épen a kelták elől rejtették el. Használt voltát mutatja azon körülmény, hogy fenék- és oldalrésze a tűz behatása következtében egyszer már kilyukadt és a lyukat két nagyobb és egy kisebb foltal pótolták.

A kisebbik bronz-cista, mely alakra csak annyiban különbözik társától jelen alakjában, hogy kúp-alakú fenékrésze nem oly hegyes, mely azonban, mint azt az egyenlőtlen színű patinája is mutatja, talán többszöri foltozás után új fenékrészszel cseréltetett ki; így eredeti alakjában mindkét fenék egyenlő csúcsos kúp-alak lehetett. Súlya 7500 gramm, szájnnyílásának átmérője 400 mm, legnagyobb szélessége 500 mm, magassága 370 mm. Szerkezete teljesen hasonlít az előbb leírt nagyobb bronz-edényhez, azon eltéréssel, hogy a felső perem részletét 34, az alsót 22 fejező-szeg erősíti a középső lemezbroncshoz. Bronzfogantélyai sem mutatnak eltérést, azonban fogantélytartó kapcsai, hasonlóan a hajdúböszörményi és somlyói ékes bronzüstökhöz, kereszt-alakot mutatnak, melyeket három fejező-szeggel erősítettek az edény falához.

A bronz-cisták mikénti használatáról teljes felvilágosítást nyújt annak alakja és alkotása. A cisták feneke hegyes kúp-alakú, tehát földre leállítható nem volt, lógó edényként szintén nem szerepelhetett,

mert azok, úgy mint korunkban, vagy mint például a somlyói bronz-üst is, széles kallantyúval voltak ellátva. Így csak két mód kínálkozik mikénti használatának magyarázatául. Szolgáltak bár az edények áldozati célul vagy házi edényként, de feltétlenül, mint azt az edények feneké mutatja, hevítés, tűz



VIII. tábla. Sümegh-ujhegyi hallstatti bronz csiszták. $\frac{1}{10}$ nagyság.

behatásának voltak kitéve, így vagy a földbe vájt lyukba helyezték, és oldalnyílást vájva tüzelték, vagy ha előlegezzük a hallstatti kor ősemberének a haladottság bizonyos magasabb fokát, úgy három lábú állványon használták. Ennek azonban a gondos kutatás dacára e területen semmi nyomára nem akadtam.

E két nagy bronz-üst eddig egyedül áll hazai leleteink közt, nem számítva ehhez a híres kurdi (Tolnamegye) bronz-cistákat, melyek teljesen eltérő alakkal és szerkezettel bírnak. Talán analógia lehet a Bardócson (Erdély) talált két bronz-edény, de legnagyobb sajnálatomra ezeket közelebről nem ismerem. Így csak a bécsi «k. u. k. Naturhistorische Hofmuseum» (habár hiányos és töredékeiben látható) két teljesen hasonló alakú és nagyságú bronz-cistáira hivatkozhatom, melyek a hallstatti-teremben mint a hallstatti temető leletei vannak elhelyezve.

A bronz-cisták eredetére nézve az az eddigi általános meggyőződés, hogy azok a virágzó etruszk-ipar termékei, kik kereskedelmi összeköttetésben lévén, egész Közép-Európát elárasztották gazdag iparuk készítményeivel. Ilyennek vallja Wosinszky Mór, Tolnavármegye jeles archæologusa a kurdi bronz-cistákat,¹⁾ de erre nézve megoszlik az európai tudósok nézete. Helbig W. görög gyártmányoknak tartja, chalkisi eredetűnek, melyeket görög díszedényekkel együtt hoztak Olaszországba és Észak-Olaszország révén terjedt el Közép-Európában.²⁾

Ha a kurdi bronz-cistákat szemügyre vesszük és összehasonlítjuk a sümeghi cistákkal, alakjukban, kivitelükben nagyon lényeges eltérést találunk, és technika szempontjából az egymás alá sorakozó dudoros csöbrök elkészítése kétségtelenül az ipar fejlettségének egy magasabb fokát igénylik, mint ezen, habár tetszetős alakú, de síma bronz-edények. Hasonlóképen kevésbé vonhatjuk kétségbe külföldi származásukat a hajdúböszörményi és az ékes díszítésű somlyói függő-üstöknek, melyek egy darabból való trébelése, a kallantyúk kidolgozása, egész díszítése a műizlés magas fokát mutatja. Így nem merész azon állításom, ha sümegh-újhegyi díszítés nélküli bronz-üstöket nem tartom feltétlenül import-cikkekknek. Állításomat egyszerű tapasztalatokra fektetem. Kisérjük figyelemmel korunk legkezdetlegesebb műveltségű népét, a vándor cigányokat, kik kolompáros mesterséget űzve, hasonló iparcikkek készítésével foglalkoznak, és tapasztalni fogjuk, hogy azon egyszerű eszközökkel, melyekkel a vándor cigány a trébelés munkáját végzi, bizonynyal rendelkezett már a haladottabb bronzkor műveltségi fokán álló ősember. Sőt e műveletnél, egyszerűségénél fogva, még azt sem tartom elkerülhetetlennek, hogy az ittlakók a trébelés munkáját nem a magasabb műveltségű népektől, például a görögöktől kellett eltanulni, ellesni, már csak azért sem, a mennyiben az emberi ész természetes, fokunkinti haladása útján önként is eljutott a trébelés művészetéig, midőn már tudatára jött annak, hogy a bronz nemcsak olvadt állapotban önthető formába, de kalapácsolás által is nyújtható, idomítható, és hogy ennek tudatában volt előbb mint a bronzöntvény-készítésnek, arról eléggé tanúskodnak rézkori leleteink.

De nézzük minő egyszerű eszközökkel végzi a vándor cigány a trébelés munkáját. Egy hársfadarabba lyukat váj, hozzávetőleg olyan alakút, minőre a lemezt homorítani akarja; ezen lyuk fölé fekteti a homorítandó lemezt és egy fakalapácsal beleszorítja a vjadékba, mely által a rézlemez felveszi a vjadék alakját. Hasonlóképen jár el még három, négy lemezzel, melyeket szintén fakalapácsal az első lemez fölé a vjadékba szorít, akként, hogy a lemezek szorosan egymáson fekszenek. A négy vagy öt lemezt azután együtt kiemelve, egy kis négyszögletes ülön, gombos véggel bíró, az úgynevezett trébelő kalapácsal a homorú részén folytonos ütés által vékonyítja. A trébelés egyetlen ügyessége csak abban rejlik, hogy a rézlemez minden része egyenlő mennyiségű ütés által egyformán vékonyuljon. Hogy az egymásra fektetett lemezek egyszerre nyújthatnak és nem egyenként, ezen körülmény óvja meg épen a rézlemez, hogy helyenkint nagyon elvékonyulva, kilyukadjon.

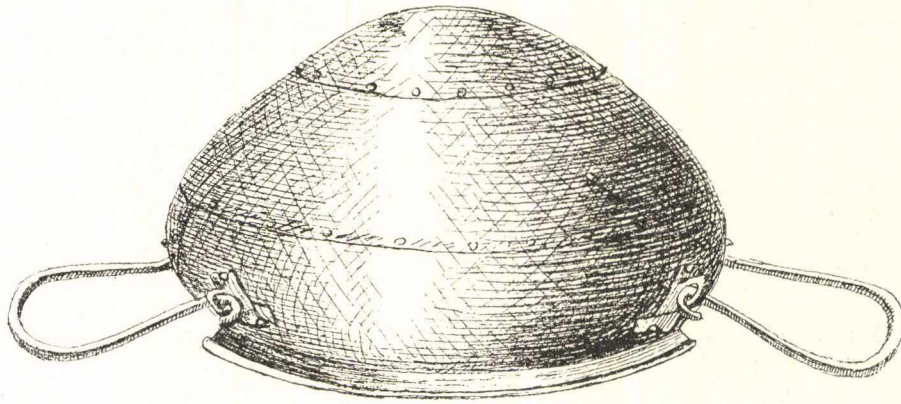
Részben ezen eljárás egyszerűsége, másrészt azon körülmény, hogy a sümeghi bronz-cisták három részből vannak összeállítva, nem egy darabból trébelve, mint a somlyói, mely sokkal nagyobb kézi ügyességet tételez fel, így épen nem látom annak lehetetlenségét, hogy azok belföldi készítmények legyenek.

Érdekes adattal szolgált a most elmondottakhoz báró Miske Kálmán, a velem-szt-vidi (Vasmegye) őstelep nagy buzgalmú kutatója, ki a közel multban levélben értesített egy nem régiben tett felfedezéséről. Az érdekes lelet 42 darabból álló sorozatját képezi egy őskori bronzműves eszközeinek. Az esz-

¹⁾ Tolnavármegye története.

²⁾ Pulszky: M. o. Archæológiája.

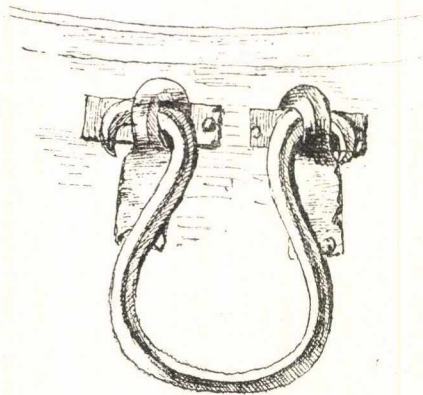
közök közt voltak : egy darab egyenető, egy kanyarító, egy vágó és három tányérozó (trébelő) kalapács, egy vágótoke és karika-hajlító tökén kívül czifrázó vésők stb. Ez a felfedezés kétségtelenül új



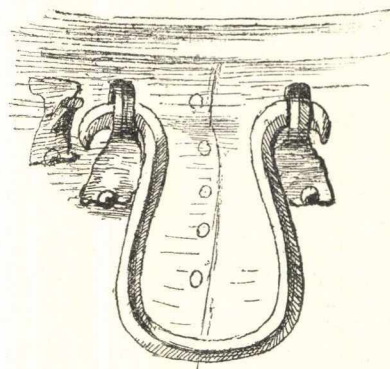
1. sz.



2. sz.



3. sz.



4. sz.

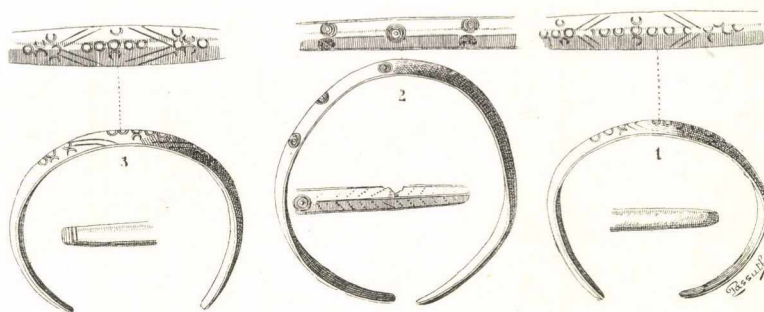
IX. tábla. Sümegh-ujhegyi hallstatti bronz cziszták. $\frac{1}{70}$ nagyság.

irányt fog adni a kutatásnak és megdönti, illetve egy lépéssel előbbre viszi azon kérdés tisztázását, hogy nem-e belföldi készítmények legnagyobb része azon bronz-tárgyaknak, melyeknek eredetét eddig a görögök, itáliaiak vagy etruskoknál kerestük.

A mellékelt első táblán bemutatott rajzok a nagyobbik edényt mutatják be két oldalról ábrázolva. A második táblán bemutatott rajzok a kisebbik cistát és az eredeti és utánzott fogantélyt mutatják. A bronz-cisták kora a Kr. előtti ezredév közepére tehető.

A hallstatti kor emlékei közé sorozom a bronzcisták közvetlen szomszédságában lelt szórványos csontváz-sírleletet is. Szőlőforgatásnál a munkások mintegy 80 cm mélységben egy csontvázsírra akadtak, melynek melléklete két díszes, bronzlemezből készült karperecz volt. A karpereczek teljesen hasonlóak egymáshoz és mindegyike az alkar-csonton feküdt, melyeken a patina zöld nyomot is hagyott. Mindkét ékszer magasabb izlésről tanúskodik díszítésével, mely a félhátú lemez-karperecz közepén akként van csoportosítva, hogy két-két háromszögbe futó vonaldisz közepén kereszt-alakban elhelyezett körös díszítés látható, hasonlóan egy-egy csoport a háromszög-csúcsba futó végeinél van elhelyezve (1., 3. ábra), átmérőjük 60 mm, súlyuk egyenkint 12 gramm. A rajz közepén elhelyezett (2. ábra) teljesen hasonló alakítású karperecz a szombathelyi csontváz-sírból került gyűjteményembe, a díszítési modor teljesen hasonló a sümegh-újhegyi karpereczekhez, némi változatot csak a körök különböző elhelyezése mutat. Átmérője szintén 60 mm, súlya 8 gramm.

Csabrendeki urna-temető. Sümegh és Csabrendek közt végig vonuló «Fehér kövek» hegylánczolatának tövében, közvetlen Csabrendek helység Sümegh felé néző szélső házának szomszédságában, az országút felett jobbra terül el több holdnyi területen az urna-temető. Azért kereszteltem el ezen sír-



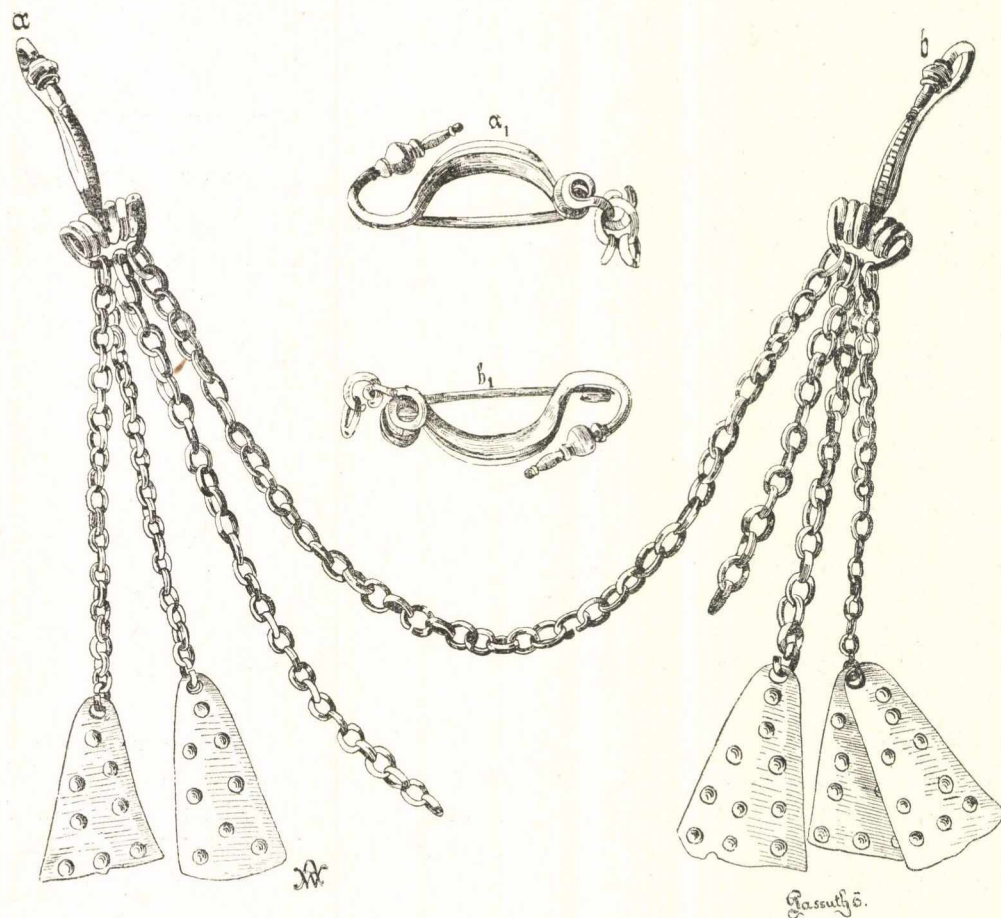
Díszített bronzlemez karpereczek a Sümegh-újhegyi csontváz-sírból. $\frac{1}{2}$ nagyság.

leletekben gazdag területet urna-temetőnek, mert a temetkezési módok szempontjából túlsúlyban, nyolcz tizedrés arányában urna-sírokkal találkoztam a szórványosan előforduló csontváz-sírokkal szemben. Csabrendek egyike azon becses területeknek, mely magán viseli az őskor összes átalakulási bélyegét, a természet azon rendje szerint, a hogy az őskor viszonyait az eddigi tapasztalatok alapján elképzelni tudjuk. A 165 méter magas hegylánczolat tetején terülnek el csak a folyó évben felfedezett neolith-telepek, melyek rendszeres felásatását már tervbe vettem. E magaslat volt tehát vidékünk őslakóinak legrégebb tanyája, csak később, midőn a vízborította vagy legalább is posványos területek lakályossá váltak, húzóhatott az ősember lejjebb. Így a bronzkor őslakói már a hegylábban, a La Tene-kor emberei pedig a mai országútig nyúló hegyelőbe temetkeztek. Ennek folytatása az úton alóli, már egészen lapályos területen fekvő irén-majori temető, mely azonban sem számra, sem területre nézve nem ölt oly arányokat, mint a hegyelői urna-temető. Ennek újabb voltáról tanúskodik, hogy itt már elszórva római temetkezésekkel, sőt feliratos emlékkövel is találkoztam.

Kétségtelen tehát, hogy Csabrendek, a neolith-kortól kezdve, a rómaiak uralma alatt is állandóan lakott terület volt. Az eddig felkutatott sírok mellékletei bőséges adattal szolgálnak a kor meghatározására nézve is. A hegyelői urnák legrégebb sírleletei Krisztus előtt a VII-ik század, a spirális bronzékszerek használati idejére vihetők vissza, de fénykorát kétségtelenül a bronzkor utolsó phasisának idejében, a VI-ik században élte, midőn a kelta invasio behatása alatt átalakult vaskorrá. Épen ezen kor bronz és vassal vegyes leletei teszik becsessé a csabrendeki urna-temetőt, mely kétségtelenül több századon keresztül szolgálhatott az itt lakók temetkező helyéül. Kevés őstelep van hazánkban, mely a La Tene műveltség magas fokáról, a finomabb izlés fejlettségéről oly szépen tanúskodhatnék, mint épen

a csabrendeki. Hogy egyebet ne említsek, mint az ékes diszítésű vas-lándzsahegyeket, melyek legszebbek, legbecesebbek hazai leleteink közt, melyekhez csatlakoznak az urna-temető kétélű vaskardjai, melyek egyikének tasak-részletén szintén szép bevéselt diszítés látható.

Ha a csabrendeki urna-temető sírmellékleteit figyelemmel tanulmányozzuk, első pillanatra szemünkbe ötlék a hallstatti izlés nagymérvű befolyása vidékünk bronzkori műveltségére, mely nemcsak a hallstatti kort közvetlenül jellemző diszített és trébelt bronzöv-töredékeken, vagy ugyanezen lelhelyből előkerült ékes bronzkorongokon nyilvánul, de a geometriai diszítésmodor áthat az ékszerek zömére, úgy hogy azt alig nélkülözi, a spirális karpereczek, pápaszemes gyűrűk kivételével alig néhány ékszer,



Csörtetőkkel diszített hallstatti bronz mellűsz Csabrendekről. $\frac{1}{2}$ nsg.

mely utóbbiak egyébként szintén e kor emlékeihez sorozandók. Kevésbé jut érvényre az újabb hallstatti izlés befolyása az állat- és madár-alakok felhasználásában, mely felett már a tiszta La Tene izlés uralkodik a csabrendeki leleteknél.

A régibb hallstatti izlés nagymérvű befolyása mellett nem zárkozhatunk el egészen, habár kevesebb adat áll is rendelkezésünkre, a Kr. sz. előtti ezredév közepét megelőző századokban kelet felől jövő skytha áramlat behatásától sem, mely izlés szintén befolyásolta vidékünk bronzkori műveltségének utolsó phasisát. Skytha műveltség befolyását vélem feltűnni a gyakran előforduló nyakgyűrűkben, mely a skytha harczosok kedvencz ékszereként szerepelt.

Nagyobb harcztot vív és nehezebben jut érvényre az erős lábon álló bronzkori műveltséggel szemben a La Tene izlés a csabrendeki leletekben. Mutatja ezt a fibulák hiánya, vagy legalább azok gyér volta, melyek ellenében a fibulákat pótló fej alatt átlukasztott bronztüsk, minden alakban és nagyság-

ban, feltűnő nagy számban vannak képviselve. A nemzeti muzeum tulajdonát képezi az egyetlen fibulás mellékszabrendekről, mely egy véletlen körülmény folytán, Ádám Iván és dr Lipp Vilmos közvetítésével szakadt e temető többi leleteitől. A csörtetőkkel díszített bronz női mellékszab hat gömbölyű apró karikákból álló láncszort mutat, melyekből kettő a fibulák összetartására szolgált, a négy rövidebb pedig jobbról, balról páronként elhelyezve háromszög-alakú pontozott díszítésű csörtetőket (csüngő lemezeket) tartják. A mellékszab hasonló a sopronival és egyöntetű alakítású a szoboszlói ruhakapocsossal. Analog fibulákat ismerünk vasból Keszthelyről is.¹⁾ Csörtetőkkel való díszítés szintén a hallstatti izlés sajátja. Ismerünk ilyen B. Miske velem-szent-vidi régiségei közt,²⁾ és egy egész sorozatot találhatunk a hallstatti temető sírmellékleteinél, hol a csörtetők, néha a csabrendekihez hasonlóan, lánczon csüngenek, máskor egyszerű karikával vannak az ékszerekhez erősítve. A csüngők alakja is változó. Leggyakrabban a háromszög-alakú, de van a hallstatti leletek között csillag-, horog- és kör-alakú csüngő, csörtető is, melyekből Sacken Grabfeld v. Hallstatt című művében 22 változatot mutat be.³⁾

Az egész temetőt a bronzkorban divatozó hullaégetés uralja. Nemcsak bronzmellékleteket tartalmaztak, de fordult elő többrétűen összehajlított La Tene-izlésű vaskard, mely urnába volt szorítva. Sőt az ékes díszítésű lándzsahegyeket szintén urna-sírban leltem, míg a tiszta La Tene-telepeken, minő vidékünkön a tapolczai, már háttérbe szorul, a hullaégetés és a csontváz-sírok dominálnak. A La Tene-kor behatása leginkább az agyagiparon nyilvánul. Itt aratja az edények korongon való készítésével első sikereit.

A csabrendeki urna-temető egykori nagyságát meghatározni még csak hozzávetőleg is alig lehet, a mennyiben benyúlik a nagyközség utcái alá, és csak egyik szárnyát képezi a részben rendszeresen, másrészt szőlőművelés közben felkutatott pár holdnyi terület. A kiásott sírok száma meghaladja a 300-at. A sírok zömét szegény sírok (pariák sírjai) képezik, melyek legtöbbször semmi mellékletet nem tartalmaztak, vagy egy-két bronz-pitykét, vagy egy tűt, esetleg egy karpereczet.

Az urna-temetkezés kétféle módon történt. A legtöbb sír csonka kúp-alakú kőhalmzattal mutatott, melyek részben fekete bazalt, részben mész- és forgó-kövekből voltak akként összerakva, hogy a két-felől felnyúló oldalkövekre fektetett fedő-lap alatt egy üreg képződött, mely alatt felfordított helyzetben, szájjal lefelé, volt egy-egy, és némely sírban két, gyenge falú kisebb urna elhelyezve. Ezek a melléklet nélküli szegény sírok, hol az ügyesen összerakott kőkúp azért vált szükségessé, hogy megvédjék a földnyomástól az amúgy is gyenge kisebb urnákat.

A gazdag sírok urnái nagyságra nézve az előbbi urnák kétszeresét képezték, oldalfaluk is sokkal erősebb és rendszeresen fedéllel voltak ellátva, védelmükül legtöbb esetben csak két lapos mészkő szolgált, melyek egyikére ráállították az urnát, a másikat a fedél fölé helyezték. Épen ezen körülmény okozta, hogy a legtöbb urna a földnyomás következtében apró darabokra törött, és a legnagyobb elővigyázat mellett is csak egy-néhányat lehetett részben ép, részben összeállítható állapotban megmenteni.

A mellékletes urna-sírok zöme női hamvakat tartalmazott, csak elvétve talákoztam egy-egy férfi-sírral, melynek mellékleteit a harezost jellemző fegyverek képezték volna. Ezen körülménynek magyarázatát abban keresem, hogy a fegyver, mint védelmi eszköz, sokkal becsesebb volt az őslakó szemében, és szívesebben ráhagyta utódjára, mintsem magával vitte volna a túlvilági útra. Legnagyobb valószínűség szerint a nagyszámú melléklet nélküli sírok tartalmazták a férfi-hamvakat.

Az urna-sírok egymástól 80—150 cm távolságban voltak szabálytalanul elhelyezve, néha három egymáshoz legközelebb álló kőkúp egy háromszöget képezett.

A kiásott több száz urna-sír leggazdagabbika elégett csontmaradványok és földdel kevert hamun kívül 17 darab bronztárgyat tartalmazott. Két darab korongos fejű díszített bronztűt, két spirális karpereczet, két pápaszemes gyűrűt és 11 darab részint összehajlított bronzsodrony, részben csavar-alakú bronz-töredékek voltak, mely utóbbiak valószínűleg egy nyakgyűrűt képezhettek. (Lásd X. tábla.)

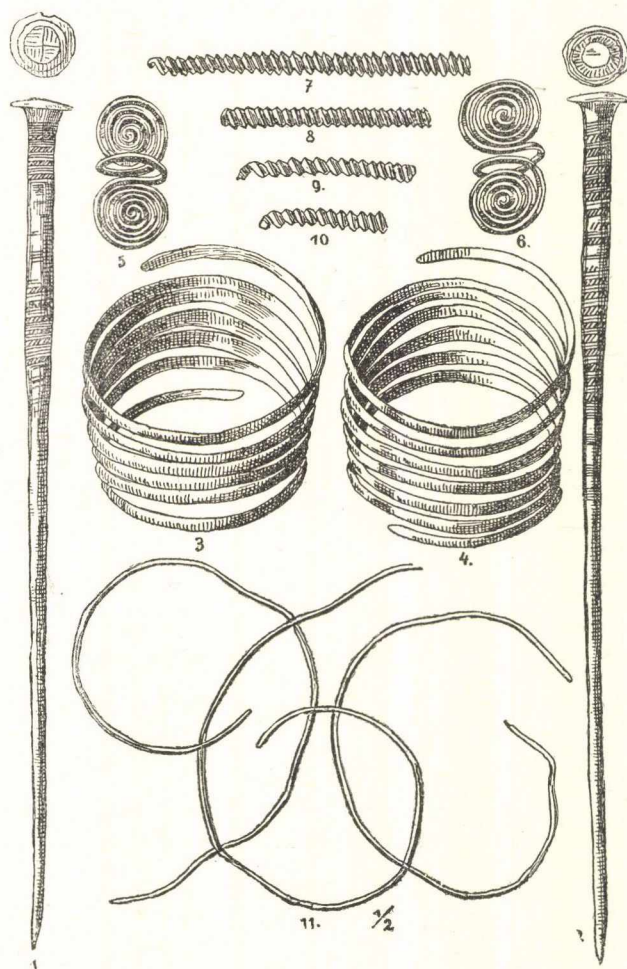
¹⁾ Dr Lipp, A. E. U. f. VI. k. 3. sz.

²⁾ B. Miske, A. E. U. f. XVIII. k., 2. sz., 143. l., 19. ábra.

³⁾ Sacken, Gf. Hallstatt, XII., XIII., XIV., XV. tábla.

A másik leggazdagabb női hamvakat tartalmazó urna-sír 14 darab bronz-mellékletet adott, melyek, az előbbihez hasonlóan, bronz-tükből, spirális karpereczek, egy sodrott szárú bronz-csiptető és több töredékből állott.

A csontváz-sírok száma elenyészőleg kicsiny volt. Temetkezési modor a legegyszerűbb verem-sír, csak némely esetben voltak a verem szélei lapos mész- és bazalt-kövekkel kirakva. A felkutatott 16 verem-sír között két esetben egy-egy kétélű vaskard és edény-mellékletet, a harmadikban egy vas-tőrt, a negyedikben lándzsát találtam, egynéhányban pedig az agyagos talajban enyészetnek indult vas-töredékeket.



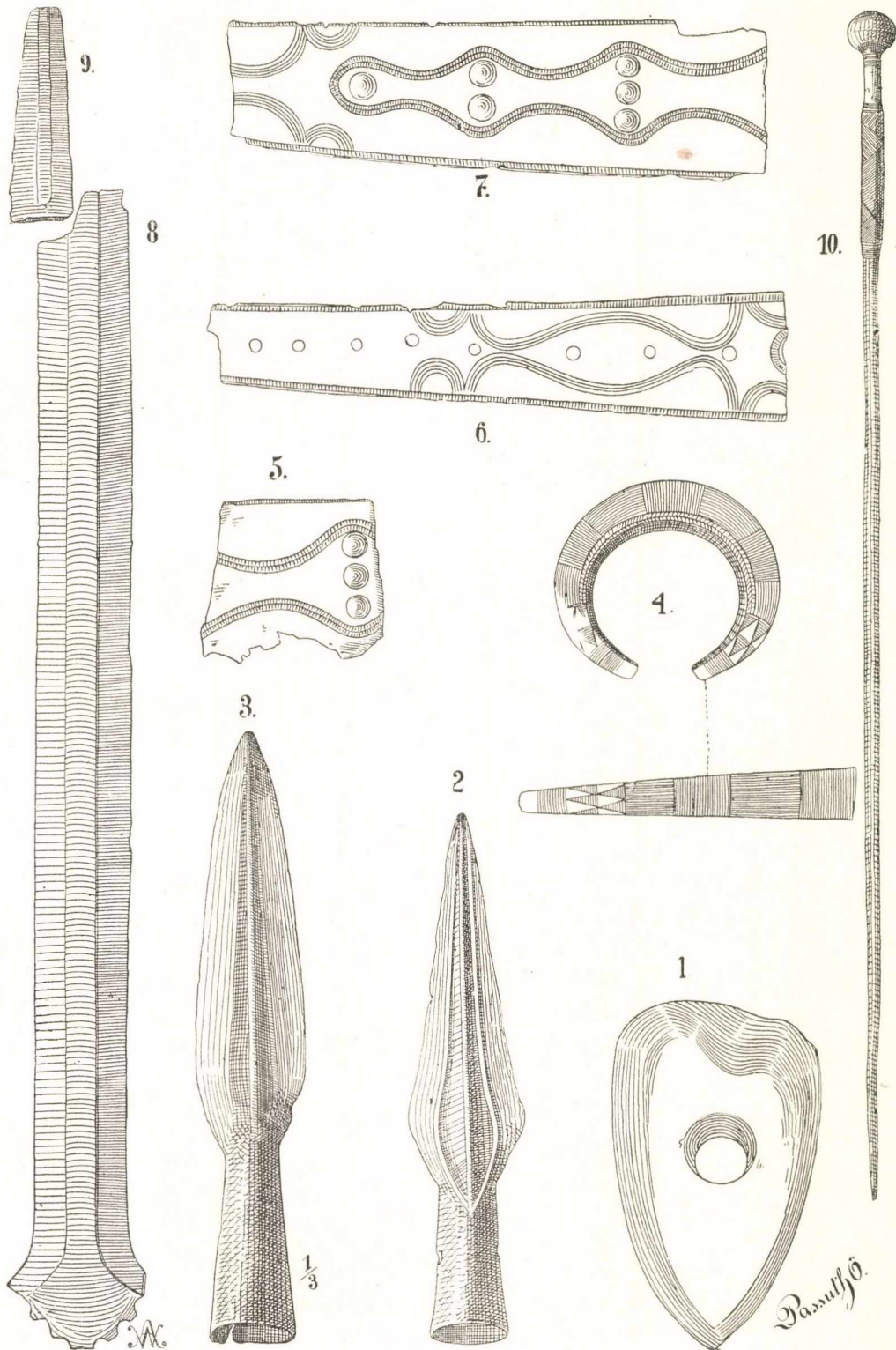
X. tábla. Leggazdagabb urna-sír a csabrendeki temetőből. $\frac{1}{2}$ nsg.

Bronz-mellékletes csontváz-sírt hármat adott a csabrendeki terület, melyek között kétségtelenül legbecsesebb az urna-temetőtől 50—60 lépésnyire fekvő csabrendeki szélső ház udvarán veremásásnál lelt csontváz-sír, mely 80 cm mélységben, fejjel kelet felé nézve feküdt. A csontváz hossza 160 cm volt. Mellékletét a fejtől jobbra elhelyezett edény töredékei és két bronz-tárgy képezte. A kinyújtott bal kar mellett feküdt egy bronz-kard, míg a nyakesigolyákat egy gömbölyű sodronyból alakított nyakgyűrű (torques) övezte körül.

A másik csontváz-sír egy szárnyas lándzsa hegyét, a harmadik egy keskeny és egy szélesebb levél-alakú bronz-kard töredékét és egy lándzsa-részletet tartalmazott.

E sírleletek kapcsán ismertetem a magyar nemzeti muzeum birtokában levő két csontváz-sír-leletet, melyeket mintegy két évtizeddel ezelőtt Chernel Ignác és Olivér csabrendeki nagybirtokosok küldtek be ajándékképpen.

Állítólag az egyik csontváz-sír mellékletei a következők voltak: Egy a hallstatti izlésre utaló diszített bronz-öv három darab töredéke (XI. tábla, 5., 6., 7. ábra), egy kétélű bronz-kard (fogantyúja



XI. tábla. Csontváz-sírmellékletek Csabrendekről. $\frac{1}{3}$ nsg.

hiányzik) (XI. tábla, 8—9. ábra), egy kétszárnyas bronz-lándzsa (XI. tábla, 3. ábra). A csontváz-sírlelet analogjait én is csontváz-sírokban leltem, kivételt csak a bronz-öv-töredékek képeznek, minőket csakis urna-sírokban találtam.

A másik sírlelet mellékletei egy gombosfejű tű (XI. tábla, 10. ábra) és egy tömör bronz-karperecz (XI. tábla, 4. ábra) és egy kétszárnyas bronz-lándzsa (XI. tábla, 2. ábra) voltak. Ezen utóbbi sírleletre nézve némi kételyeim vannak. Nem vonom kétségbe, hogy a szárnyas lándzsa csontváz-sír melléklete volt, de a bronz-tű és karperecz egész sorozatát fogom bemutatni, melyek kivétel nélkül urna-sírokból kerültek elő. A tévedés nagyon könnyen előfordulhat, különösen nem szakszerű kutatás közben, mert nem egyszer közvetlenül a csontváz-sír mellett egy urna-sír is fekszik. A darabokra zúzott urna mellékleteit a munkás megtevesztve, a csontváz-sír mellékleteinek tartja. Hasonlóképen e sírlelettel együttesen bemutatott neolith-kori átfúrt kőbalta (XI. tábla, 1. ábra) csakis a csabrendeki magaslat neolith-telepéről szórványosan kerülhetett oda.

A csabrendeki őstemető agyagművein jut leginkább fölényre a La Tene-műveltség. Az előkerült edények zöme korongon készült, finom iszapolt agyagból valók és részben barnás színű agyaggal vagy graphittal vannak mázolva. Az edényipar díszítés szempontjából szegényesnek nevezhető. Egyedüli ékességük a csupronkon elhelyezett csücskös díszítés. Fordult ugyan néhány durva szemcsés edényen czikk-czakk, habmander és körös díszítés, de ezek a tiszta bronzkori műveltség emlékeinek tekinthetők, hasonlóképen egy-két durvább edény, melyek szabad kézzel és nem korongon készültek.

A később bemutatott edénysorozat alig képezi egy tizedrészét a kiásott sírok számának, melynek okozója azon sajnálatos körülmény, hogy míg a temetőből egész kocsirakománnyal került ki edény-töredék, alig lehetett a legnagyobb elővigyázat mellett is egy-egy urnát vagy csuprot ép állapotban felszínre hozni. E körülmény legtöbb urna-temető sajnálatos sorsa ott, a hol a talaj nem száraz homok, hanem agyagos.

Az épen kiásott agyag-edények zömét urnák képezik. Az urnák mellékedényeiként szerepelnek a kisebb csuprok, tálak és néha gyermekjátékokhoz hasonló apróbb edénykék. Az urnák alakjainak nagyon sok változatával találkoztam a csabrendeki őstemetőben. Hosszú nyakú, széles peremű, öblös, nagyobb urnák mellett hengeres nyakú, egy- vagy kétfüles kisebb urnák is gyakoriak, de legnagyobb számra nézve a melléklet nélküli sírok urnái, melyek egyfülű csupor-alakot mutatnak, ritkábbak, a harangvirág-alakú graphitos hamvvedrek, melyekből csak egy-két példányt sikerült megmenteni.

Sírmellékletek a csabrendeki urna-temetőből. A sírmellékleteket könnyebb osztályozás végett két fő- és több alcsoportra osztottam. Az első csoportot képezik a bronz-tárgyak, másikat a La Tene-kor vas-csoportja. A bronz-csoportot ismét három osztályba sorozva mutatom be. Első csoportba a kisebb számban levő bronz-fegyvereket, másodikba az ékszereket, harmadikba a különböző, részben meghatározatlan tárgyakat és bronz-töredékeket.

A bronz-fegyverek legérdekesebb darabja egy nádlevél-alakú bronz-kard (XII. tábla, 8. ábra), középen végig futó síma bordával, e mellett mindkét oldalon bemélyített páros vonaldísz húzódik végig. A penge két részre van törve, és jöllehet, az alsó részlet meglehetősen hozzá illik a levél-alakú pengéhez, még sines kizárva, hogy egy kisebb penge-részlet hiányzik belőle. A kardmarkolat egykor két aklázó szeggel erősített a pengéhez, mint azt a penge tövében levő két lyuk mutatja. A kard rövidebb a szokott 60—80 cm bronzkori kardoknál. Egész hossza 450 mm, szélessége 40 mm, súlya 415 gramm.

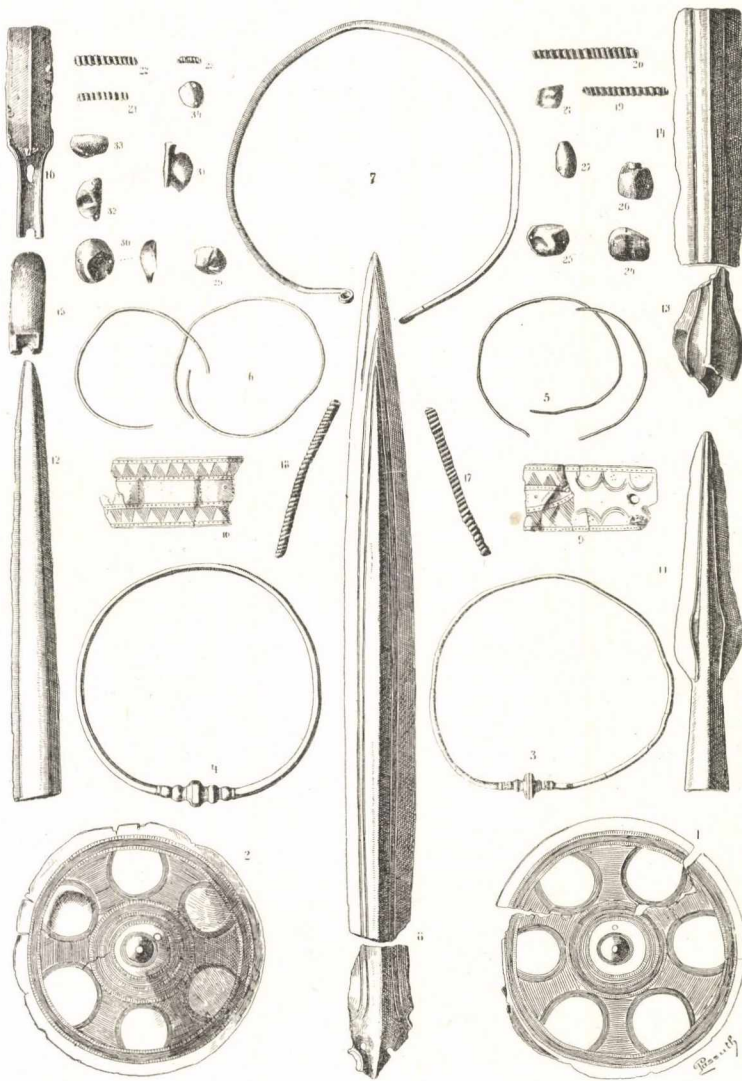
E kardnál sokkal keskenyebb a nádlevél alakú kardpenge csücs részlete (XII. tábla, 12. ábra), mely arányosan emelkedő bordájával, metszetében körszelet alakot mutat. Hossza 240 milliméter szélessége 25 mm.

Kardpenge középrészlete a (XII. tábla, 14. ábrán) bemutatott széles kardtöredék. Középen emelkedett, két oldalra lapított bordával, elégülése első tekintetre zavarba ejti a szemlélőt, mert teljesen hasonló a tiszta rézhez, de a nemzeti Múzeumban megejtett vegyelemzés kimutatása után mégis bronznak bizonyult, csak ón tartalmának aránya kisebb a szokott ötvénynél. Hossza 135 mm., szélessége 35 mm.

Közvetlen a kardokhoz sorozok egy bronzfogantyú részletet, (XII. tábla, 16. ábra), melyet azonban keskeny voltánál fogva, inkább kétélű törnek tartok. A pengészletet a kevésbé emelkedett borda két részre osztja, míg vájadékos fogantyú részletének szélei akként vannak felhornyolva, hogy befogadhatta a fa vagy csont burkolatot, mely a fogantyú két lyukján keresztül aklázó szeggel volt ráerősítve. Mint az imént leírt bronzkard, nemkülönben e törpenge analogjával találkozhatunk, csonka példányokban

az aranyosi (Borsod m.) bronzkincs között (Hampel: B. k. III. rész, CCXVI. táblán). Hasonló telejes ép hornyolt fogantélyú bronztőr fordult elő a stíriai leletek közt (H. B. k. II. rész. CLXXX. tábla 8. szám.). A csabrendeki tőr részlet hosszú 130 mm., szélessége 25 mm.

A csabrendeki bronzfegyverek kis csoportját egy ép és egy hiányos lándzsa zárja be. Az ép bronzlándzsa kétszárnyas. A magas borda körül a szárnyakkal párhuzamosan futó kissé emelkedett borda-szerű vakszárnyak láthatók (XII. tábla, 11. ábra). Hossza 196 mm., szélessége 40 mm., súlya 106 gr. Hasonló kétszárnyas bronzlándzsa közép részlete a másik. (XII. tábla, 13. ábra). Kétszárnyas lándzsák hasonló



XII. tábla. Sírmellékletek a csabrendeki urnatemetőből. $\frac{1}{4}$ nsg.

példányai nagyon gyakoriak hazai leleteink közt. Két ép példány. Csab-Rendekről is van a m. nemz. Múzeumban és nagyobb mennyiségben és sok változattal a már említett aranyosi bronzkincs között találkozhatunk.

A csabrendeki urnatemető ékszer csoportjának zömét, a bronztűk képezik. Ezeket nagyon sok alakban 30 példány képviseli, melyek közül 29 darab múzeumomban van elhelyezve, egy gombos fejű pedig a nemz. Múzeum tulajdona.

A bronztűk külső alakjuk szempontjából négy csoportra oszthatók. Nagyobb számban vannak képviselve, (12 darab) a korongos fejű tűk, hasonlóképen a gombos fejjel ellátottak (13 példány). Két változat mutatkozik a hengeres fejű és egy a fejnélküli bronztűkből. Hosszúságok 390 mm. és 95 mm.

közt váltakoznak, legtöbb példánnyal képviselve 150—200 mm. hosszúságú. A szárvastagság is a hosszúsághoz képest nagyon különböző, 2—6 mm. közt váltakozik. A legkisebb bronztű 7 gramm súlyúnak tizszeresét mutatja, a leghosszabb 70 gramm. Ép úgy hetedrész arányban mutatkozik az átlyukasztott szárú bronztű, mely 5 példánnyal van képviselve. A tűk valamennyi példánya diszített. A diszítés modora a ponczczal bemélyített vonal-disz kör, vízszintes, függéleges és czik-czak alakban izléses elhelyezésében nyilvánul, mely némelykor csak a túszerű dudoros részén, máskor egész hosszában látható. Figyelemre méltó azon körülmény, hogy némely korongos fejű bronztű ugyanazon diszítő modort mutatja, mely a csabrendeki trébelt díszes bronzkorongokon a körös diszítés stilizált elhelyezésében nyilvánul. Mindezen körülmények kétségtelenné teszik a már sokszor említett hallstatti izlés nagy mérvű befolyását és egyuttal kronológiáját és akként határozzák meg, hogy azoknak csak egy-két egyszerűbb darabja sorozható a virágzó bronzkor emlékei közé, nagyrésze csak a bronzkor utolsó phasisát érintette, átnyulva a La Téne-korba.

A korongos fejű tűk két csoportra oszthatók, kisebb számban mutatkoznak a lapos-korong fejűek, 9 példány körszelet alakot mutat.

A leghosszabb korongos fejű tű szárán körbe futó mélyített vonaldisz látható, mely a fej alatt 70 mm. hosszúságban sűrűn sorakozik egymás mellé, míg lejjebb csoportonként nyer elhelyezést. XIII. tábla 1. ábra) Hossza 390 mm., szárvastagsága 5 mm., korongos feje sima.

Hasonló sima korong fejjel bír a legvastagabb szárú bronztű (XIII. t. 23. ábra) azonban a körbe futó vonal a fej alatt és a száron 50—50 mm. csoportokban van elhelyezve. A tű hegye hiányzik, vége elgörbülve, vastagsága 6 mm.

Szintén két nagyobb csoportban nyer elhelyezést egy hornyolt szélű korongos fejű bronztűn (XIII. tábla 30. ábra) a körös vonal diszítés, csücsbe futó arányosan vékonyuló száron. A korongos fej felső lapja sima, míg felhornyolt pereme rovátkolt diszítést mutat. Hossza 202 mm. súlya 27 gramm.

Közös elbírálás alá esik, a következő hét darab bronztű, melyek kétségtelenül a hallstatti kor emlékei, melyek pápaszemes gyűrűkkel egyetemben fordultak elő az urnasírokban és ugyanazon diszítéssel bírnak, mint a temető bronzkorongja és trébelt övtöredékei.

A magas fokú izlés kiváló példánya a hét tű legrövidebbike (XIII. tábla, 32. ábra) körszelet alakú korongos fejének széleit körülfutó hármassal vonaldisz közötti mezőben szimmetrikusan elhelyezett öt párvonalas félkör látszik. Szára hegye felé arányosan vékonyul és hullámos görbülést mutat, mely azon czélra szolgálhatott, hogy jobban összetartsa a vele összetűzendő ruhanemet. A száron mutatkozó, bemélyített körbe futó vonaldiszítés a túszerű felső felén négy csoportban van elhelyezve, míg a tű hullámos alsó részét, hosszában futó rovátkolt diszítés ékíti. Hossza: 135 mm., korong átm. 20 mm. Súly 25 grmm. A fej alatt 20 mm. távolságban a szár át van lyukasztva.

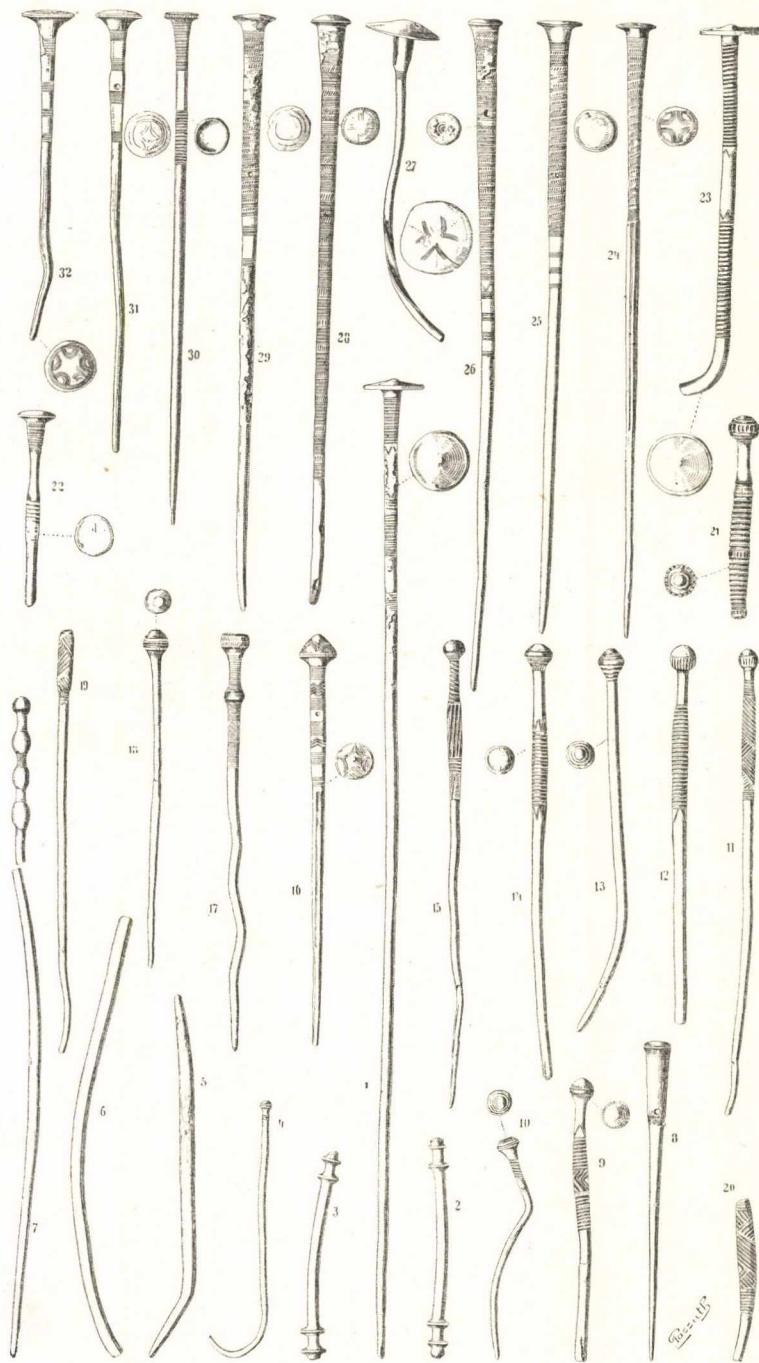
E bronztűhöz legközelebb járó tű (XIII. tábla 31. szám) csak apróbb részleteiben mutat némi eltérést, így a korongos fején a körös diszítés nem egymás mellett nyer elhelyezést, hanem négyszöget befoglaló csücsben futnak össze. A száron négy csoportban elhelyezett vonaldisz közötti tért pedig hosszában pontozott diszítés tölti be. Míg a már kevésbé hullámos szár négyszögalakra van lapítva. Hossza 182 mm., súlya 28 gramm.

Egymáshoz teljesen hasonló, a leggazdagabb urnasírban lelt tű pár. Az előbbieknél kisebb korongjának szélével, sűrűn párhuzamosan haladó körös disz látható. Míg a lefelé vékonyuló szárán, az egymás mellé rakott körös vonaldisz pontozott diszítéssel váltakozik, a szár közepéig, s onnan hegyéig sima diszítés nélküli (XIII. tábla, 28—29. szám.). Hosszúságuk 255 mm., fej átm. 17 mm. A szár a fejtől 60 mm. távolságban van átlyukasztva. Súlyuk 55 gramm., egyenkint.

A következő három korongos fejű tű, a sorozat díszesebb példányaihoz tartoznak (XIII. tábla, 24. 25. 26.) egymástól csak azon eltérést mutatják, hogy a korongon a körös diszítés különböző alakban nyert elhelyezést. A száron végig vonuló vonaldiszítés váltakozik azok vízszintes és függéleges elhelyezésében. A 24. számú szára 6 szögre lapított. Hosszúságuk meghaladja a 250 mm. Súlyuk 59—56—37 gramm.

Csak felerészben került elő egy urnasírból, e kisebb korongos fejű bronztű (XIII. tábla, 22. ábra), melynek fej alatti dudorodványa körbe futó vonaldisz mutat. Korong átmérője 15 mm.

A régibb bronzkor emlékeihez sorakozik, egy nyomott kúp alakot mutató széles korongos fejű bronztű, feje, szára egyaránt nélküli a csabrendeki bronztű ékes diszítését, melyet az összegörbült szár sodrott volta pótol. Hasonló tű nagyon sok fordul elő hazai kincsleteink közt. Ismerünk ilye-



XIII. tábla. Diszített bronztűk a csabrendeki urnatemetőből. $\frac{1}{3}$ nsg.

neket a szobi kavicsbánya leletei között, marosvásárhelyi sírleletben, a sárbogárdi, ráksi és szigligeti kincsletekben. (Hampl. B. k. III. rész.) Hasonló tű két példányát a nemzeti Múzeumnak küldtem be a Szent-Gróth polgári városban eszközölt millenniumi ásatás egyik urnasírjából. A tű hossza 135. mm. fej. átm. 30 mm., súlya 31 gr. (XIII. tábla, 27. ábra).

A gömbös fejű bronztűk két csoportra oszthatók több vagy egy gombbal ellátott tűkre.

Három tojásdad alakú sima gomb sorakozik egy gömbölyű fejű bronztűnél (XIII. tábla 7. ábra) egymás alá, sem szárán, sem a gombsorán diszites nines. Hasonló alkotású több sima gombos bronztű egész sorozatát ismerem a hallstatti sirmellékletekből, melynek négy változatát Sacken Gf. v. Hallstatt (XV. t. 12—10. sz. XVI. t. 1—6. sz.) alatt mutatja be. A bronztű hossza 260 mm., súlya 32 gramm.

A másik bronztűnél (XIII. táb. 17. ábra) laposra nyomott gömb alatt egy kisebb dudorodásszerű gömböcske látható. Szára hullámosan görbített. Egyenes felső részén körbe futó vonaldisz látható, míg hullámos alsó részét hosszába vonuló vonaldisz rovátkolja körül. Hossza 170 mm., súlya 25 gramm.

Az egygömbös bronztűk két főváltozatra oszthatók. Hét példányban vannak képviselve a fej alatti dudoros szárúak és négy példányban a hegye felé arányosan vékonyuló szárral ellátottak.

A gombos fejű dudoros tűk legdiszesebb példánya, (XIII. tábla, 15. ábra).

A haladottabb izlés leginkább a száron látható vonaldisz tetszetős elhelyezésében nyilvánul akként, hogy a két csoportban összegezett körbe futó vonaldisz közti tér erősen mélyített függélyes bordák által van kitöltve, mely alatt gyengén mélyített vonalesoport czik-czak alakban fut össze. Hossza: 185 mm., súlya 19 gramm.

Egy csoportba osztható a másik hat dudoros gombostű (XIII. tábla 9. 11. 12. 14. 20. 21. ábra). Mindannyi feje dinnyeszerűen rovátkolt, szárain levő diszítés a vonalak különböző körös, rovátkolt és czik-czak alakú elhelyezésében nyilvánul. A tűk 3 példánya csonka. Hosszúságuk 180—200 mm. közt váltakozik.

A másik csoport bronztüinek ritka alakja a kupos fejű bronztű (XIII. tábla, 16. ábra.). A kúp felületén a korongos fejű tűkhöz hasonlóan stylszerűen elosztott félkörös diszítés látható, a csúcs felé vékonyuló szárán kör- és hullámvonalas diszítés váltakozik. Hossza 170 mm., súlya 30 gramm.

Három sima szárú bronztű (XIII. tábla 10. 13. 18. ábra) jellegére kevés eltérést mutat egymástól. Gombos fejüket körbe futó vonaldisz ékíti. Hosszúságuk 90—140 mm. közt váltakoznak.

E tücsoport utolsó darabjaként mutatok be egy horogalakra hajlított vékony bronztűt (4. ábra), melynek kicsiny gombja alatt két körbefutó dudorodvány emelkedik ki. Ez a bronztű kétségtelenül oly czélra szolgált, mint a La Tene-korban a fibula. A gomb és a borda közé fonál erősítetett, melynek másik vége a felhajlított tű végére csavartatott, mely biztosan megóvta annak kiesését, így a tű nagyobb megerősítésére szolgált. Hasonló czélra szolgáltak a ritkábban előforduló lyukas füllel ellátott bronztűk is.*)

A hengeres fejű ellátott bronztűk szokatlan alakok. Minden diszítést nélkülözi a XIII. tábla, 8. ábrán bemutatott tű, melynek fejét egy hirtelen vastagodvány képezi, melynek felső széle bordaszerűen fel van hornyolva. Hossza 127 mm.

A vadon tenyésző úgynevezett «nád buzogány», hü utánzatát mutatja a másik hengeresfejű tű (19. ábra). Fejét háromszögbe futó vonaldisz ékíti, a száron helyenként körös vonaldisz látható. Hossza: 170 mm., súlya 14 gramm.

A tűk csoportjához sorozom az 5. ábrán bemutatott bronzrudat, melynek mindkét vége hegyesre nyujtva, egyik vége tompaszög alakra meg van hajlítva. Rendeltetése ismeretlen.

A csabrendeki urnatemető bronztüi, nemesak mennyiségre nézve, de változatos alakjuk és diszítésük szempontjából egyedül állnak hazai leleteink között, jólehet találkozunk elvétve egy-egy diszített bronztű analogjával egyes sírleleteink között, de azok is csak Dunántúlra szorítkoznak, hol a geometriai izlés nagyobb mértékben befolyásolta a bronzkor utolsó phasisát. Ilyen néhány korongos fejű vonaldiszítéssel bronztűt ismerek a szomolányi (Pozsonymegye) temetőből (Hampel, Bronzk. III. rész CCXLII. tábla), mely különben is legtöbb analogiát mutat, a csabrendeki temetőhöz, hengerded sodrony-tekereseivel és a korongos pápaszemes gyűrűivel. Hasonlóképen néhány korongos fejű diszített tű és a horogalakra hajlított apró gombostűhöz hasonló, ismeretes a sajógömöri leletek között (H. B. k. I. rész CLV. tábla). Közel eső leletek közül pedig egy korongos fejű vonaldiszítéssel tűt a keszthelyi sírkamrá-

*) Hampel: Bronzkor III. rész.

ból (Arch. Ért. 1885. V. k. 370—372) és két példányt a gyűjteményemben levő szigligeti sírleletekből ismerem.

A diszített gombos fejű tűk több analogiát mutatnak. A kúp alakú bronztű hasonló példányát a simontornyai lelet mutatja (Wosinski: Tolnavármegye tört. I. rész CXVIII. tábla.). Egy kisebb vonaldiszes bronztű hasonmása pedig a kurdi bronzleletből ismeretes (CXI. tábla.) Dudoros szárú bronztűk recézett és sima fejjel a nyitrai megyei leletekből ismeretesek, különösen a nováki és nagylehotai urnasírokból (H. B. k. II. rész CXXXV és CXXXVI. tábla), nemkülönben szigligeti leleteimből (H. B. k. III r. CCXXVII. tábla). Mindazonáltal a felsorolt analog leletek egyiken sem mutatkozik az izléses diszítés oly magas foka és oly nagy változata, mint az itt bemutatott túsorozaton.

Az ékszersorozat második legnagyobb csoportját a karpereczek képezik, melyek két főcsoportra oszthatók, tömör bronzrudból alakított és hengerded spirális lemezkarpereczek. Kevesebb példányban vannak az egyszerű gömbölyű vagy lapos sodronyból kerület alakra hajlított ékszerek, melyek szintén karperecz gyanánt szolgálhattak.

Tíz változatban vannak képviselve az egymással szemben álló, végei felé arányosan vékonyuló tömör diszített karpereczek, melyek kivétel nélkül urnasírok mellékletei voltak és sohasem fordult elő más bronztárgy kíséretében, sem egynél több példányban egy-egy urnasírban. Súlyuk 20 gramm és 150 gramm közt váltakozik.

A diszítés változata az egyenes vonalak különböző izléses alakban való elhelyezésében nyilvánul. A vonalakkal való diszítésmodor négy főváltozatát mutatja a csabrendeki karpereczsorozat. Legváltozatosabb izlést mutat két egymáshoz teljesen hasonló legsúlyosabb karperecz (XIV. tábla 1. 2. ábra), melyeket a körbe futó vonalcsoportok 7—7 mezőre osztanak. Az egymással szemben álló mezők diszítése egymáshoz hasonló. A két szélső mezőt vízszintes vonaldísz tölti be. A harmadikban a vonalak párhuzamosan egymással, háromszögbe futnak. Míg a középső páratlan mezőt két keresztbe futó vonal négy kisebb háromszögű területre osztja, melyeket egymással ellentétes irányban fektetett vonalak töltnek be.

Nem kevésbé díszes a másik két tömör karperecz (3—5. ábra), hol a vízszintes és függőleges vonaldísz változatai közt villámvonalban futó sima, széles, szalagdísz mutat.

A 4. és 6. ábrán bemutatott két karpereczen a körbe futó vonalcsoportok között vízszintes vonaldísz van elhelyezve.

Hasonló diszítésű egy az előbbieknél félvastagságát mutató (9. ábra) tömör karperecz.

Érdekesebb és a többitől eltérő diszítés látható a 8. ábrán bemutatott karpereczen, hol a háromszögből kiinduló vonalcsoportok egymás alá futnak.

Egészen sima a tömör karpereczek csoportjának két utolsó darabja. (7. és 16. ábra.)

A csabrendeki urnatemetőből a nemz. Múzeumban is van egy tömör karperecz villámvonalas diszítéssel (XI. tábla, 4. ábra).

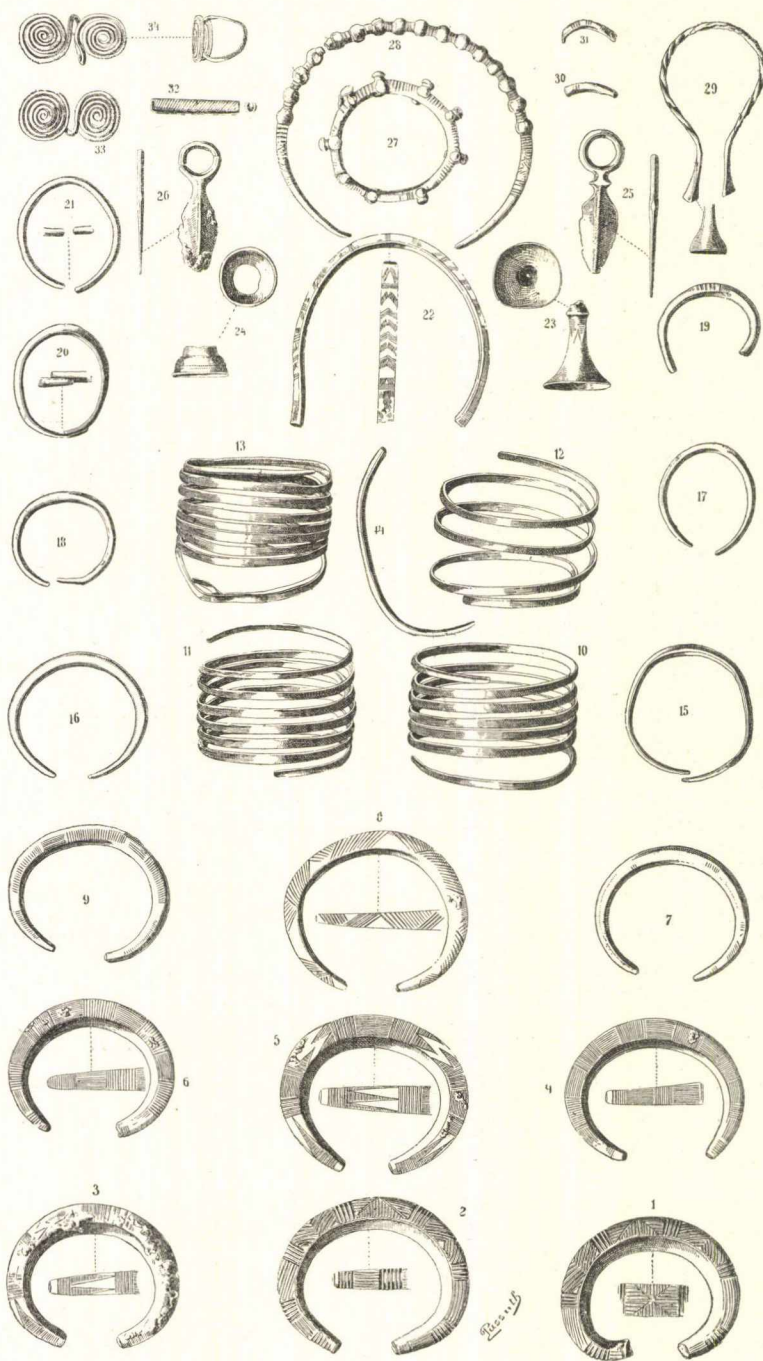
Hasonló tömör bronzkarpereczek, melyek diszítéseiknél fogva kétségtelenül a haladottabb bronzkor emlékei közé sorozandók, gyakoriak hazai leleteink közt. Egész sorozatot ismerünk a breznóbányai leletből (H. B. k. I. rész. LI. tábla). Sok változatot mutat be a tamásfalui bronzkincs (CXXVII. tábla). Egy példányt ismerünk a szobi kavicsbányából. (CCXXV. tábla 10. sz.) Sümegh vidékéről még hét példány van gyűjteményemben, négy a szigligeti urnasírokból (Hampl. B. k. III. r. CCXXVII. tábla). Egy igen díszes példányt a szigligeti bronzkincs adott, egy a zalagógánfai szórványos urnasír és végül hasonló Sümegben a városi téglagyár közelében került felszínre.

Hengerded sodronytekercses karpereczet négy példányt (XIV. tábla 10—13. ábra) találtam az urnasírokból, páronként egy-egy urnában elhelyezve. A tekercsek félhátú bronzsodronyból valók, minden diszítés nélkül. Az egyik pár hét, a másik kilenc csavarodással bir. Mint azt a karpereczek átmérője mutatja, az alkarszár ékesítésére szolgált mind a négy példány. Átmérőjük 65 mm., súlyuk egyenként 50 gramm. A sodronytekercsek egyike hiányos.

Hazai leleteink között, a sodronytekercsek általában nagyobb méretűek, 15—20 csavarodással birnak és a félkar ékesítésére szolgáltak. Ilyent ismerünk a már említett sajógömöri leletből a forrai

(Abaujm.) bronzkincsből (H. B. k. II. CLXII. tábla). Teljesen hasonló példányokat, melyek szintén az alkar ékesítésére szolgáltak, a stomfai (Pozsonym.) leletek 10 példányban mutatják be (CLXIII. tábla).

Két sodronytekercses karperecczel közös urnasírban fordult elő két pápaszemes (XIV. tábla).



XIV. tábla. Bronzészerek a csabrendeki urnatemetőből. $\frac{1}{3}$ nsg.

33. 34. ábra) gyűrű. A gömbölyű sodronyból alakított gyűrű, két korongot képez, melynek folytatása adja a gyűrű alakú karikát. Hasonló gyűrűk a már említett szomolányi temető sírleletei közt 4 példányban vannak képviselve.

A karperecekhez sorakozik még négy kisebb bronzkarika (XIV. tábla 17. 18. 19. 21. ábra), egymással szemben álló végekkel, egyike rovátkolt diszítéssel, három sima. Nemkülönbben két félhátú,

egymásalá hajló végű, sodronykarperecz (15. 20. ábra). Átmérőjük 40 és 50 mm. közt váltakoznak, mely kis átmérőt tekintve, a karpereczek gyermekékszerül szerepelhettek.

Érdekesebb példányai a karpereczeknek XIV. t. 27—28. számú gömbös diszítésű karpereczei. A felsőkar ékesítésére szolgáló 28. számú bronzkarperecz a haladottabb izlés igen szép ékszer példánya. Az egymás mellé sorakozó tizenhat gömböcske közeit körbe futó rovátkolt diszítés tölti be. Nyujtványa egymással szemben álló végei felé arányosan vékonyul és körbe majd háromszögbe futó vonaldiszítést mutat. Átm. 104 mm., súlya 54 gramm. A másik kisebb karperecz kevésbé tetszetős alak (27. szám), hol a gömböcskék az egész karperecz testén egyenlő távolságban hármásával kereszt alakban egymásra rakva nyernek elhelyezést, melynek közei szintén körbe futó rovátkolt diszítést mutatnak. Átm. 50 mm., súlya 30 gramm.

Hasonló alkotású karpereczek ritkábbak hazai leleteinkben, a néhány ismert példány is Dunántúlra szorítkozik. Gömbös karpereczek két példánya van gyűjteményemben Kőszeg vidékéről és néhány példányát ismerjük az apáti és teveli kelta sírokból (Wos. Tolna v. t. CXLII és CLII. tábla). Gyakori azonban a hallstatti temető ékszerei között. Teljes analogiát mutat a 28. számú karpereczhez (Sacken. Grabfeld v. Hallstatt XVI. t. 10 ábra.) Közel hasonló a 11. számú.

Ékgyöngyök aránylag kevés számban fordultak elő a csabrendeki temető urnasírhajjai között. A sorozat kizárólag üvegyöngyökből áll, melynek zöme fehér, gyakori azonban a világos és sötét kék színű is.



Színes üvegyöngyök a csabrendeki urnasírokból. $\frac{2}{3}$ nsg.

Alakra nézve kétféle változat mutatkozik a gyöngysorozatban, a kisebbek összetett csonka kúp-alakúak, utánszerei a neolith-kor agyag orsó gombjainak. A másik hengerded alak alul, felül gömböcskével ellátva. Teljesen hasonló gyöngyök képezik a hallstatti temető ékgyöngyeinek zömét. A gyöngyszemek rendszerint hengerdedalakú csavaros sodronytekercsek (XII. t. 17—18. ábra) kíséretében fordultak elő, melyeknek mint nyakék töredékeknek kiegészítő részeit képezve, azok ékesítésére szolgáltak. A szorosan vett ékszerek csoportját a nyakékek néhány példánya zárja be. A nyakékeknek tartott nagyobb bronzkarikák, legtöbbször a rudakba öntött nyers bronzanyag, mely pénz helyét pótolva csereeszközül is szolgált, tovaszállítására, összefűzésére használtattak, de ezek rendszerint, sima, minden diszítést nélkülöző, összekapcsolásra alkalmas hornyolt végekkel bírnak. A csabrendeki nyakék (torques) kétségtelenül ékszerek gyanánt szerepeltek, minden egyéb feltevést kizár azok diszes volta.

A legszebb példány (XII. tábla 3. ábra) gömbölyű bronzsodronyból készülve, korong alakú elzáróval bír, melynek lyukjába beilleszthető a nyakék keresztlyukkal bíró vége, mely apró lyukacska, a szintén átlukasztott korongos fejen átszúrt sodronnyal, vagy vékony karikával erősített meg. A korongos fej mellett jobbról balról egy-egy csoport erősen bemélyített körös diszítés látható. Átmérője 130 mm.

Közel hasonló példány a másik nyakék (4. ábra), melynek azonban gömbölyű sodrony szára sokkal vastagabb és kevésbé finom kidolgozású, szintén korongos fejjel bír, nélkülözve azonban a biztos elzáróként szereplő keresztlyukat. Átmérője 135 mm.

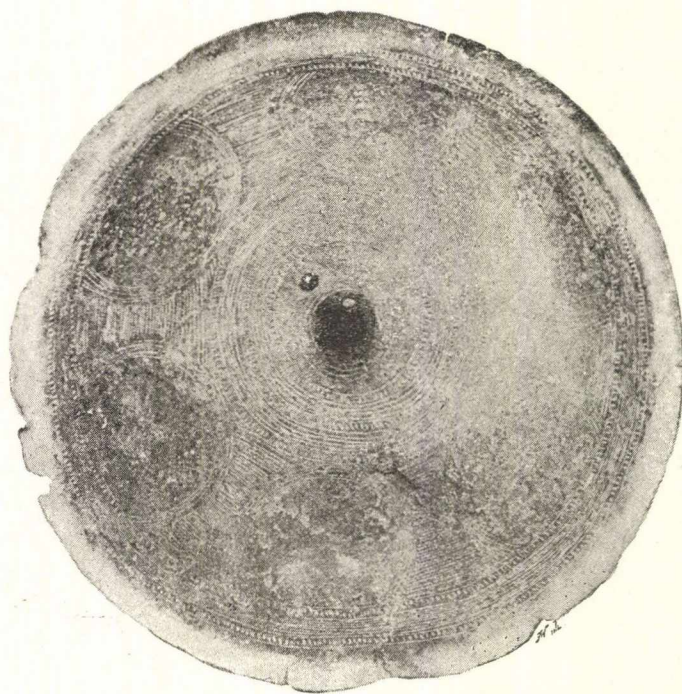
Teljesen hasonló nyakéket ismernek Sopron mellett «Marber-Schatz» nevű szőlőhegyen lelt esontvázsírból, azon eltéréssel, hogy az ottani nyakék a korongos fejjel szemben csuklóval van ellátva (Arch. Ért. X. köt. 1. szám 72. lap), mely nyergükre visszahajló butykos La Tène fibulák kíséretében találtott, így kétségtelenül a csabrendeki nyakékek a korai La Tène-kor, illetve az átalakulási kor emlékeihez sorozandók.

A harmadik nyakék (7. ábra) hornyolt végekkel bír és gömbölyű karikája rovátkolt diszítést mutat és az előbbieknél nagyobb, 150 mm. átmérővel bír.

A sodronytekercses karpereczekkel közös urnasírból került elő egy igen diszes bronzcsiptető (XIV. t. 29. ábra), mely maig is megtartotta teljes rugékonyságát. Szára köralakra hajlított és sodrott, melynek folytatása, a két egymáshoz illő háromszög alakú lapátocska. Hossza 70 mm., átm. 40 mm., súlya 10 gramm.

Teljes hasonló példányt nem ismerek leleteink között, azonban egykorúnak tartom egy Sopron vidékén lelt bronzfibulával, mely alakítására nézve teljesen hasonló, ha más célra szolgált is. A soproni bronzfibula sodrott szára szintén háromszögű lapocskában végződik és ha a hiányzó tűrészlet helyett egy hasonló háromszögű lapocskát képzelünk oda, teljesen megegyezik a csabrendeki csiptetővel. A fibulát rajzban is bemutatja Bella és Müller *Prähistorische Funde in der Umgebung von Oedenburg* című mű VII. táblán 9. ábra alatt.

Egy csontváz-sír közvetlen közelében fordult elő két díszített trébelt bronzkorong, melyek egyik legbecsesebb emlékei a hallstatti geometriai izlésmodornak.



Csabrendeki díszített bronzkorong belső fele. $\frac{2}{3}$ nsg. (Külső felét lásd XII. I. 1. 2. sz.)

A bronzkorongok egymáshoz teljesen hasonlóak (XII. tábla 1. 2. ábra) csúcsban futó gömbszelet alakúra vannak trébelve, széleik felhornyolva és a kinyuló csücske mellett átyukasztva, díszítése a geometriai izlés, a ponczoló művészet magas fokáról tanuskodik. A díszítés főmotívumát hat arányosan elhelyezett, négy soros köralak képezi, melyek simára csiszolt mezőt zárnak be, míg a körök közti tért, vízszintesen futó vonalak ékítik. A felálló csücske körül hegyes ponczozal bevert hármaskör alak látható, melynek közeit párhuzamos vonalkörök töltik be. Hasonló modorú körös díszítést mutat a perem melletti rész is.

Ha figyelembe vesszük a korongok díszítésének finomságát, majdnem kizártnak tartjuk, hogy az keményített bronz-ponczolóvásával készülhetett volna. Több valószínűséget látunk annál inkább is, mert a bronzkorongok készítésének ideje benyulik a La Tène-korba, hogy annak ékítéséhez a bronznál érzesebb keményített vasponczot használtak. A korongok egykori rendeltetése tág teret enged a feltevéseknek. Hasonló korongok ékítették a harcászati paizsát, nemkülönben bőrderékbe foglalva az előkelőbb harcászati mellvédőül is szolgált. Utóbbi célra leginkább megfelel a korongok alkotása. A felhornyolt perem szolgált a bőrderék tartalékául és a csücske melletti lyukon keresztül nyert megerősítést a korong bőr-bélése. A korongok átmérője egyenkint 140 mm., súlya : 115 gramm.

Bronzkorongok, mint fényűzési cikkek szerepeltek, így nagyon természetes, hogy nem gyakoriak hazai leleteink között. Teljesen hasonló diszítésű korongot egyet sem ismerek. A csabrendeki korongokhoz legközelebb jár a kenderesi lelet töredékes bronzkorongja (H. B. k. CLVIII. tábla), mely azonban csak a tüskével párhuzamosan futó ponczolt 5 soros körös diszítést mutat. Hasonlóképen, a Bonyhád-vidéki lelet bronzkorongjai is. (CLIII. tábla). Csirral van ellátva a kéri kincs korongja, a csabrendekinél a csir helyét lyuk pótolja (CXVIII. tábla). Ezekon kívül még négy korongváltozatot ismertet Hampel Bronzkorának XXXIV. táblázatán, melyek egyike a nagyváradi kincsből, másik az aszói őstelepről ered.

Ha még ezekhez hozzá vesszük a magyarsaholyai, felsődopszai (LV. tábla), ispánlakai (CXLVI.), kemecsei (CXCVI.), herceghalmi (CCIX.), kurdi (CCXI.), pusztasárkánytói (Somogy) (CCXVII) és a velemi (Vasm.) (CCXXXV.) bronzleletek korongjait, egyesítve van a csabrendeki korongok összes analogiája.

A hallstatti izlés szempontjából nem kevésbé becsesek az itt lelt bronzlemez-öv igénytelen töredékei, nemcsak mert ezek keltették fel figyelmemet elsősorban a leletek geometriai diszítési módorára, de egyszersmind ezek képezik az összekötő kapcsolatot más hallstatti leletekhez.

A két töredék (XII. t. 9—10. ábra) nem egymáshoz illő részek, de a közbeeső kis részlet hiánya dacára a diszítés megtalálja folytatólágosságát. Az övtöredéket a diszítés három mezőre osztja. A középső mező, mely szalagszerűen húzódik végig, csúcsban fut össze és a befoglalt szalagszerű területén, hegyes ponczal bevert, pár vonalként függőleges pontozott diszítést mutat. Hasonló pontozott szalag veszi körül az övtöredéket és osztja azt 3 egyenlő részre. A két szélső mező háromszögekre van osztva akként, hogy a csúcsal felfelé állók recézettek, a csúcsal lefelé állók pedig sima felülettel bírnak. Az öv végrészletén, hol a középső szalag csúcsban végződik, páronkint a széleken elhelyezett körös diszítést mutat.

A bronzöv körös diszítése analogiáját adja a bronzkorongokon, a korongos fejű bronztükön látható diszítésnek, viszont az egymás mellé helyezett, sima és recézett háromszöges diszítés az összekötő kapcsolatot képezi más, a hallstatti izlést határozottabban jellemző leletek közt.

Tegyünk egy kis összehasonlítást a somlyói leletek közt bemutatott függő bronzüsttel és látni fogjuk, hogy az üst peremén négy sorosan végig vonuló diszítés ugyan ilyen háromszögekből van alakítva, úgy szintén a hajduböszörményi függő edény, melynek a somlyóihoz hasonló kereszt alakú kallantyú tartója van, (H. B. k. LXIV. tábla) a csabrendeki övtöredékek háromszöges diszítésű módorát mutatja, a perem hosszában egysorosán elhelyezve.

A diszítésmodor más alakját látjuk ugyancsak Csab-Rendeken lelt három övtöredéken, melyek jelenleg a m. n. Múzeum tulajdonát képezik (XI. tábla 5—7. ábra). Ezek nélkülözik a háromszöges diszítést, helyette kisebb-nagyobb köralakok különböző elhelyezése és a hullámvonalak dominálnak, mely diszítésmodor, szintén analogiára talál a Hampl. B. k. LXV. tábláján ismertett hajduböszörményi trébelt füles bronzedényeken.

Ponczolt diszítésű trébelt bronzövek, egyáltalán, mint a hallstatti kort jellemző tárgyak, gyéren fordulnak elő hazai leleteink között. A háromszöges diszítésmodor más öveknél nem is talált ez ideig analogiára. Öt kisebb-nagyobb övtöredéket ismerünk az ispánlakai (Alsó-Fejérmegye) öntőműhely maradványaiból (H. B. k. CL. tábla), hol a pontozott ponczolt diszítés körtekercesek alakjában mutatkozik leginkább. Kétsoros gyöngyös diszt mutat a kéri kincs (Somogy) övrészlete, melynek diszítése nem ponczolt, hanem a hajduböszörményi füles edényekhez hasonlóan, úgy van trébelve. A legdiszebb ponczolt diszítésű övrészlet a nemz. Múzeum tulajdonát képezi, ismeretlen hazai lelhelyről való (XLV.), mely fantasztikusan elhelyezett, talán a jobbra-balra kunkorodó, növényindákat utánzó diszítést mutat. *)

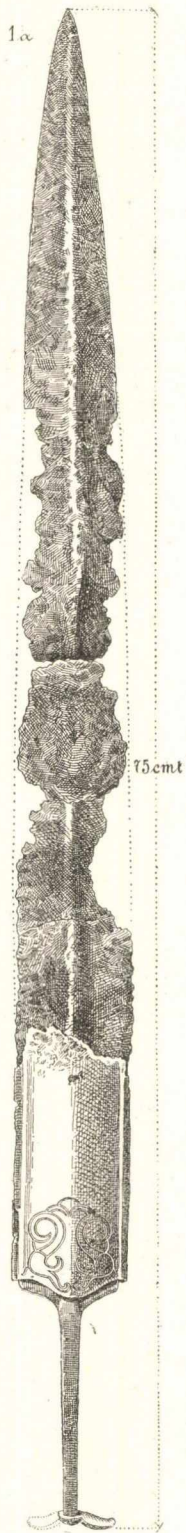
A csabrendeki urnatemető apró bronztárgyai között találunk, két levél alakú füles csüngőt XIV. tábla 25—26. ábra), minőt a lazárpataki öntőműhely maradványaiból ismerünk (CIX.). Nem

*) Egész sorozat ponczolt és trébelt bronzövet mutat be Sacken. Grabfeld v. Hallstatt IX—XII. táblázatán.

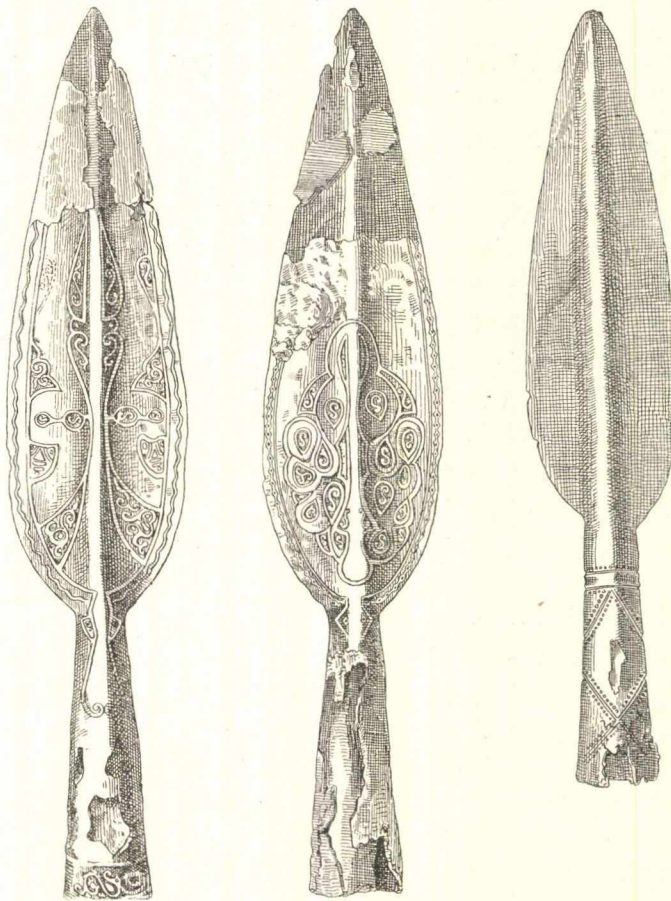
különben két kétes rendeltetésű rudacsát, melynek mindkét vége egy-egy korongpárban végződik Hasonló a somlyói őstelepen is fordult elő (XIII. tábla 2—3. ábra).

Még a bronzpitykék egész sorozatát mutatja be XII. t. 23—34. ábrákon, melyek a szegény urna sírok egyetlen mellékletei képen szerepeltek, a temető apró töredékes bronztárgyait mutatják be még XII—XIV. tábla rajzai.

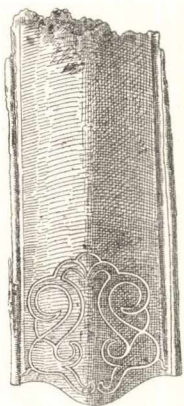
A La Tène-kor fejlett izléséről tanuskodó hazai leletek között első helyen állnak



Diszített La Tène-kard Csabrendekről
1/4 nsg.



La Tène-kori díszített vaslándzsák a csabrendeki urnatemetőből. 2/3 nsg.



a csabrendeki urnatemető díszes vaslándzsái. A rajzban bemutatott két vaslándzsa nagyobbikának mindkét oldala látható és a szemlélőt kétségtelenül meglepi az egymástól különböző, magas izlésről tanuskodó díszítmény, mely a vaslándzsán, elszórva a szárnyak szélein és a borda körül, míg másik felén kizárólag a borda körül tojás alakban csoportosul, hasonló szalagdisz futja körül a köpű széleit is. A lándzsa a bronzhoz hasonló fényes patinával bír és könnyen megtéveszthetné a szemlélőt, ha a köpű és a hegyéről lehámlott patina helyén erős vasrozsdafoltok nem mutatkoznának. A kékes-szürke patináját a vas gondos edzésétől nyerte, mely szintén magasabb műipari fejlettségről tanuskodik. Hossza 172 mm., legnagyobb szélessége 30 1/2 mm., köpű hossza 51 mm., nyílás átm. 11 mm., súlya 60 gramm.

Teljes sértetlen a patinája a kisebbik hajtó-lándzsának, melyet könnyed voltánál fogva inkább vadászatra, mint harcászatra alkalmaztak. Levél-alakú szárnyai simák, díszítés csak a köpűn mutatkozik, mely háromszögbe futó és egymást keresztező vonalakból áll,

körülvéve apró, hegyes ponczczal bevert pontozatokkal. Hossza 150 mm, szélessége 21 mm, köpű hossza 50 mm, nyílásának átmérője 15 mm, súlya 50 gramm.

A másik két csabrendeki lándzsahegy nélkülöz minden díszítést. A nagyobbik (XV. t., 7. ábra) majdnem teljesen ép példány, csak keskeny oliánderlevél-alakú szárnyainak szélét marta meg a rozsdá, köpűje teljesen ép, fényes sötétkék zománczczal, keresztlyuk nélkül. Hossza 285 mm, szélessége 36 mm, köpűátmérete 20 mm, súlya 220 gramm.

A kisebbik lándzsa szárnyai közepén csúcsban futnak össze, vastag bordája, mely a szárnyat két részre osztja, végighúzódik a köpűn is (6. ábra). Hossza 145 mm, szélessége 40 mm, súlya 69 gramm.

Lándzsához hasonló ékítményt mutat egyszerűbb kivitelben a csabrendeki kétélű La Tene-kardok legdíszesebb példánya, mely egy harezos csontváz sírjának mellékletét képezte. A kard kétélű, nádlevél-alakú széléit a rozsdá megmarta, épen csak a tasak-részlet és az általa befödött kardpenge tő-része maradt épen és megtartotta kékes patináját is. A kard tasakja elválk a pengétől, mint azt a mellékelt rajz is mutatja. Hossza 750 mm, szélessége 52 mm.

Urna-sírok mellékletét képezte a következő három darab kétélű kelta vaskard, melyek közül az egyik (XV. tábla, 1. ábra) kevésbé görbített és ugyanazon urna-sír mellett feküdt, mely a díszített vaslándzsákat tartalmazta. Alakja és nagysága hasonló az előbb leírt vaskardhoz.

A másik kétrétűen összehajlított kard (2. ábra) urnába volt szorítva, hasonlóan a harmadik (3. ábra), mely tasakjával együtt háromrétre hajlítva, az urna belsejében csont- és hamu-maradványok közé volt eltemetve.

Az itt bemutatott kardok megcsontítva, összegörbítve kerültek a sírokba mellékletül, hódolva a kelta temetkezési szokásnak, hogy ne juthasson ép fegyver ellenségeik kezébe, ha feldőlnek sírjaik esendes hazáját.

A La Tene-fegyverek kis csoportjához egy rövid kétélű tör sorakozik (14. ábra). Fogantélya tojásdad alak és széléit dudoros borda köríti. Kétélű pengéjét a közepén végigfutó borda két egyenlő részre osztja, hegye letörve. Hossza 205 mm, szélessége 35 mm.

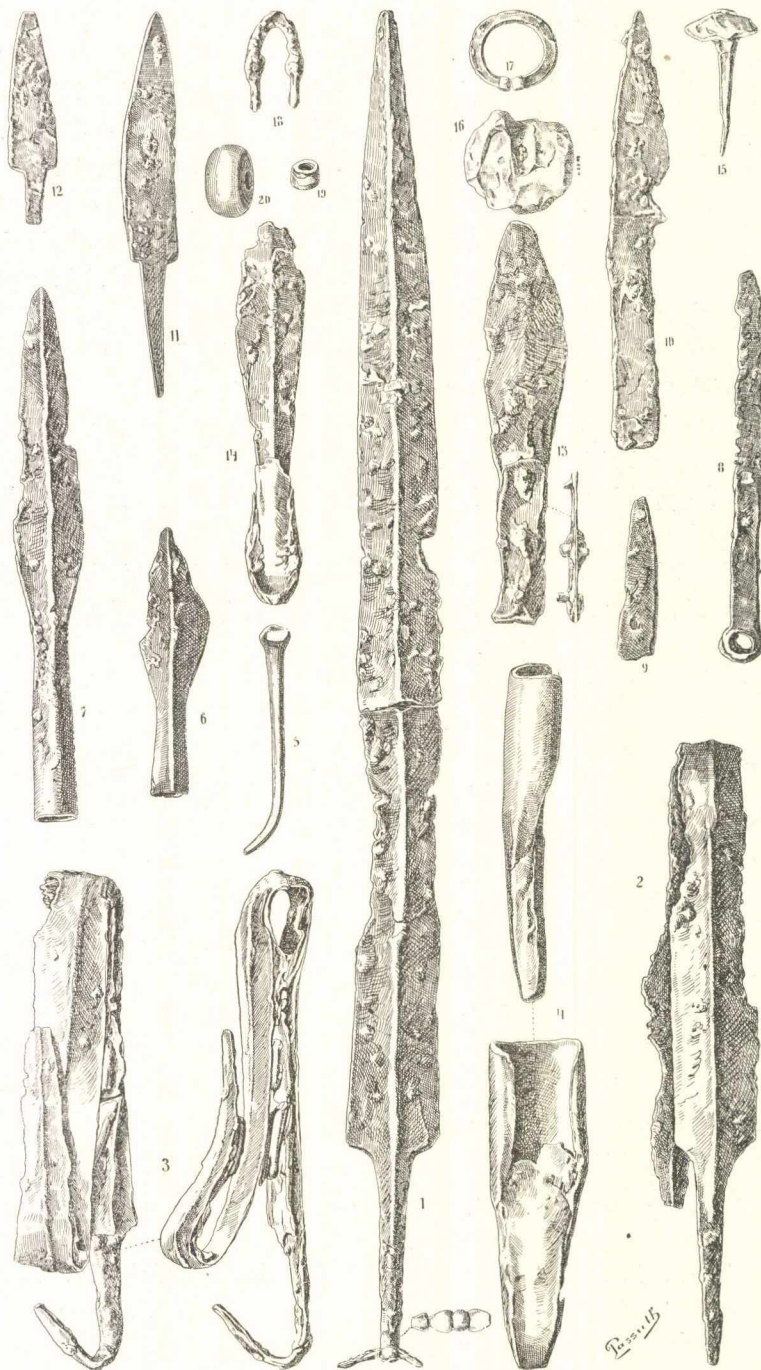
Hat darab kést mutat be rajzban a XV-ik táblázat, melyek közül legépebb a 11. számú, kékes-szürke platinával, széles pengéje csúcsban fut össze. Hossza 205 mm, szélessége 30 mm. Hasonló alakú, de félakkora nagyságú a 12. számú kés és a 9. számú penge-részlet. A kések ritkább alakja a 13. számú széles pengéjű kés, a melynél a fogantély burkolat ráerősítésére három kiálló szegecs szolgált. Hossza 215 mm, szélessége 45 mm. Szintén hegyes pengéjű a 10. számú, fogantélya egy darabból kovácsolva, feleslegessé teszi a nyélburkolatot. Hossza 232 mm, szélessége 30 mm. A 8. számú kés alkotásra hasonló az előbbihez, azon eltéréssel, hogy a fogantyú vége lyukra hajlítva, csüngő-kés gyanánt szerepelhetett. A penge hiányos, rozsdától erősen meg van rongálva. Hossza 210 mm. A házi eszközök ritkább és érdekesebb alakját mutatja 4. számú hornyolt vas-ék, mely kétségtelenül valamely nehezebb tárgy aláékelése és tovaemelésére használtatott, a hornyolt köpűbe erősített hosszabb farúd segítségével. Legvalószínűbb, hogy kőgazdag vidékünkön a bányászatnál előforduló nagy kötömbök kiemelésére szolgált. A köpű alkotása a bronz szárnyas-vésőkre emlékeztet. Hossza 175 mm, szélessége 50 mm, súlya 580 gramm.

Valmely apróbb tárgyak összefűzésére szolgálhatott a szépen stylizált 17. számú vaskarika, mely lapított vasból készült, egymással szemben álló felhörnnyolt végekkel. Egykori rendeltetése hasonló lehetett a mai kulcskarikához. Átmérője 45 mm. Urna-sírmelléklet volt a 18-as számú vaskapocs, mindkét szára dudorodvánnyal ellátva. Hossza 50 mm, szélessége 30 mm. A 15. és 5. számú vasszeg zárja be a csabrendeki La Tene-tárgyak sorozatát. Az előbbi széles fejjel és négyszögű szárral, az utóbbi gömbölyű szárral és kis gömbös fejjel bír.

A La Tene-sírok területén fordult elő a kétfelé törött 16. számú kőbuzogány is. Anyaga szürke bazalt, félig befürt nyél-lyukkal. Átmérője 70 mm. Szintén a neolith-kor emléke a 19—20. számú durva szürkés agyagból készült orsó-gombok, mely tárgyak, legnagyobb valószínűség szerint, a kelták régi vándorlásaik emléktárgyaiként kerültek a La Tene-harezosok sírjaiba.

Csabrendek keramikája. A csabrendeki urna-temető keramikája díszítés szempontjából még meg-

közelítőleg sem áll olyan magaslaton, minőt elért a bronz- és vasművesség általában. A benyomás, mit az összegyűjtött keramikus anyaghalmoz reám gyakorolt, azon meggyőződést sugallja, hogy a La Tène-kor első phasisában az itteni őslakók beérték azon vívmánynyal, hogy edényeiket finomabb iszapolt



XV. tábla. La Tène sírmellékletek Csabrendekről. $\frac{1}{4}$ nsg.

agyagból korongon készítették, és nem vették át azon díszítés-modort, melyet a bronzkori műveltség durva szemcsés edényeiről ismerünk. Épen az a körülmény, hogy a nagyszámú agyagművek közt csak három darabon hagyott nyomot a bronzkori izlés, szintén hozzájárul az őstemető kormeghatározásához és megerősíti azon véleményemet, hogy az imént bemutatott sírleletek a bronzkort csak végső vonaglásában ismerték, azaz csak annak utolsó phasisát érintették.

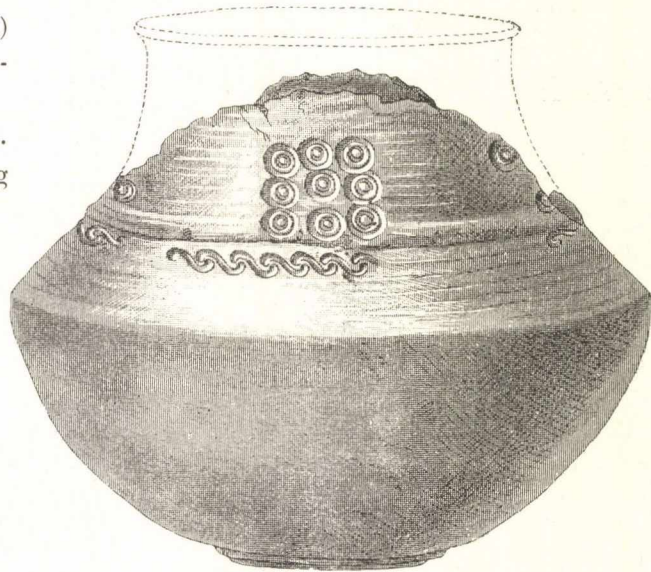
A bronzkori izlés behatását vélem felismerni az 1-ső számú durva szemésés, fületlen bögrén. Színe szürkés-sárga, korong nélkül készült, pereme alatt czik-czakos vonaldiszitással. Magassága 160 mm, talpátmérete 120 mm.

Még durvább szemésés és világosabb színű a 2-ik számú urna. Pereme hiányzik, nyakán hullámos meánder-szalag fut végig, mely felett szabályos négyszög-alakban csoportosított, bemélyített körös diszítést mutat. Hasonló edényt ismerek hármass csoportban elhelyezett körös diszítéssel az Apáti-pusztáról. (Wosinski, Tolnavármegye története, I. rész, 2-ik kötet, CXLI. tábla, 2. ábra.) Nemkülönb a sopron-bécsi dombi La Tène-leletek között. (Arch. ért. 1886. 97. lap.)

Korong nélkül készült durva bögre a 3. számú, mely a csabrendeki keramikus anyag



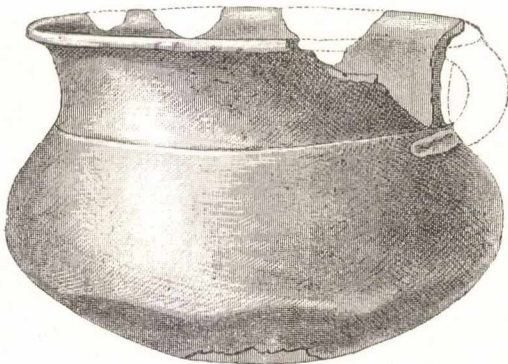
1. sz. 1/3.



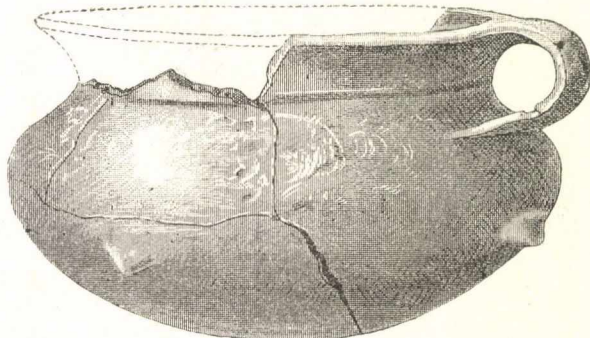
2. sz. 1/3.

legkezedetlegesebb példánya, semmi diszítést nem mutat. Szélessége 120 mm, magassága 105 mm.

A csabrendeki agyagművességet leginkább jellemzi a 4-ik számú csücskös bögre, mely csücskös diszítésmodor leginkább elterjedt és legtöbb példányban képviseltetik az urna-sírok edényei között. A haladottabb technikára utaló kis bögre anyaga iszapolt sötét sárgás-szürke színt mutat. Szélessége 130 mm, magassága 110 mm. Kis kerekcsücskös füllel van ellátva.



3. sz. 1/3.



4. sz. 1/3.

Az agyagművesség bronzkori emlékei közé sorakozik még az 5. számú bögre mélyített szögbe futó vonaldiszitéssel. Anyaga világos-szürke durva szemésés, füstön szárítva. Átm. 70 mm.

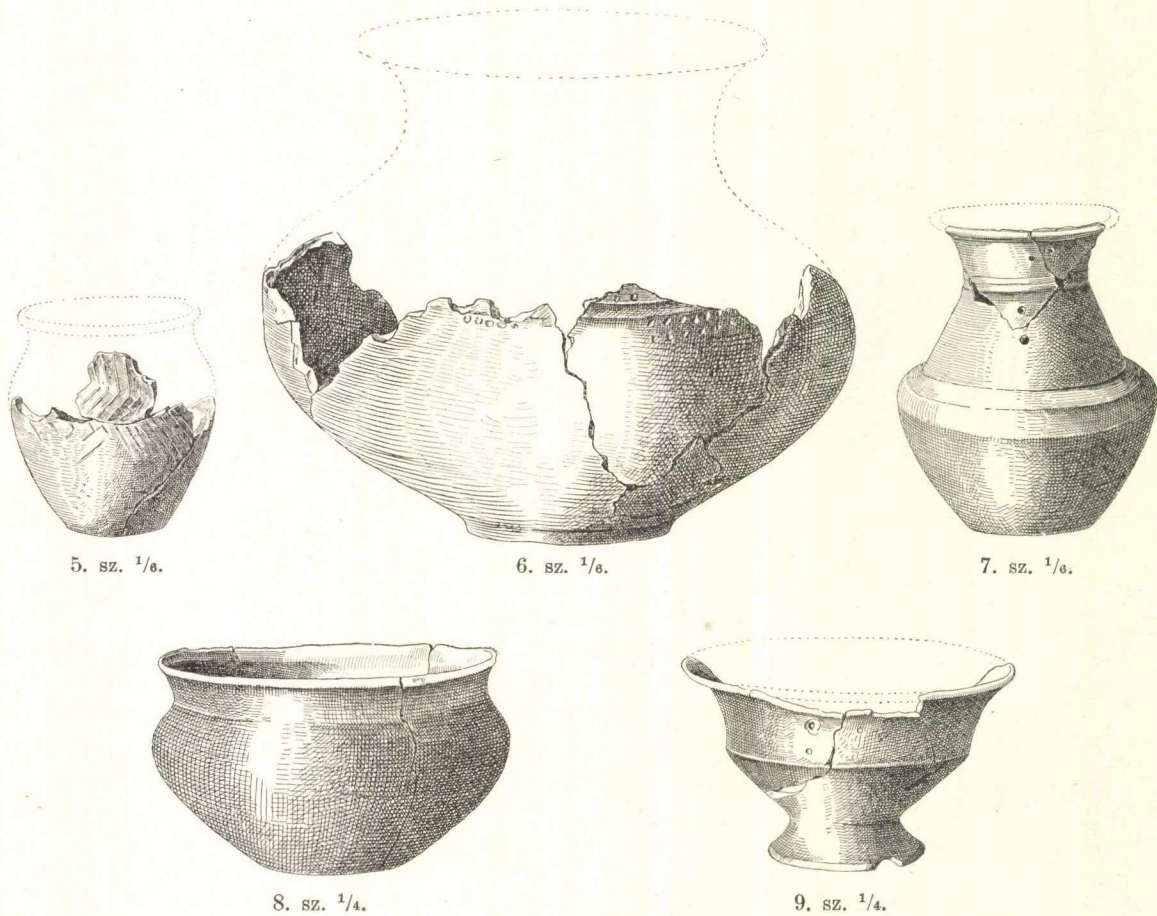
Hasonlóképen a 6. számú nagyobb urna, melynek domborulatán emelkedett párosan futó körös vonal alatt és felett kétsoros bemélyített, pontozott diszítés mutatkozik. Anyaga durva szemésés, sárgás, iszapolatlan. Átm. 340 mm.

A csabrendeki urna-temető keramikájának zömét a «La Tène» műveltséget jellemző korongon

készült edények képezik. Mindannyija finoman iszapolt, sárgás-barna agyagból készült, némelyike fekete graphit-mázzal ellátva. A másfél száznál több, részben ép, részben töredékeiben levő csabrendeki edénysorozat 25 jellemzetesebb alakját rajzban is bemutatom, melyek a 25 mm magasságú apró játék-edénykétől 225 mm magas urnáig minden nagyságban képviselve vannak. Az edények három csoportra osztályozhatók.

Legnagyobb zömét az urnák képezik, kisebb a száma a házi célra használt főző-edényeknek, tálak és csuprok, hasonlóképen a gyermek-sirokban elhelyezett játékedénykének.

A «La Tene»-urnák legközönségesebb és a kort legjellemzőbb alakja a 7. sz. fedeles urna. Hosszú nyaka középső domborulatától felfelé arányosan vékonyul és a perem-résznél kiszélesedik. A domborulat felső részén hüvelykujjal készített benyomás, a körben forgó korong sebessége által képződött

5. sz. $\frac{1}{6}$.6. sz. $\frac{1}{6}$.7. sz. $\frac{1}{6}$.8. sz. $\frac{1}{4}$.9. sz. $\frac{1}{4}$.

körgyűrű-alakot mutat, mely egyszersmind a diszítést pótolja az edényen. Színe sárgás-barna. Magassága 225 mm, átm. 202 mm. Hasonló urnák nagyon gyakoriak hazánk «La Tene»-kori leletei között. Ismerek ilyen a sopronvidéki leletek között, Szigliget és Tapolezáról, nemkülönben teljes analógiát mutatnak a dunaföldvári (Tolna) kelta edények.*

A La Tene csontváz-sirok elmaradhatatlan mellékletei az öblös anyagtálak (8. sz.), melyek több apróbb edény kíséretében, az arcz irányában vagy a lábfej alatt vannak rendesen elhelyezve, és legtöbbször a túlvilági életre szánt ételmaradékot, vagy valamely vas-tárgyat tartalmaznak. Színe sötét-barna, világos-sárga agyagmázzal bevonva. Szélessége 200 mm, magassága 130 mm. Hasonló tál-melléklettel bíró csontváz-sírt fényképben is bemutat Wosinszki: T. v. t. I. r., II. k., CXXXVIII. táblán az apáti-pusztai kelta sirmezőből.

*) Wos.: Tolna vm. t. I. r., II. k., CXLV. tábla.

A 9. sz. talpas tál ritkább alakja a «La Tène» agyagművességnek, mely a haladottabb bronzkorban, de főképp a «La Tène»-korban már divatból kiment idejét mult alak, mely fénykorát a haladottabb kő-, a neolith-korban élte. A lengyeli őstelep talpesöves edényeinek, melynek oly sok változatát mutatja be Wosinski munkája, egy haladottabb alakja a csabrendeki talpas-tál, melynek talpazata nem oly



XV. tábla. «La Tène»-kori edények a csabrendeki urnatemetőből. $\frac{1}{3}$ nsg.

magas, hirtelenebbül szélesül és tetszetősebb alakot mutat. Színe barna, helyenkint graphit-máz nyomaival. Szélessége 200 mm, magassága 110 mm.

Az urnák két főcsoportra oszthatók: fedeles és fedélnélküli urnák. A fedeles urnák rendszerint nagyobb és erősebb falúak, a fedélnélkülieknél, melyeknél a fedél hiányát akként pótolták, hogy az urnát felfordított helyzetben egy kőlapra borították és csonka kúpalakban, a külső nyomástól megvédendő, kövekkel rakták körül. Míg a fedeles urnát csak egyszerűen egy kőlapra állítva hantolták be,

ezen körülmény az oka, hogy a fedélnélküli szegény sírok urnái épen maradtak, míg a vastag falú nagyobb urnák összezúzódtak a föld nyomása alatt.

Egy épen maradt fedeles urna díszes alakját látjuk a XVI. t. 3. ábra alatt. Alakítására nézve hasonlít a 7. számú urnához, csak nagyobb díszítésére mindkét felől kerek füffel van ellátva. Magassága 145 mm, átm. 110 mm.



XVII. tábla. La Tène-kori edények a csabrendeki urnatemetőből. $\frac{1}{3}$ nsg.

Hasonló fedeles urnát, de egy füffel ellátva, mutat be a XVII. t. 7. szám, melynek domborulat feletti nyaka szabályos henger-alakú. Barnás agyagból készülve, fényes graphit-mázzal bevonva. Magassága 144 mm, átm. 75 mm.

Az ép urnák legnagyobb részét a mericze-alakú kisebb urnák képezik. Ilyenek a XVI. t. 1., 4., 5., 7. számú és a XVII. t. 2., 4., 5., 8. számú urnák. Mindannyi egy füffel ellátva, sárgás-barna színt mutatnak. Alakra nézve eltérés csak a XVII. t. 5. számún, mely harangvirág és a 4. számún, mely

csonka kúp-alakú. Magasságuk 120 és 130 mm közt váltakozik, szélességük a magasság arányában 60—80 mm között.

A bemutatott urnák eltérő alakja XVI. t. 6. számú, melynek felső része, hasonlóképen fedele hiányzik, domborulatán kétfelől kis tömör, átfúrt fül nyer elhelyezést. Átm. 120 mm.

Alig mehet urnaszámba a XVII. tábla 10. számú kis edényke, mely habár teljes utánzatát mutatja is a 7. sz. nagy urnának, csak mint urnában elhelyezett kisebb edény, minőt a csobánczi urna-sírban is találtam, szerepelt. Magassága 90 mm, átm. 45 mm.

A mericze-alakú urnák közül diszitással csak a XVII. t. 2. számú bir, melyet a középtájon függőlegesen egymás mellé rakott, bemélyített vonalok futnak körül. A házi czélra szolgáló edények leggyakoribb alakjai a csücskös diszitással ellátott alacsony bögrék (XVI. t. 2. sz., XVII. t. 1. sz.), melyek alakjuk után ítélve kétségtelenül a mai kisebb serpenyő (lábos) helyét pótolták. A füllel ellátott edényeken a bütykök négy helyen egymással szemben az edény domborulatán vannak elhelyezve. Anyaguk sötétbarna, helyenkint füstfoltokkal, finoman iszapolt agyagból készülve. Átmérőjük 120—140 mm között, magasságuk pedig 85—90 mm. között váltakozik. E csoportba sorozom a XVII. t. 13., 14., 15. számú tetszetős alakú csuprokat, melyek alkotása nagyjában egymással teljesen megegyező. A fenék-rész csonka kúp-alakot mutat, melyre ráhelyezett perem-részlet vájadékos (geschweift) henger-alakú. Füstön szárított, finom szemcsés barna agyagból készülve. Átmérőjük 75—85 mm között váltakozik, magasságuk 45 mm.

A csabrendeki urna-temető keramikáját a gyermek-játékedények zárják be, melyek a gyermek-sírok mellékleteiként szerepeltek. Ilyen gyermekjáték a XVII. t. 9. számú kis füles bögrécskéje, mely teljes utánzatát mutatja a lelt hasonló nagyobb edényeknek. Finoman iszapolt anyaga füstön szárított, sötét-barna színű. Magassága 70 mm, átm. 60 mm. A bronzkor emlékei közé sorozom a mai tejeskölcsöt utánzó, durva szemcsés, égetetlen játék-edénykét, mely csonka kúp-alakot mutat, pereménél keskeny füllel ellátva (6. ábra). Hasonlóképen a fekete graphitból készült, kezdetleges művű kis tálcakát, melynek oldalfala olyan vastag, hogy ürtartalma alig tesz ki három gyűszűnyi mennyiséget (5. ábra). Átm. 50 mm, magassága 25 mm.

A csabrendeki Iren-majori temető. Mint már a csabrendeki urnatemető általános ismertetésénél is említettem, a hegyelői őstemető folytatását teszi az úton alóli Khon Ignác úr birtokát képező Iren-majori temető, mely másfélezred évvel ezelőtt a római császárság első századjaiban szolgálhatott temetkezési helyül, mint ezt a sírok közvetlen közelében lelt nagyszámú Nero, Traián, Hadrián stb. római császárok érmeiből következtethetem, de dokumentálja ezt nemcsak az e területen lelt feliratos római sírkő, de a keramikus anyag haladott volta, hol már nemcsak az üvegedény, de a terra Sigillata, a római díszedények is, habár töredékekben, igen gyakran fordultak elő. A korai La Tène és a római temetkezések közötti átmeneti időszak sírleletei nem voltak felkutathatók, mert azon területet a Sümegh felé haladó országút fedi, így a sírok vagy már századok előtt elpusztítottak, vagy még most is az országút alatt fekszenek.

Az Iren-majori temető még nincs kimerítve. Okát leginkább abban kell keresni, hogy a temetkezések szórványosak és a rendszeres ásatást lehetlenné teszik, így leginkább csak úgy szerezhetők meg a sírleletek, ha alkalom adtán figyelemmel kísérem a forgatás alá kerülő egyes területeket.

A keramikus anyag között itt már a korsók dominálnak, melyeknek nemcsak anyaga finomabb, de némelyike fényes mázzal is átvonatott, alakjuk pedig egy magasabb, hogy úgy nevezem, klasszikus izlésről tanúskodik.

Ilyen az 1. ábra alatt bemutatott karcsúnyakú korsó, mely kékes-szürke és fényes sárgás mázzal van bevonva. A korsó diszitéseül a perem alatti dudorodvány és a fül alsó részénél bemélyített hármaskörbe futó vonaldísz szolgál. Magassága 304 mm, legnagyobb szélessége 130 mm. Közeli hasonló alakú a XVIII. tábla 1. szám alatt bemutatott korsó, rövidebb nyaka által azonban elveszíti az



1. ábra.

alak kecsességét. Égetett anyaga vöröses színű, hasonló fényes máz-áthuzattal. Átmérője 105 mm. A 2-ik számú korsó a később bemutatandó csontváz-sír mellékletét képezte. Alakja hasonló a ma is divatban levő szájas korsóhoz, anyaga szürkés, fénytelen fekete graphit-mázzal. Magassága 190 mm.

A hengeres bögrék egyike, XVIII. t. 3. ábra, díszítését a köröskörül elhelyezett tojás-alakú horpasztások adják, peremét gyengén kihajló, körbe futó dudorodvány képezi. Anyaga durva szemcsés és



XVIII. tábla. Csabrendek-Irenmajori római temető agyagedényei.

szürke színű, mázolatlan. Teljesen hasonló kisebb bögrék is fordultak elő e területen, azok finomabb iszapolt agyagból készülve, piros színűek. Nagysága 170×110 mm. Analog bögrék gyakoriak a szombathelyi leletekben, nemkülönben találtam néhány példányt a Szt-Gróth polgári város romanizált kelta telepen is.

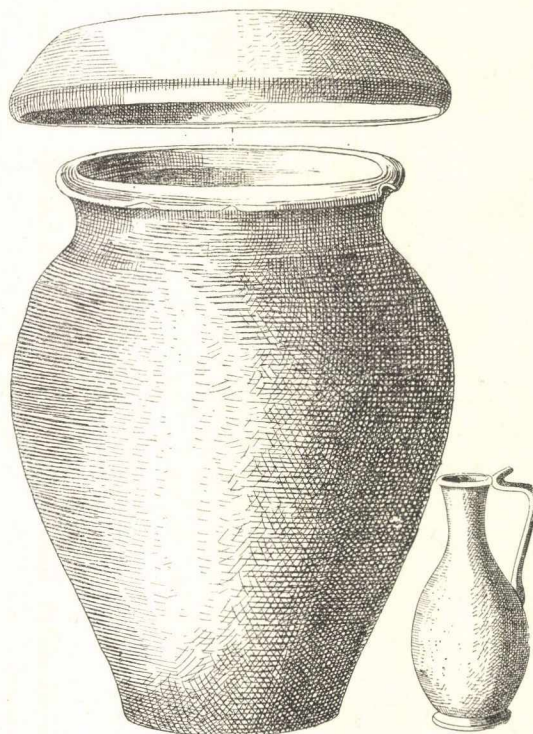
A 4-ik számú bögre és az 5-ik számú tál egymás mellett lelt edények fekete graphitos agyagból készülve, sárga agyagréteggel bevonva. Mindkét edény konturjai igen élesek, mely által könnyen fel-

ismerhető a hasonló alakú «La Téne» edényektől. Az 5. számú tál erősen kihajló pereme alatt hatsoros bemélyített vonaldísz látszik. A bögre nagysága 130×110 mm, míg a tálé 105×200 mm.

A nagyszámú edénytöredékek között legbecsesebbek az élénkpiros színű terra sigillaták, melyeknek egyikén domború képen egy ülő gyermeket, másikon egy futó szarvast láthatunk. Vannak ezekhez teljesen hasonló finom edénytöredékek, fekete színben, melyek a perem körül futó ornamentikus díszítést mutatnak. Ugyancsak e területről egy durvább edénytöredék, bemélyítve, koszorúba foglalva, DCCV bélyeggel van ellátva.

Az Iren-majori temetkezések általában egyszerű veremsírban, nagy téglával és lapos mészkővel körülrakott sírűregben történtek. Egy esetben találkoztam egy igen szép urna-sírral, és ugyancsak egy esetben faragott homokkőből épült kripta-temetkezéssel.

Az urna-sír alig egy láb mélyen feküdt a föld színe alatt. Eredetileg faburkolattal volt körülvéve, erre vall az urna körül lelt hat bronzlemez, mely a faburkolat összefoglalására szolgált. A bronzlemezek téglány-alakúak, 65×30 mm átmérővel, középen derékszög-alakra hajlítva, négy sarkuk átyukasztva és egy-egy szeggel ellátva. Az urna-sírt, a tulajdonos Khon Ignác úr szíves értesítésére, teljes épségben sikerült megmenteni, mely egyike a legszebb urna-síroknak. Alakja, kidolgozása a római agyagiparos gyakorlott kezére vall. Színe szürkés-sárga, 15 mm falvastagsággal, melynek külső díszét, az egész urnát elborító, sűrűn egymás mellé rakott körbe futó rovátkolt, bemélyített vonaldíszítés képezi. Tányér-alakú fedele durvább agyagból készülve, sötétebb színt mutat. Az urna magassága 310 mm, átmérője 210 mm. A szorosan reá illő fedél megóvta a föld betódulásától, s így egész érintetlen maradt tartalma, mely félig meg volt töltve hamu és csontmaradványnyal, s ennek közepében állt a mellékelt rajzban is bemutatott tetszetős alakú üveg-edényke, melyet köznyelven könyvtartónak neveznek. Ehhez az a legenda fűződik, hogy a végtisztességben részt vett rokonok és barátok könyveiket hullatták bele. Bebizonyított tény azonban, hogy az üveg-korsócskák valamely illatos olaj vagy kenőcs befogadására szolgáltak. Az üvegcorsó hosszú, karesú nyaka, alig kihajló dudoros peremben végződik, szegletben hajló, gömbölyű üvegrúdból alakított füllel ellátva. Az eredetileg zöldes színű üveg szivárvány-színekben játszó, ezüstös fényű. Magassága 125 mm, átmérője 60 mm. A sír ékszer-mellékletet nem tartalmazott.



Római urna-sír Csabrendek-Iren-majori temetőből. $\frac{1}{4}$ nsg.

Ezen urna-sírtól alig néhány méter távolságra a munkások háztető-alakú három faragott kőből összeállított sírtetőre akadtak, melyek szorosan záródtak a szintén faragott kőből, természet-sziklapadra épített sírboltra. A tetőkövek mindegyike 80 cm széles, 40 cm hosszú volt, kettő sárga, egyik Sümegh vidékén gyakran előforduló sötétvörös színű homokkőből készülve. A téglá-alakú 30 cm vastag, faragott kőből épült sírűreg hossza 190 cm, szélessége 60 cm, mélysége 50 cm, oldalfala vakolva, simitva és fehérre kifestve volt. A sír egy keletről nyugatnak fekvő csontvázat tartalmazott, mely valamely szövettel volt leborítva, s ez érintésre szétmálló nyomokat hagyott. A csontváz hossza 152 cm, a teljes fogor, a csontok alkotása fiatal leány-gyermekre következtet, erről tanúskodnak a sír mellékletei és a sír mellett lelt feliratos emlékkő. A csontváz derék-táján balra feküdt, szájával a fej felé fordított XVIII. t. 2. szám alatti fekete mázú korsó, a bal vállsont körül a római császárság korában divó kereszt-tengelyen két gombbal ellátott bronz-fibula. A lábnál egy erősen megrongált 90 mm átmérőjű négyszögű bronz-lemez, mely két vasszeggel valamely fatárgyhoz, esetleg bőr-övhöz, annak díszítéseként erősített. A sírmellékletet még egy bronzesat és három díszes szíjvég képezte, melyek a derék-tájon feküdtek.

A sírtól jobbra, alig egy méternyire, feküdt az emlékkő két nagyobb töredéke, a feliratos és a domborműves rész. A sírkő peremrésze hiányzik, a meglévő rész következő felirattal bír:

IV/// INGENVAE	Ju . . . Ingenuae
CONIVGI·S·VO·ET	conjugi suo et
FILIAE·DE S VO·POS	filiae de suo pos(uit).

A domborműves rész oszlopos keretben foglalva, megesonkitott képét adja balra a feliratban említett Ingenua nevű asszonynak, jobbra megholt leányának, alattuk egy síma mező közepén lándzsát tartó lovas vitézt, talán a sírkövet felállító férjet ábrázolja, melytől balra cserfa-ágon ülő madár látszik, valószínűleg a halálmadár jelképeként. A feliratos kő mérete 760×220 mm, a domborművesé 760×500 mm. Ezen sírlelet egyúttal bezárja a Csab-Rendeken majdnem egy évtizedig tartó kutatásait. Az urna-temető felkutatlan részén a nagyközség Sümegh felé nyuló utcájára épült, így a rendszeres kutatás ki van zárva és csak a véletlen szerencse gazdagíthatja a jövőben a nagyszámú sírleletek sorozatát, ha csak a tárkányi rész, vagy az úgynevezett táborhely egy újabb temetővel nem egészíti ki a felkutatott részt, erre nézve azonban ez időben oly adataim nincsenek, melyek a kutatás irányát kijelölnék.

Somlyói őstelep. Az eruptív képződményű Somlyó egyike a legszebb alkotású hegyeinknek, mely szinte szemmel láthatólag hátán viseli az őstenger vizsodrait. A Sümeghtől két órányira fekvő hegy századok óta hazánk legvirágzóbb szőlőkultúrájának tanyája, s a mily kedves előttünk világhírű boraiért, ép oly kedves tanyája volt az ősembernek természetadta előnyeinel fogva. Erről tanúskodik a leletek nagy száma, mely a neolith-kortól végigvonul az őskor összes átalakulásain, a rómaiak korán egész a középkor végeig. Nem merész azon állítás, hogy a Somlyó hazánk leggazdagabb lakhelye, mely egy-maga képes lett volna egész muzeumot megtölteni, ha csak egy félszázad év óta a szőlőmunkálatoknál a véletlenség által feltárt sírleletek némi figyelemben részesítettnek. Ha őskori leleteimre csak futó pillantást vetek, szembeötlőleg a hallstatti leletek dominálnak, mi arról tanúskodik, hogy a somlyói őskultura fénykorát a bronzkor utolsó phasisát érintő átalakulási korban élte. Hasonló nagy számban csak a középkori hadtörténelmi emlékek fordulnak elő, mely kor látható nyomot is hagyott a hegytetőn levő festői várromokban.

Somlyónak két forrása van. Az egyik Szőlős és Doba irányában, a másik nagyobbik a «Séd»-víz, a hegy nyugoti részén folyik. E két forrás az őskorban kétségtelenül nagyobb volt, körülöttük virágzott az őskultura. Somlyó őskori leleteire ezelőtt mintegy 18 évvel Gömörey Vincze dr nagybirtokos hívta fel elsőben az archæológiával foglalkozó tanárom, Ádám Iván figyelmét, az ő révén kezdtem érdeklődni én is Somlyó iránt, de az érdeklődés nem ölthetett nagyobb mérvet, mint lehetőleg megtettem minden intézkedést a netán előforduló leletek megmentésére, mert a rendszeres kutatást nemcsak megnehezíti, de majdnem kizárja a szőlő-kultura.

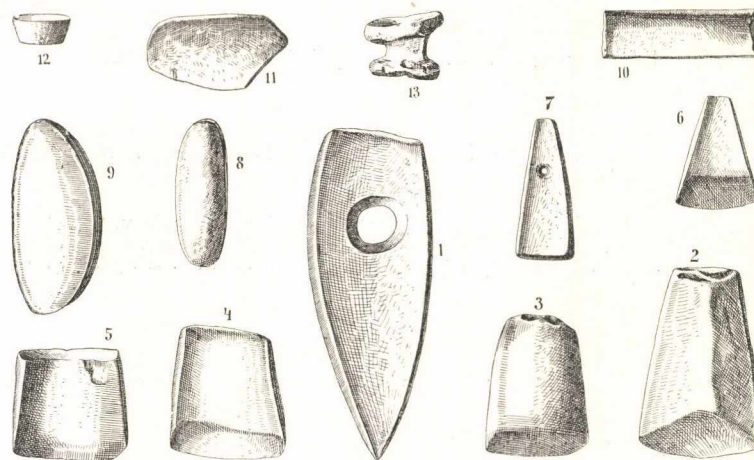
Hogy a neolith-kor ősembere Somlyón állandó tanyát vert, ahhoz iskolatársam, Kleiszl Károly, ki ott lakott a Somlyó tövében, szolgáltatta az első adatot, midőn szünidő után visszatérve Sümeghre, tele zseb orsó-gombot, háló- és szövöszék-nehezéket, nephrit, bazalt és serpentin balta-éleket hozott kicsi gyűjteményem számára. Később pedig alkalmat nyílott a szőlőmunkálatokat figyelemmel kíséreni, néhány kőkori hulladékhalmozatot felbontatni, abban lelt őskori tűzhelyről és ott szerte heverő edény-töredékek, néhány ép őskori edény, több kőeszközzel rövid jelentésekben beszámolni az Arch. Ért. III. k. I. rész. 1884., V. k. 2. szám 1885-iki füzetében.

Hogy nem hiányoztak Somlyón a kőkori temetkezések sem, az minden kétségen felül áll. Erre nézve pozitív adattal nem rendelkezem, azt be kell tudni azon körülménynek, hogy azok régen áldozataul estek a százados kulturának. Somlyó egyike lévén vidékünk legnagyobb magaslatainak, alkalmas tanyájául szolgált az ősembernek, a Veszprém irányában elterülő őserdő bőven szolgáltatta a vadat, melynek tanúságaiként gyakran találkozni a bronzkori urna-sírokban vadkan-agyarakkal. A nagyszámban előforduló háló-súlyok pedig az akkori nagy kiterjedésű Balaton halbőségéről tanúskodnak.

Az állandó tanya biztosabb jelképeiként nem hiányoznak, sőt nagyon gyakoriak az orsó-gombok és szövőszék-nehezékek, melyek mindegyikéből nagyobb sorozattal bíró gyűjteményem.

A *Somlyó neolith-kori emlékei*. Midőn Somlyó kőkori emlékeit ismertetem, legfontosabb azon kérdés eldöntése, hogy Somlyón készültek-e a nagyszámú kőeszközök, vagy az őslakóknak feltételezhető kezdetleges cserekereskedése folytán, vagy vándorlásaik közben más vidékről hozattak ide. Az eddigi tapasztalatok az első feltevés mellett szólnak, azon körülménynél fogva, hogy a kőeszközök zöme, kékes és vörös homokkő, fekete és szürke bazaltból készültek, mely nagy mennyiségben található Somlyó kőbányáiban. Jóllehet elvétve fordulnak elő csillám-pala, nephrit és serpentinből készült balta-élek, fejszék és kalapácsok, melyek kétségtelenül behozatali cikkeknek tekintendők.

A másik érv, mi a helyi-ipar mellett szól, a gyakran előforduló kődugaszok, melyek az érdes homokba mártott fa-cső vagy velős-csonttal eszközölt lyukfurás kihullott kőmagjai. Ilyen kőmagot a XIX. t. 12. ábráján láthatunk. Hasonló tanúságot tesznek a különböző alakú, érdes homokkőből készült csiszoló-eszközök. Ilyen csiszoló-eszközök szintén több példányban vannak gyűjteményemben. Egy téglalakú vörös homokkő-csiszoló mindkét oldala a sok használatból egész vájadékos lett, míg egy másik (13. ábra) szürke bazalt csiszoló-kőnek a mindkét oldalán levő mélyedést a balta-élektől nyerte.



XIX. tábla. Kőeszközök somlyói őstelepről. $\frac{1}{3}$ nsg.

Keményebb és finomabb szemcsés kőzetekből készültek a fényező eszközök, melyek hivatva voltak gyors dörzsölés által a nagyjában elkészült kőeszközöknek felületeit simára hozva, azoknak fényt adni. Ilyen fényező eszköznek tekintendő a 9. ábra, körszelet, a 8. ábrán bemutatott síma felületű, tojásdad-alakú, és a 10. ábra téglalakú kőeszköz.

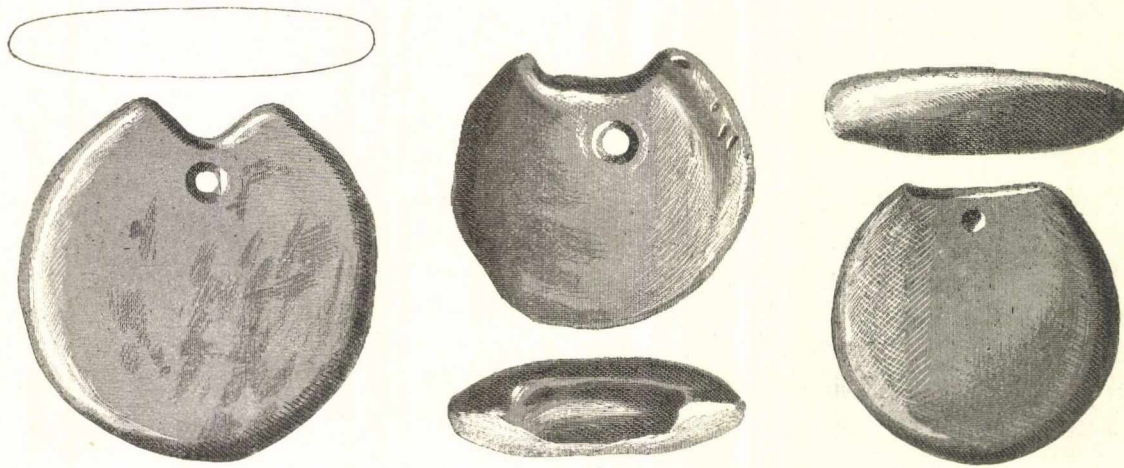
A somlyói kőeszközök legépebb példánya az 1-ső ábra kőfejszéje, mely durva szemcsés, kékes homokkőből készülve, 18 mm átmérőjű nyél-lyukkal van ellátva. Felülete érdes, a csiszolás legkisebb nyoma nélkül. Hossza 125 mm, szélessége a nyél-lyuknál 45 mm, súlya 440 gramm. A teljesen hasonló alakú másik kőeszköz újabban került Somlyóról gyűjteményembe, mely azonban másfélszer nagyobb a bemutatottnál, de a nyél-lyuknál kétfelé van törve. Anyaga szürke bazalt, törésnél durva szemcsés, felülete simára csiszolva. Egész hossza 180 mm, szélessége 40 mm. Az öt darab csiszolt kőbalta-él legnagyobbika a 2-ik számú. Anyaga szürkés-zöld nephrit, fényesre csiszolva. Hossza 75, szélessége 45 mm.

Fényesre csiszolt fekete bazaltból készültek a 3. 4. 6. számú baltaélek, színük fényes fekete. A két első gyakori nagyságú, de a 6-ik számú szokottnál kisebb. Hossza 45, szélessége 30 mm.

A baltaélek legszebb példánya az 5. számú serpentinből készült kőeszköz. Színe zöldben csillog. Hossza 50, szélessége 45 mm.

Kőgyalu alakot mutat 11. számú graphit eszköz, melyhez teljesen hasonló egy másik nagyobb,

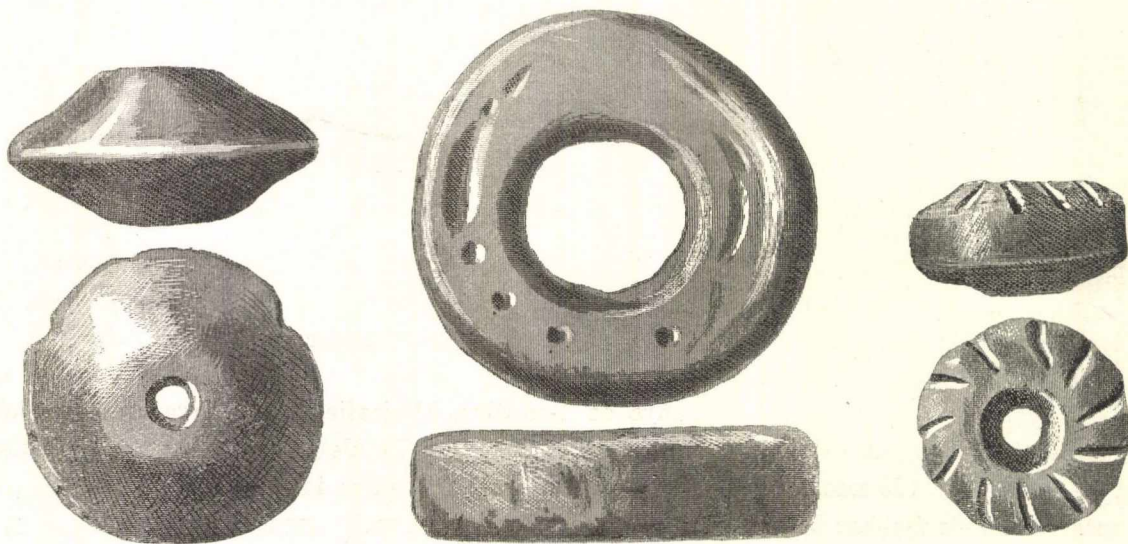
nephrithből készült. A graphit eszköz érdes felületű. Hossza 55, szélessége 30 mm. A csiszolt nephrit kőgyalu méretei 65×40 mm. Legvégül hagytam egy négyszögű kúpalakot mutató ismeretlen rendeltetésű kőtárgyat, mely ha átlukasztva nem volna, kőeknek tartanám, kicsiny voltánál fogva nehezeknek



Lapos agyag-nehezékek a somlyói őstelepről. $\frac{2}{3}$ nsg.

sem felel meg, s így legvalószínűbb, hogy csüngő amuletteként szerepelt. Anyaga csiszolt szürke bazalt. Méretei 54×18 mm.

A kőeszközökhöz sorozok még két darab tojásdadalakú paritya-követ, melyek egyike, a kisebbik, csiszolt szürke bazaltból, a másik tükör fényű csillám palából készült. Súlyuk 110 és 270 gramm.



A legnagyobb agyag-orsó-gomb a somlyói őstelepről. $\frac{2}{3}$ nsg.

Gyűrű-alakú agyag-nehezék a somlyói őstelepről. $\frac{2}{3}$ nsg.

Díszített agyag-orsó-gomb a somlyói őstelepről. $\frac{2}{3}$ nsg.

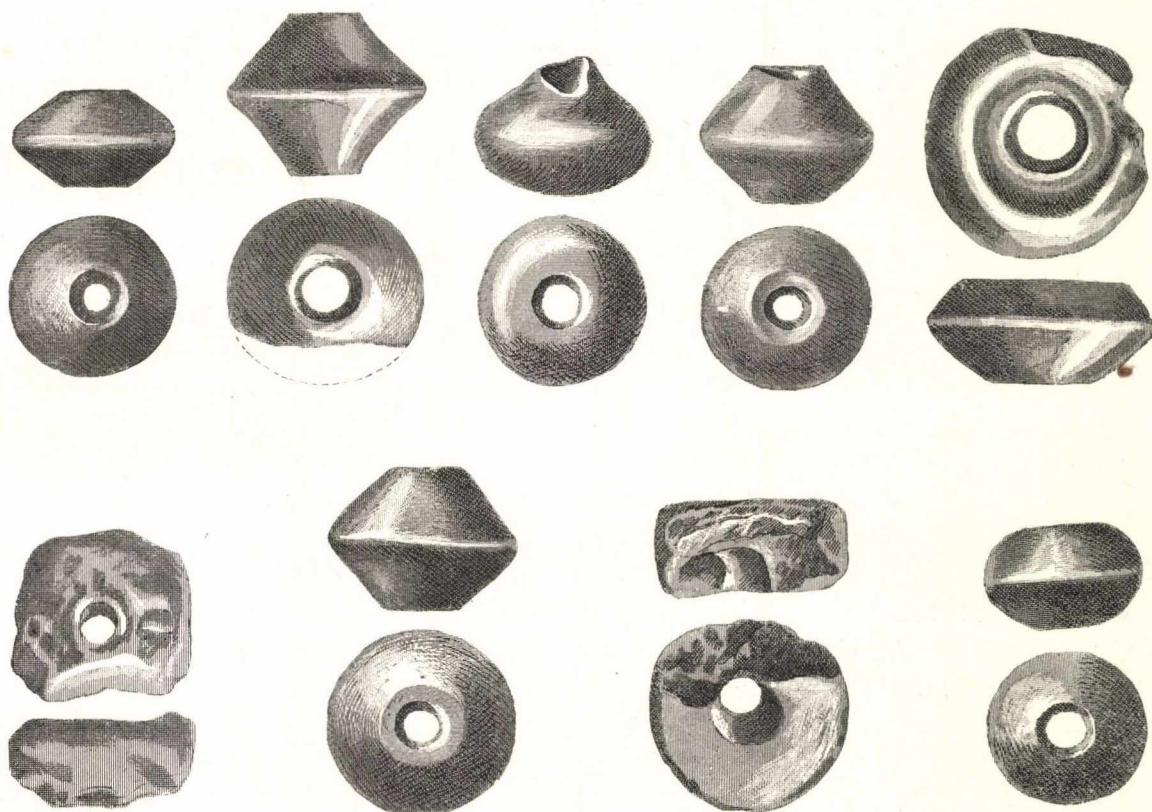
A kőkori telepek elmaradhatatlan jelenségei a szövőszeg-nehezékek, az úgynevezett agyag piramisok, a hálósúlyok és az orsógombok.

Az agyagpiramisok három példánya teljesen hasonló egymáshoz, kúpalakúak, hegyesedő részük felé 15 mm. átmérőjű lyukkal ellátva. Színük sárgás-szürke égetett agyag. Magassága 120 mm., talp szélessége 80 mm. Hasonló agyagpiramisok egész sorozatát ismerjük a lengyeli őstelepből, hol gyakoriak

a négy lappal ellátott csonka kúp alakú piramisok is. Teljes analógiát mutat Wos: T. v. tört. I. rész. XXXIII. t. 1. szám.

A nehezékek még négy változatát adja a somlyói őstelep, melyeket köznyelven hálósúlyoknak nevezünk. Ezek legnagyobbak cipóalakú és több példányban van képviselve gyűjteményemben. Sárgás színű égetett agyagból készülve 95 mm. széles, 65 mm. magas, lyukbősége 20 mm. Analog agyag nehezéket ismerek lengyeli telepről (XXXI. t. 1. ábra.). Ugyanezen tábla 8. ábrája mutatja a somlyói gyűrűalakú agyagnehezék hasonló példányát, melynek színe világos-sárga, felületen bemélyített köralkú díszítéssel. Átmérője 80 mm., lyukbősége 34 mm.

Somlyó eruptív kőzetét az úgynevezett lávakövet szintén felhasználták az őslakók nehezékek gyártására. Ilyen gyűrű alakú nehezék háromféle nagyságban van képviselve 45, 55, 65 mm. átmérővel. Az agyagnehezékek egy szokatlanabb faja a köralkú lapos nehezékek, szélén a lyuk felett, szív kör-



Orsógombok a somlyói őstelepről. $\frac{2}{3}$ nsg.

szelet, vagy ívalakú bevágással. Színük sárga és szürkében váltakozik. Átmérőjük 55—60—70 mm. Súlyuk 95, 75, és 70 gramm.

A somlyói neolith-kori leletek leggyakoribb jelenségei, az agyag orsógombok, melyek nemcsak a neolith-telepen gyakoriak, de ép oly sűrűen fordulnak elő a hallstatti és La Tène-sírok területein is, így azok koruk szerinti osztályozása is nem kis nehézséggel jár, különösen a szorványosan jellemzetes tárgyak kísérete nélkül előkerült orsógomboknál. A sima orsógombok koruk szerinti osztályozásánál, azok technikai kivitele, anyagának durva szemcsés, vagy finomabb iszapolt volta ad némi útba igazítást. A díszített orsógombok, kormeghatározását elősegítik, a jellemzetes tárgyakkal egyetemben lelt analógiák.

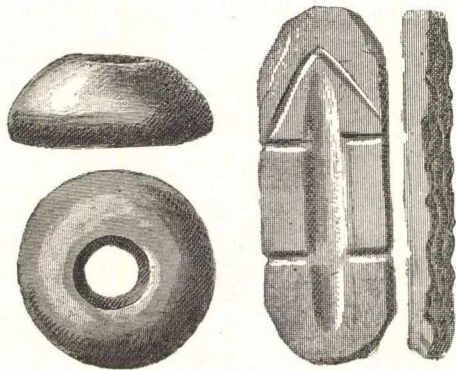
A több száz példányban előkerült somlyói sima agyag orsógombok, leggyakoribb példányai, a lappal egymásra fektetett kettős csonka kúp alakúak, tengelyöknél átlukasztva, vannak azonban egyszerű csonkakúp és lapos korong alakúak is. Anyaguk iszapolatlan agyag, füstön szárítva, vagy égetve, egy példány fordult elő homokkőből és egy szarvasagancsból is. Színük szürke és sárga, ritkábban graphite-

mázos. Nagyságuk mint színük és alakjuk sokféle változatot mutat. A legnagyobbik 60 mm., a legkisebbik 20 mm. átmérővel bir, leggyakoribbak a 30—35 mm. átmérőjűek.

A legnagyobb agyag orsógomb (lásd rajzban), graphittal kevert durva szemcsés sárgás agyagból készült, füstön szárítva. Átm. 60 mm. súlya 80 gramm.

A másik rajzban bemutatott korong alakú diszített orsógomb szintén csak egy példányban fordult elő. Anyaga sárgás-szürke, iszapolatlan, felületén körbefutó, mélyített bevágásokkal. Átm. 43 mm., súlya 30 gramm.

A rajzban tíz változatban bemutatott orsógombok, mindannyija sima, diszítés nélküliek. Színük, szürke, fekete és sárga. Átmérőjük 30—35 mm. között váltakozik.



Szarvasagancsból készült orsógomb és nyomtató minta a somlyói őstelepről. $\frac{2}{3}$ nsg.

ősemberének izlésére vall. Anyaguk iszapolatlan durva szemcsés, sárgás agyagból készülve füstön, szárítva.

Ilyen jellemzetes példány az 1-ső és 2-dik számú nagy öblös csupor, feketés kavicscsal kevert durva agyagból készülve, átvonva sárgás-piros agyagréteggel, míg a 2-ik számú szürkés színt mutat és a füstön való szárítás látható nyomokat hagyott. Négy oldalán egy-egy bütyökszerű nagyobb füllel ellátva. Méreteik 210×200 mm., 260×220 mm. Bütykös füllel ellátott edények gyakoriak a neolithtelepeken. Hasonló fülekkel bir a lengyeli talpesöves edények némely példánya. Teljesen analog edényeket Wos. T. v. tört. I. rész XXIV. és XXV. táb. ismertet.

Fenékek egymásra helyezett két csonka kúp alakot mutat 3. számú durva köcsőgalakú edény. Anyaga kavicscsal kevert fekete graphite sárga agyagréteggel átvonva. Méretei 240×190 mm. Az edény stylusa kevésbé neolith, formái a korai bronzkorra mutatnak, s így inkább a bronzkori emlékekhez sorozandó és valószínűleg fedeles urnaként szerepelt. Teljes analog példányt a lengyeli telep LXXXVII. t. 2. ábrája alatt láthatunk. Hasonlóképen bronzkori emlékekhez sorozandó a 4-ik számú nagy fedeles urna, melynek anyaga finomabb szemcsés, sárgás színű és nyaka alatt három bemélyített körvonal szolgál ékesítésére. Méretei 265×260 mm.

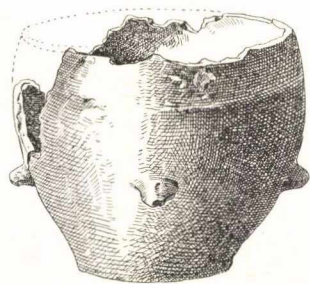
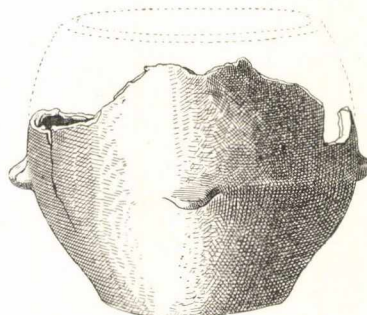
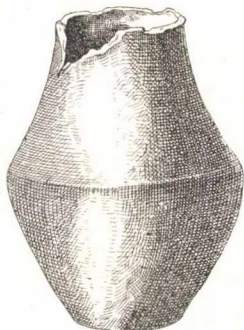
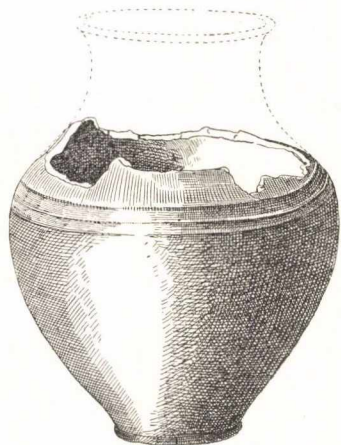
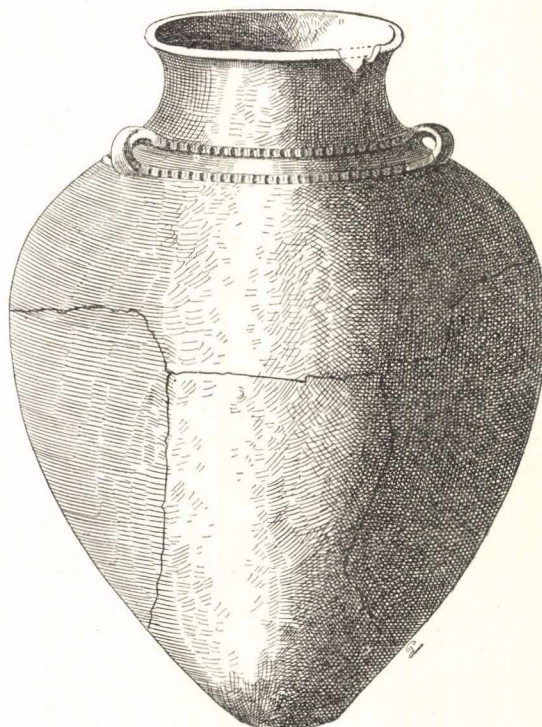
A somlyói edények kapcsán bemutatom az őskori agyagipar egyik remekét, mely Somlyótól-Sümegeh felé egy órányi távolságban a sárosdi róm. kath. temetőben sírgödör ásásnál szórványosan találtak 1 $\frac{1}{2}$ méter mélységben. Ürtartalma meghalladja a 200 litert, így legnagyobb példánya a hazánkban lelt agyagedényeknek. Magassága 1010 mm., szélessége 850 mm. Az edény kecses alakját nagyon emelik annak arányai, különösen azon körülmény, hogy a 85 cm. szélességgel szemben a talpazata alig több 15 cm. A nyaktövében négy oldalán egy-egy kör alakra hajlitott fül van, melyet két sorosan egymással párhuzamban körbe futó domború gyöngyös diszítés ékit. Anyaga durva szemcsés fekete graphite, külső és belső fele átvonva világos-sárgás agyagréteggel. Az ily óriási méretre készült edények, az őskorban élelmi szerek befogadására szolgáltak, leginkább, mint gabonatarályok szerepeltek. Közel hasonló alakú és nagyságú gabonatarályokat ismerek a lengyeli őstelepről (XXVII. t. 1. ábra), azon alaki eltéréssel, hogy ott a legnagyobb domborulat nem a nyak alatt, hanem az edény közepén

Az orsógombok legbecesebb darabja kétségtelenül, egy szarvasagancsból készült. Egyszerű kúpos alak simára csiszolt felülettel, tengelyénél átfurva. Átmérője: 35 mm. Ugyan e területen egy másik szarvasagancsból készült téglány alakú tárgy is fordult elő, végei lekerekítve, felsőlapja simára csiszolva, egymást keresztező mélyített vonalbevágásokkal, mely legnagyobb valószínűség szerint a puha állapotban levő agyagedényeken domború vonaldiszítések előállítására szolgálhatott, tehát nyomtató mintaként szerepelt. Méretei: 73×25 mm.

Somlyó neolith edényei. Somlyó neolith-kori keramikája, eltekintve a nagyszámú edénytöredékektől, kevés ép példányt szolgáltatott, de ezen bemutatandó néhány példány oly annyira jellemzetes, hogy kétségtelenül a neolith-kor

van és a füleket, csak egysoros gyöngyös kör foglalja össze. A legnagyobb eltérést a fülek alakja mutatja, mely a lengyelieknél nagyobb bütyök alakú. Hasonló körben hajlított fülű óriási gabonatartó edények fordultak elő Schlieman trójai ásatásánál is.

Somlyó bronzkora. A bronzkort jellemző emlékek leginkább egyes szórványos leletekben nyilvánulnak. Ritkébbak a bronzkori temetkezések, különösen a bronzkor elejéről. A tapasztalatok után

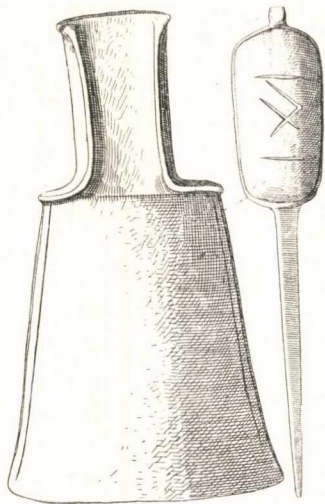
1. sz. $\frac{1}{8}$ nsg.2. sz. $\frac{1}{8}$ nsg.3. sz. $\frac{1}{8}$ nsg.4. sz. $\frac{1}{8}$ nsg.5. sz. $\frac{1}{12}$ nsg.

ítélve némi visszaesés látszik a neolith-kor után a bronzkorban. A gyér leletek nélkülözik a bronzkor fokozatos fejlődésének átmeneteit, némely időszak egyáltalán nem hagyott nyomot maga után. Így semmi adat nem áll rendelkezésemre, a spirálisok korából Kr. e. VII. századból épen azon időszakból, midőn hazánkban teljesen virágzott a bronzkor. Míg a későbbi századok, különösen az V. század Kr. e. érdekes leleteivel egy virágzó telepről tanuskodik, mely fokozatosan fejlődve a «La Tène»-kultura korában, IV-ik században, éri el tetőpontját.

A bronzkori temetkezés Somlyón kizárólag urnasírokban történt, mely temetkezési szokás uralkodik a hallstati korban is, csak a «La Tène»-korral lépnek fel ismét a csontváz-sírok.

Az urnasírok eltérőleg a csabrendeiktől, nincsenek körül rakva kőkúpokkal, csak egy fekete bazalt kőlapra állítva. Épen ez a körülmény okozta, hogy az urnák csak apró töredékekben kerülnek felszínre. Az urnák vastag falu durva szemcsés fénytelen fekete graphitból készültek, fületlen bögre alakúak, korongnyom nélkül. Míg a hallstatti kor urnái, habár szintén fületlenek, de finom iszapolt agyagból készülve, pirosas-sárga színt mutatnak, a korongon való készítést szintén nélkülözik.

A bronzkor második fejlődési szakát jellemző szórványos lelet, egy szárnyas véső, alakja hasonló Hampel: Bronzkor I. rész VII. t. 5. ábrájához. Teljesen ép példány, patinája fényes zöld. Méretei 150×40 mm. Hasonló szárnyas vésők 6 példánya került elő a kisapáthi bronzkincs leletében. Ugyan e kor emléke egy tokos véső, melyen a fül helyét lyuk pótolja, s bordaszerű diszítése közel jár H. B. k. XI. t. 11-ik ábrájához. Hossza 120 mm., élszélessége 46 mm.



6. sz. $\frac{1}{2}$ nsg.

A bronzkori emlékek ritkább alakja az idegen típusu karimás véső (6. szám). Patináját a találók aranynak véelve, lecsiszolták. A lapát-szerű véső éle felé arányosan szélesedik. A nyél ráerősítésére a keskenyülő végén mindkét oldalon párosan felhornyolt perem szolgál. A perem oldalán készítőjének jegyeként egymás mellé röt és egymást keresztező vonalak látszanak. Egész hossza 130 mm., élének szélessége 70 mm.

A szórványos leletekhez sorakozik egy liliumlevélalakú kardesücs részlete (XX. t. 1. sz.) Hasonló kardpengetőredék hosszabb példánya a csabrendeki temetőből is került elő. (Lásd XII. t. 12 ábra.) A 2., 3., 4-ik számnak elgörbült karpereztöredékek, melyek közül a 3. számú vége kígyófejet ábrázol és bütykökkel van ellátva, mely valószínűleg a hallstatti kor emlékeihez sorozandó volna.

Két példányba fordult elő a csabrendeki urnatemetőben XIII. t. 2. és 3. ábra az itt 5. szám alatt bemutatandó ismeretlen rendeltetésű kocsitengelyalakú bronzrúdtöredék, melyről hiányzik a szár tulsó végén, fej gyanánt elhelyezett korongpár. Hossza 85 mm.

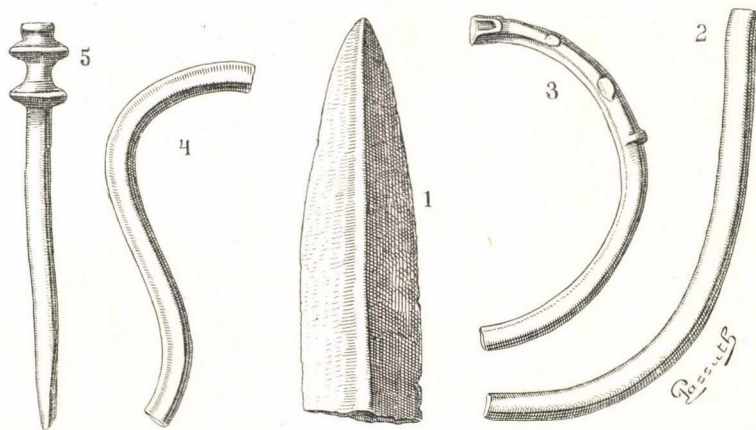
Hat darab tömör bronzkarpereczet tartalmazott egy apró töredékeiben előkerült urnasír, hamu és elégett csontmaradványokon kívül. A bronzkarpereczek sima gömbölyű bronzrúdból vannak alakítva egymással közel szemben álló végekkel, XXI. t. 1—6. ábra. A bronzkarpereczek a régibb bronzkor emlékei közé sorozandók és tekintettel az egymástól eltérő és folyton fokozatosan növekedő átmérőjükre, egymasmellé rakva a felsőkar ékesítésére szolgáltak. Diszítés egész kezdetleges alakja, az egymasmellé rakott rovátkolt vonalak csak az 5. és 6-ik számún mutatkozik. Patinájuk fényes sötét-zöld. A karpereczek átmérője 90, 105, 114, 120 és 122 mm. A rúdvastagság 6 mm. Súlyuk 20, 58, 52, 55, 72, 76 gramm egyenkint.

A hallstatti kor a somlyói őstelepen. A világhírű hallstatti temető analog leletei teszik különösen becsessé a somlyói őstelepet és ha a «Séd» víz környéke, (Somlyó nyugoti része), a szőlőkultúrát megelőzőleg, a hallstatti temetőhöz hasonló gonddal és figyelemmel, rendszeres kutatás alá vétetett volna, ma archæologiai irodalmunk egysorban említhetné Somlyót Hallstattal. Nemcsak azon körülménynél fogva, hogy a temető hasonló nagy kiterjedéssel birt egykor, de a véletlenség által, a maga eredetiségében megmentett egy-egy sirleletem a hallstattihoz hasonló gazdag és nagyszámú mellékletekkel is bír. És nagyon hiszem, ha e terület egyik szárnyát, mely még érintetlenül áll, a legközelebb tervbe vett ásatás folyamán felkutathatom, nagyon sok és érdekes adattal gyarapíthatom hazai hallstatti irodalmunkat.

A hallstatti temetkezések zömét urnasírok képezik, a szerint, hogy a kor mennyiben érintette a bronzkor utolsó phasisát és mily mérvben folyt be az idetelepedett Illyr-törzsek szokásaira a bronzkorban divó urnatemetkezés. Hasonlóképen a haladottabb hallstatti korban, a vassal elegyes sirlele-

teknél már a «La Tène»-korban divatozó csontvázsírokkal találkozunk, mely temetkezési modort viszont a kelta invasio befolyásának tudhatjuk be, az itt élt törzsekre, kik nekik részben meghódoltak, részben szövetségesükké lettek.

Épen ezen elegyes temetkezési modor is jellemzi a bronz és vas átmeneti korát, egyuttal nagy-



XX. tábla. Szórványos bronztöredékek Somlyóról. $\frac{2}{3}$ nsg.

ban hozzájárul a kormeghatározáshoz, mely szerint a Somlyó hallstatti leletei Kr. sz. előtti V—VI. század közé eső időszakra tehetők.

Ezen átmeneti időszak külön korbeosztása, habár újabb vívmánya tudományunknak és bár eddig nagyon gyéren jelentkeztek a hallstatti kor emlékei hazánkban, az a csekély felszínre került anyag is



XXI. tábla. Bronz karpereczek a somlyói urnasírból. $\frac{1}{2}$ nsg.

tisztán a Dunántúlra szorítkozva, kevés alkalmat szolgáltatott hazánk tudósainak a vele való tüzetes foglalkozásra, mindannak daczára napról-napra nagyobb tért hódít archæologusaink körében. létjogosultságát beigazolja azon szembeötlő diszítésmodor, mely nemcsak a geometriai izlés magasabb fejlettségében, de a diszítés kivitele technikájában is eltér a virágzó bronzkor diszített emlékeitől, finomabb izlés tekintetében jóval túlszárnyalva azt.

A hallstatti diszítés technikai *átalakulását*, szemben a bronzkori műveltség diszítésmodorával, kétségtelenül a *vas ponczoló véső felléptével nyerte*, melynek edzés általi keményítését a «La Tène»-kor vasművészei már oly magas színvonalra emelték, hogy majdnem megközelítették a mai aczél műveket. Szép példányokat szolgáltatnak e tekintetben a csabrendeki sírleleteim, a rajzban is bemutatott remek diszítésű lándzsahegyeivel, melyek az edzés által nyert aczélkék színüket harmadfél ezredéven át megőrizték. Ha figyelemmel kísérjük a bronzművesség diszítésmodorának technikai fejlődését, megtaláljuk a haladás lépcsőnkénti fokozatosságát. Az első vastag bordaszerű diszítés nyilván az öntésipar fejleménye, mely a bronzkor haladottabb szakában mindinkább vékonyul, a vastag bordát a tetszetősen egymásmellé rakott vékony bordák pótolják. Később csak a főbb diszítési motívumok készítetnek öntés által, kiegészítve a bronzponczal bevart, apró, különböző irányban elhelyezett vonalakkal. Míg a bronzkor virágában a sima öntés divatozik és az összes diszítést tisztán a bronzponcz szolgáltatja.

A vasponcz technikai előnyét, a bronzponczoló vésővel szemben fölösleges fejtegetni. Elég, ha összehasonlítjuk a XIV. tábla 2. és 22. számú ékszerét a diszítés finomságának szempontjából és tapasztaljuk, hogy az utóbbi mennyivel felette áll a 2. szám bronzponczal diszített ékszernek.

A hallstatti műveltségnek kétségtelenül legnagyobb vívmánya, a bronz trébelése és sajtolása. A trébelés a hallstatti korban divatozó bronzedények készítésénél érvényesül leginkább, hasonlóképen bronzövek és diszített paizsdudorok és lemezékszereknél. A sajtolás inkább apróbb tárgyakra, különösen gombok és lemez diszítésekre szorítkozik. A bronzedények készítése kétféleképen történt. Az edény vagy egy darabból trébeltetett, mint a később bemutatandó diszített somlyói függő edénynél látjuk, vagy több darabból, mely aklázó szegekkel erősítettett egymáshoz, minők a VIII—IX. táblán bemutatott sümeghujhegyi bronzcziszták. Utóbbi módszer azonban leginkább nagyobb ürtartalommal bíró edényeknél alkalmaztatott.

Frh. v. Sacken a hallstatti sírokat jellemző, majdnem minden sírban százával előforduló kupos apró bronzgombokat sajtolgomboknak tartja, mely állítás majdnem minden kétséget ki is zár, ha figyelemmel vizsgáljuk azok alkotásait. Nem tételezhető fel, hogy a sajtolás, mint a mai korban, gépezettel történt volna, de a sajtolás nem is követeli föltétlenül a gépezetet. Magam is kísérleteztem ilyen gombok készítésével, olyan primitív eszközökkel, minővel a haladottabb őskor embere föltétlenül rendelkezett. Az eljárás a következő: Egy sima felületű rövid szálú puha falapra, minő p. o. a hársfa, vékony rézlemez fektetünk, készítetünk hozzá egy keményített vasponczot kúpos felülettel (Buckel-eisen), melyet a rézlemezre fektetve egy kalapácsütéssel, a réz vagy bronzlemez nyulékony voltánál fogva bemélyedve a puha fába, felveszi a vaskúpos poncz (Buckel-eisen) alakját, az így sorba egymásmellé bemélyített kúpok a rézlemezről kimetélhetők. Ez eljárással minden gyakorolottság nélkül egy óra alatt több száz darabot készítettem, mely idő legnagyobb részét a kivágás foglalta el. De ha föltételezzük, hogy a hallstatti őskor embere már ismerte a karimás kúpos ponczot (Buckel-hauer), mely abban különbözik az előbbitől, hogy a kúp körül éles pereme van, mely egy ütésre ki is homoritja és ki is vágja a gombot, akkor megtaláltuk a nyitját, a közönséges és ezrével előforduló bronzgombok készítésének, mely utóbbi eljárással gyakorlott iparos egy óra alatt pár ezer darabot elkészíthet. A hallstatti és azok analogjai, a somlyói kúpos bronzgombok azonban csírral vannak ellátva, így ha elfogadjuk, hogy azok sajtolás útján készültek, fel kell tételeznünk, hogy ismerték a forrasztás technikáját is, miután a lyukra hajlított csír, vagy nittolás, vagy forrasztás által volt beleerősíthető. Miután a nittolás magával vonná a gomb átlyukasztását s így felismerhető nyomot hagyna maga után, mely körülményt azonban a több ezer darabból álló somlyói sorozatban nem észleltem, így több valószínűség szól a forrasztás mellett. Hogy a forrasztást magával, a bronzfémmel, vagy annak egyik alkotórészével, a mai korban is forrasztásra használt ónnal (zin) eszközölték e, azt a tárgyak apró voltánál fogva ezideig nem sikerült felderítenem, de legnagyobb valószínűség mégis amellet szól, miután a csír tövében több helyen karczolásokat tettem, hogy a forrasztás a bronznál olvadékonnyabb tiszta vörös rézzel történt, amennyiben az ón karczolásnál ezüst-fehér színt mutat. A sajtolás mellett szól még azon körülmény is, hogy a gombok a kúptól lefelé vékonyulnak és a peremnél egész élesek, mi szintén a sajtolás és nem az öntés sajátsága.

Somlyó hallstatti korát jellemzik nemcsak a bronz és vas elegyes leletek, a trébelt diszített függőedény, hanem az ezrével előforduló kúpos gombok, a sima öntésű vasponczczal ékített bronzékszerek, a fehér juramészből készült korongos alakú ékgyöngyök, a fényes fekete graphit mázú, kúpos bütyök körül futó koralakú bevájt diszítésű agyagedények, végül a keresztzsinórzat összetartására szolgáló görög kereszt, áttört csillag és kúpalakú nagy bronzgombok is. (Rajztábla A. 1—4. ábra), melyek analogjait, kivétel nélkül felleltem a hallstatti sírleletekben.

A *somlyói urnasírok*. A hallstatti kori somlyói urnasírok összes jellemzetes ékszermellékleteit egybefoglalja a bemutatandó leggazdagabb urnasír, mely 887 drb. bronz- és gyöngymellékletet tartalmazott. A többi urnasírok egyes ékszernemeinek mennyisége különbözik ugyan, de alakra új változattal nem igen találkoztam.

A fekete mázolt kőlapra állított pirosas-színű bögre alakú nagy fületlen urna (XXII. t. 5. ábra) eredetileg lapos tányér alakú fődéllel volt ellátva, mely azonban apró darabokra omlott. A fülek hiányát négy kiálló téglalakú bütyök pótolja, melyet domború gyöngyös díszítés köt össze. Hasonló díszítés látszik az edény perem szélzetén is. Az urna ürtartalma mintegy 15 liter, magassága 470 mm., szélessége 230 mm. Az elégett csont és hamu maradvány kevés földdel keverve feléig töltötte meg az urnát. A hamurétegből kiszedett 887 darab melléklet következőkből állt: Egy bronztű, 3 bronzkarperecz, 12 bronzkarika, 285 csíros bronzgomb és 586 juramészgyöngyszem. A bronztű (6. ábra) hallstatti típusát jellemzi a gomb alakú fej felett alacsony hengerded lábbon elhelyezett bronzkorong és a gömbalakú fej, vasponczczal bevert díszítése. A tű fején körbefutó párvonalok közötti ürt, haltüske alakjában elhelyezett apró vonalkák töltik be, míg a felső gömbszeletet e korbán divatozó háromszög alakok futják körül. A tűszár sima egyetlen díszítését a fej alatt látható lejjebb és fejjebb mozgatható kigyócsavarodást mutató spirális képezi. Tű hosszúsága 230 mm., súlya 50 gramm. A bronztű teljes analog példányát ismerem a hallstatti sírleletekből.¹⁾ A sírlelet nem kevésbé díszes ékszereit képezi a felsőkar ékesítésére szolgáló 3 darab a karvastagság arányában nagyobbodó karperecz. A közel szemben álló végekkel bíró karperecz lapos bronzrúdból van alakítva. A díszítésmodor hasonló a tügömbjének díszítéséhez. Az egyenes és háromszögbe futó négysoros vonaldísz mezőit, szintén haltüske alakjában elhelyezett vonalak töltik be. A karpereczek legnagyobbika (3. ábra) átmérője 117 mm., súlya 115 gr. A középső (1. ábra) 108 mm. átmérő és 70 gramm súlylyal bír, míg a legkisebbik súlya 52 gramm, átmérője 87 mm.

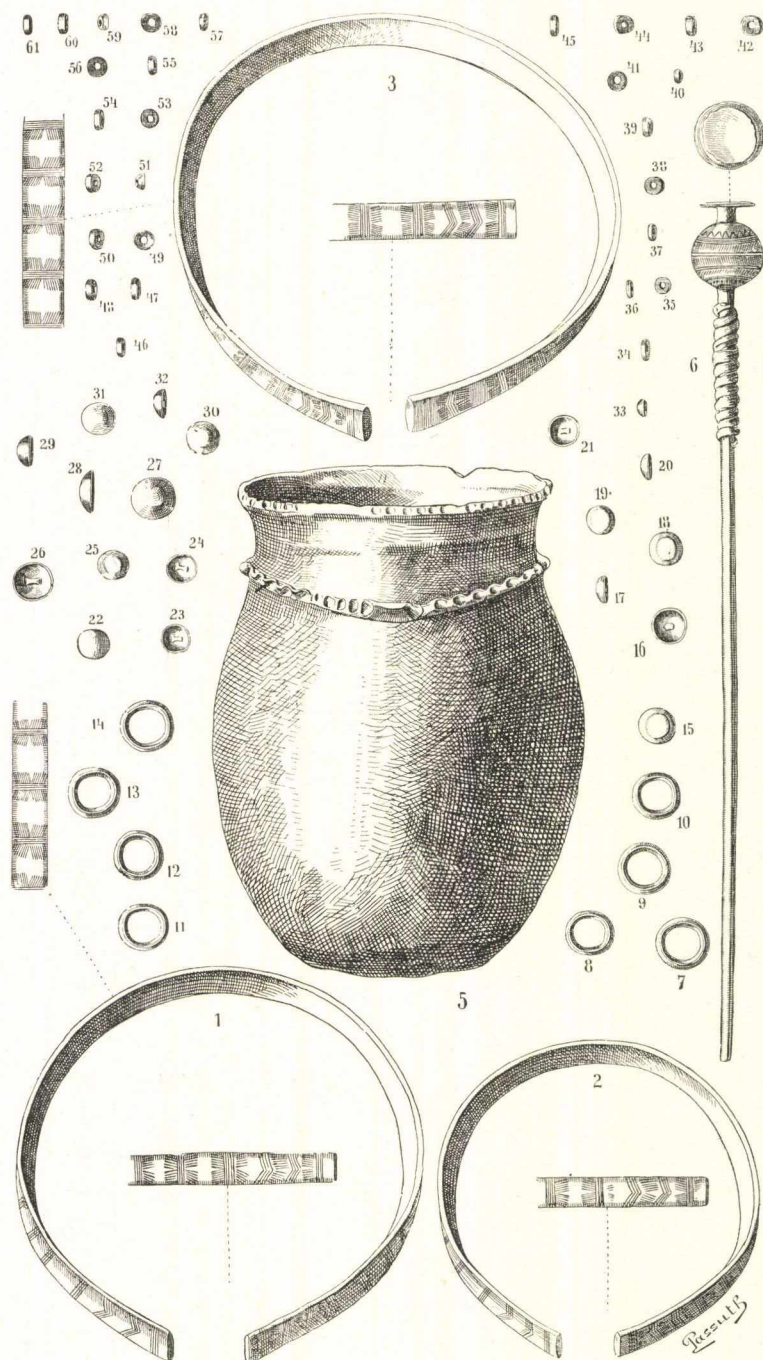
A hallstatti sírok elmaradhatatlan mellékletei a kúpos bronzgombocskák (16—32. ábra), melyek bronzlemezéből sajtolva, felvarrásra alkalmas karikára hajlított csírral vannak ellátva. A bronzgombocskák egyaránt előfordulnak csontváz és urnasírokban, egy-egy sírban 200—300 darab közt váltakozva. Ezen urnasírban 285 darabot leltem 7 és 9 mm. átmérővel. A bronzgombocskák ruha díszítésére szolgáltak, szélein több sorosan felvarrva. A hallstatti temető egyik gyermek urnasírjában 4000 bronzgombocska volt, a légmentes urna megőrizte a ruhaszövetét is, melyen a gombok hétsoroson voltak felvarrva.²⁾ Több csontváz-sírban pedig, a gombocskák a nyak és a csípő közötti test részen feküdtek, a mi arról tanuskodik, hogy felsőtestet fedő ruha ékesítésére használtatott. A bronzgombocskák elmaradhatatlan társai az apró öntött bronzkarikák, melyek ezen urnasírban 12 példánnyal voltak képviselve (7—14. ábra.). Sacken ezen karikákat szintén ruhára felvarrt díszítésnek vallja. Megfigyelve azonban különösen a csontváz síroknál előforduló lelkörülményeket, én egykori rendeltetésüket másképen magyarázom. A bronzkarikák rendszeren a csípő felett feküsznek és számuk alig haladja meg egy-egy sírban a 30-at, így több valószínűség szól a mellett, hogy a mai függönyhöz használt apró rézkarikákhoz hasonló bronzkarikákat a tunikaszzerű alsóruha felsőszéleibe varrták és valamely zsinor vagy vékonyra hasított szij segítségével a karikákon át összehúzták, ezáltal a tunikaszzerű ruha a derékra erősítve, tetszetős redőkbe is volt szedve egyszersmind. A bronzkarikák átmérője 13 mm.

A hallstatti temető sírjainak sajátságos alkotású ékszerei a juramészgyöngyök, melyek ezen

¹⁾ Dr. Ed. Frh. v. Sacken Grabfeld v. Hallstatt XV. t. 14. ábra.

²⁾ Sacken Grabfeld v. Hallstatt 81. lap.

urnasírban is 586 példánnyal vannak képviselve. A mészgyöngyök korong alakúak, a felső lapja szűkebb átmérővel bír az alsónál, középen lyukkal ellátva. Vastagsága 1 mm., átmérője 4 és 5 mm. A fehér juramészgöngyök készitési módját Sacken következőképen képzeli. A Blassen hegységben



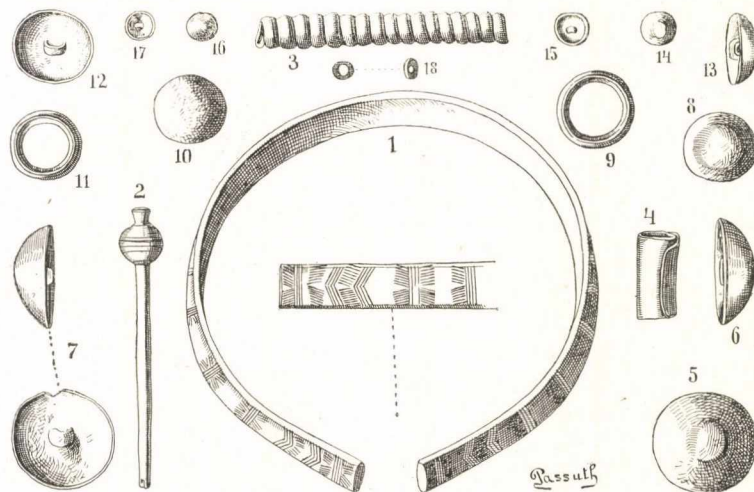
XXII. tábla. Hallstatti urnasír a somlyói őstelepről. (Urna $\frac{1}{10}$, ékszerek $\frac{1}{2}$ nsg.)

előforduló juramészből pép készítettett, mely két kőlap között, kevésbé vékonyuló rudacsökká gyuratott, mely megkeményedve, 1 mm. vastag korongocskákká fűrészeltetett és átfuratott. Hasonló eljárást követhettek az itteni őslakók is minden kétséget kizárólag, a gyöngyök anyagát a közelfekvő mészkő-hegyekből bányászták. Nincs kizárva, hogy összeköttetésben lévén a csabrendeki őstelep lakóival, azok-

tól épen az ős temető felett elnyuló sümeghi fehérkövek hegységéből nyerték a szükséges mészsanyagot, a jura gyöngyökhöz.

1896 április 3-án Somlyón a bobai részen egy szőlőbirtokos forgatásnál szintén egy urnasírra talált, mely 179 darab az előbb bemutatott 3 karpereczhez teljesen hasonló bronzkarpereczet tartalmazott. A leletet egy csendőr elkobozta, aranyának véelve. A birói eljárás értéktelennek nyilvánította a bűnjeleket és elrendelte azok megsemmisítését. Több oldalról tett lépéseimnek talán meglesz az eredménye és megszerezhetem gyűjteményem számára az egész leletet.

A első bemutatott urnasírlelet teljes analogiáját mutatja egy másik urna sír, melyet Raák Gyula gyógyszerész úr mentett meg gyűjteményem számára. Az ajándékképen beküldött urnasír hiányos és így mellékleteink száma csak 89 darab. Áll pedig egy ép és két karperecz töredékből, egy spirális sodronycsavarból, egy lemez gyűrüből, 53 csiros gombból, 31 kis rézkarikából és jura gyöngyökből. Eltérést csak a csiros rézgombok mutatnak, melyek ha számra nézve kevesebb is, de nagyságra ötféle változatot mutatnak. A legnagyobb bronzgombok (XXIII. t. 7. ábra) 5 példánnyal vannak képviselve, alakjuk hasonló a kis csiros gombokhoz, átmérőjük 20 mm. 6 példány a második nagyság (5. ábra) 13 mm. átmérővel. A harmadik nagyság (12. ábra) két példány 11 mm. átmérővel, 15 példány 9 mm.



XXIII. tábla. Hallstatti urnasír a somlyói őstelepről. $\frac{2}{3}$ nsg.

(13. ábra), 20 példány 7 mm. (14. ábra) átmérővel bir. A juramészkből készült ékgyöngyök (18. ábra), valamint a kis bronzkarikák (9—10. ábra), semmi eltérést nem mutatnak. A bronzkarperecz és teljes analogiája az előbb bemutatottaknak. Átmérő 80 mm., súly 50 gramm (1. ábra). A 3. ábrán látható csavar-alakra hajlított sodrony pedig a sírleletből hiányzó nagy bronztű csavaros diszítését képezte egykor. A bronzhengerdedlemez szintén csak töredék, rendeltetése ismeretlen (4. ábra). Az urnának csak fenék részlete került gyűjteményembe, mely durva szemcsés, graphittal kevert, szürke agyagból készült.

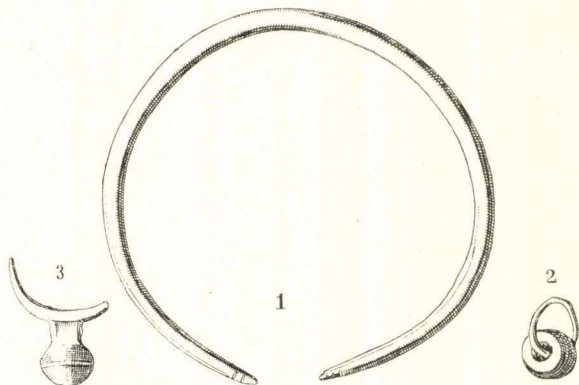
Egy másikat, egy leánygyermek urna-sírját, szintén e kor emlékei közé sorozom. Legérdekesebb melléklete az illusztrátor tévedéséből munkám XXIII. táblájára került kis bronz-tű (2. ábra), mely kicsinyített alakja a XXII. t. 6. számú hallstatti bronz-tűnek. A tű szára hiányos. Az alsó kar ékesítésére szolgáló karperecz (1. ábra) gömbölyű bronz-rúdból alakítva és közel szemben álló végei felé arányosan vékonyulva és két csoportban elhelyezett vonal-diszítést mutatva. Átmérője 67 mm, súly 14 gramm. A 3-ik számú bronz-töredék gyűrű-alakra hajlított, száron elhelyezett gömböcske, valamely csüngő diszítés részlete lehet. Az urna egyetlen gyöngyszeme (2. ábra) vékony bronzkarikára van fel-fűzve, anyaga citrom-sárga színre festett agyag.

A somlyói csontváz-sírok. Az urna-sírokkal elegyesen, de szórványosan előkerülő csontváz-sírok becses mellékleteikkel vetekednek az urna-sírokkal. A csontvázak általában egyszerű verem-sírokban

feküdtek, a fej délnek, a láb északnak, az arcz rendszerint kelet felé nézett, azaz jobbra. A két legbecsesebb sírban lóval való együtt temetkezés is fordult elő, mi ritka ugyan e korban, de nem első eset. Kelta lovas-sírokat ismerünk Udvari és Tevelről is (Tolnamegye). A csontváz-sírok mellékleteiben három főváltozat mutatkozik: vagy tiszta bronz, vagy bronz és vas elegyes, vagy tiszta vas-tárgyakat tartalmaztak, a szerint, a hogy koruk mélyebben vagy kevésbé nyúlt be a La Tene-korba.

Egy halom fedte a legbecsesebb lovas csontváz-sírt, mely a tulajdonos által lehordatván, a munkások az érdekes lovas-sírt részben már szétrombolták, mit a későn vett értesülés miatt meg nem akadályozhattam.

Az érintetlenül hagyott csontmaradványokból mégis minden kétséget kizárólag meg lehetett állapítani, hogy a sírregben, mely körül volt rakva lapos bazalt-kövekkel, együtt temették el a harczust lovával, akként, hogy a ló-csontváz felett keletnek feküdt a harczos teteme. A csontvázak nagyon korhadt állapotban voltak, csakis a férfi-koponya egyes részei és a felső lábszárcsontok voltak épek, míg a medencecsont, bordák, csigolyák első érintésre szétmállottak. A lócsontváznál hasonlóan csak a felső vastag lábszárcsontok és a feltűnő nagy homlokcsont volt jó állapotban, a többi részeit megemésztette a nedves agyagos talaj.



Somlyói urnasírból. $\frac{2}{3}$ nsg.

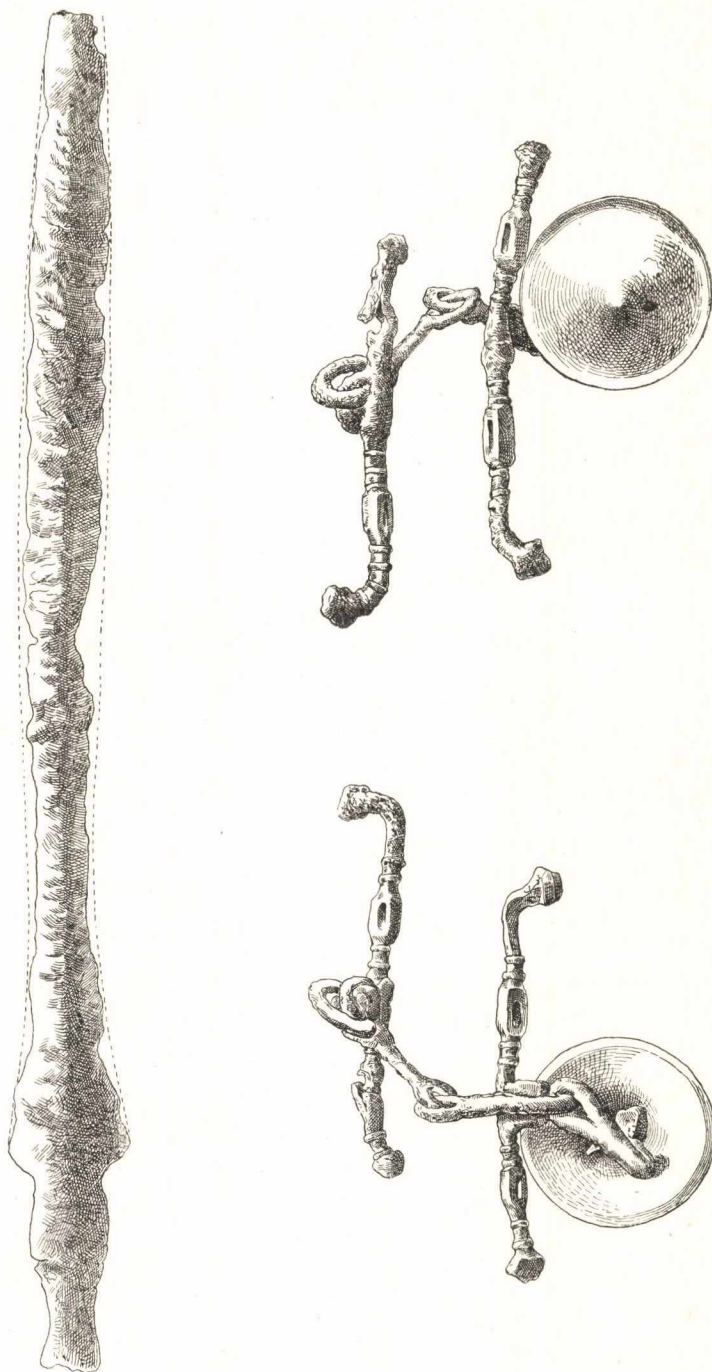
A hallstatti lovas-sír mellékletei a következők voltak: Egy kétélű vaskard, mely a nyújtott karokkal fekvő harczos csontvázától balra feküdt, míg a lókoponya mellett egy bronzkúpos vas-zabla volt elhelyezve.

A kétélű vaskard (XXIV. t.) a levél-alakú bronzkard utánezata, mint ilyen legrégebb vaskard, majdnem egyedül áll hazai leleteink között. A mintául szolgáló teljesen hasonló bronzkard több példányban ismeretes a hallstatti temető leletei között. Sacken munkájának V. táblázatán 1., 6., 7. sz. alatt három teljesen hasonló bronzkardot mutat be. Ugyanezen táblázat ismertet hasonló korbelt hét vaskardot 2., 4., 5., 11., 12., 13., 14. szám alatt, melyek közül kettő ép, a többi csonka példány. Ezek legnagyobb része bronz-fogantyúval van ellátva, csak a 2-ik számú legszebb és legépebb példány fogantyúja betétes elefántcsont. A somlyói vaskard közepén lapos gerincez fut végig, mely azt két egyenlő részre osztja. A kardpenge töve felé arányosan szélesül, a penge nyújtványára szegecsekkel erősített rá a bronz- vagy csont-fogantyú. A kardpenge élét és hegyét erősen megrongálta az agyagos talaj, így mai hosszúságában csak 650 mm, de eredeti hossza megüthette az e korban divatozó 700—750 mm hosszúságot.

A lovas-sírlelet másik becses darabja a vas-zabla. A zabla hasonlít a mai lovaglózablához (Reitrensen), azon eltéréssel, hogy itt a szíj nem a közepén levő karikára, hanem egy kapocshoz erősített. A lovaglózabla 210 mm, oldalszárai alól és felül dudorodványban végződnek, mely alatt egy átlukasztott, kisebb tojás-alakú dudorodvány látszik, mely nyilván az alsó láncz beakasztására szolgált. Az erős szájú ló könnyebb megfékezésére a szájba illesztendő zabla tengelye közepén karikába hajlítva meg

van törve, a jobb oldalkapocs diszítésére és annak befedésére egy 90 mm átmérőjű hegyes kúp-alakú bronzfedő szolgál. A XXIV. táblán bemutatott rajzunk a zablát mindkét oldalról ábrázolja.

A másik hallstatti lovas-sírleletet Gyömörey Vincze dr mentette meg 1881-ben, és ugyanez évben



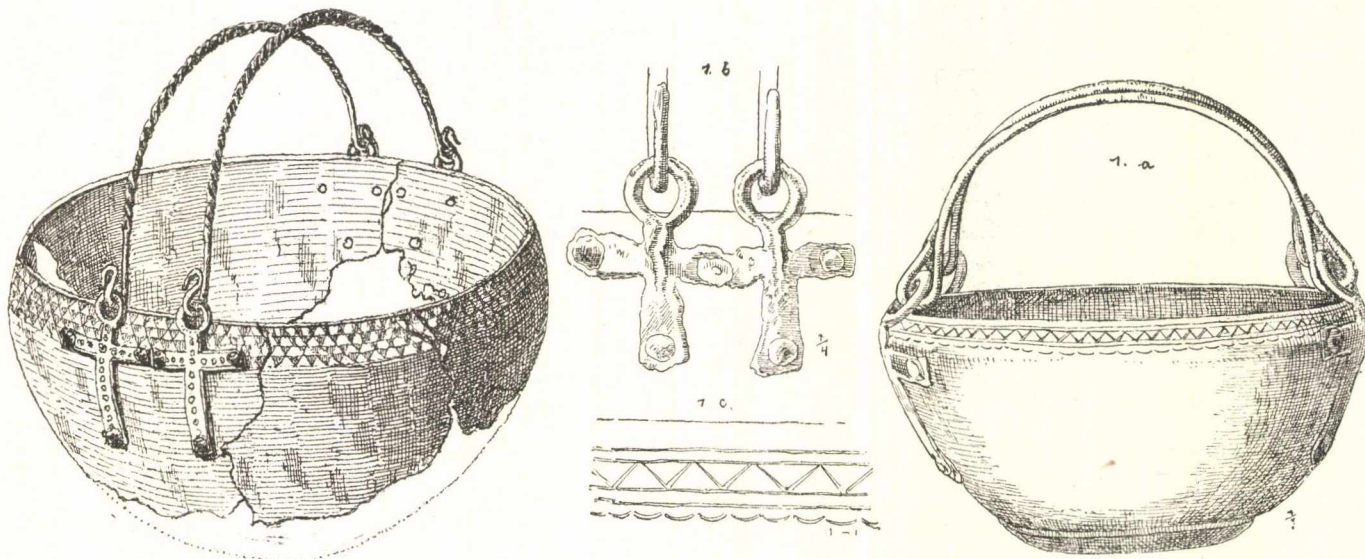
XXIV. tábla. Somlyói lovas sír mellékletei. $\frac{1}{4}$ nsg.

az Arch. Értesítőben Ádám Iván akkori sümegi reáliskolai igazgató ismertette is, miután azonban e sírlelet egyike legbecsesebb hallstatti kori hazai sírleleteinknek, megérdemli a vele való tüzetesebb foglalkozást.

A Séd-víz környékén agyagos rétegben egy kőhalomtól egy méter távolságban találták a munkások a lovas-sírt, mely kőtuskókkal volt bekerítve. Mellékletei: egy hallstatti bronz-üst, egy bronz-csá-

kány, egy keresztzsinórzatot összetartó bronz-gomb és egy ismeretlen rendeltetésű bronz-tárgyon kívül két agyag-edény.

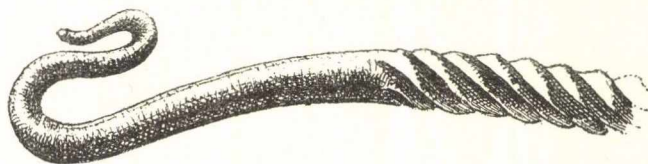
A hallstatti bronz-üst (1-ső ábra) a sirlelet legbecsesebb darabja, a hallstatti-kor trébelő-művéségének valódi remeke. Az üst fenékrésze hiányos, az agyagos talaj nedvességének behatása alatt rongálódott meg a már előbb is a tűz és hevítés következtében erősen használt fenék-részlet. A bronz-üst egy darabból van trébelve és függő edény gyanánt szerepelt, mint azt a páros kallantyúja mutatja. Az üst magán viseli korának összes jellegeit. A sodrott kallantyúkat tartó kereszt-alakú füleket, a vas-



Somlyói bronz üst (1. ábra). $\frac{1}{3}$.

Hajduböszörményi bronz üst (2. ábra). $\frac{1}{3}$.

ponczczal bevett háromszöges diszítésmodort. Az üst átmérője 215 mm, mélysége 115 mm, domborulata 14 mm-rel szélesebb a perem átmérőjénél. Súlya 675 gramm. A bronz-üst teljes analogiáját ismerem a hallstatti östemető kincsei között,*) azon csekély eltéréssel, hogy míg a somlyói üstnél háromsoros a háromszöges diszítés, addig a hallstattinál egysoros háromszögek felett meander-szalag húzódik végig. Hazai leleteinkben párját ismerjük a nemzeti muzeum hajduböszörményi üstjében (2. ábra), mely azonban diszítés szempontjából nem áll a somlyói üst magaslatán. Kallantyúi sima sod-

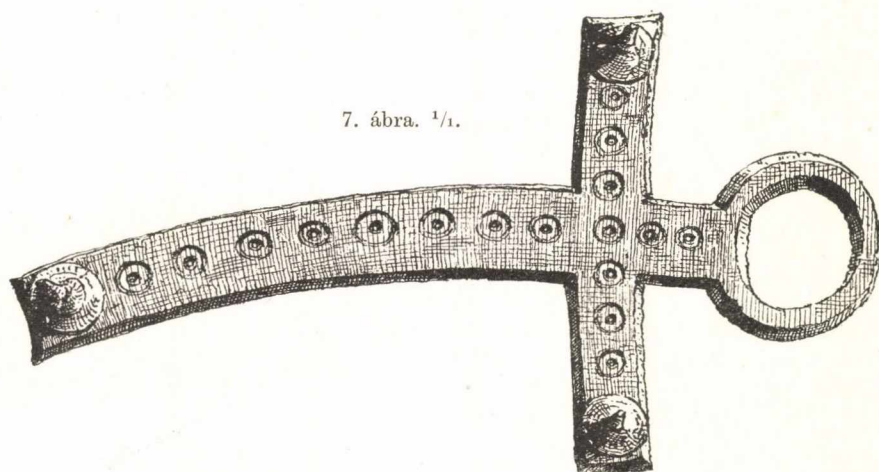


3. ábra. $\frac{1}{4}$.

ronyból valók és a háromszöges diszítés nincs sraffirozva, csak egysoros ezik-czakba futó vonaldiszítést mutat, azonban alakja és a kort jellemző kereszt-alakú kallantyú-tartói teljesen hasonlóak egymáshoz. A bronz-üst két kallantyúja (3. ábra) egymáshoz teljesen hasonló, 8 mm vastag bronz-rúdból készült, mely vége felé arányosan vékonyul és hegye csúcsban végződik. A vékonyuló rész hattyúnyak-alakban vissza van görbítve. A sodrott szár akként készülhetett, hogy a sima bronz-rúd tűzben lágygyá hevítve, két végén egymással ellenkező irányba csavartatik, minél többször ismétlődik a csavarás, a csavarodás annál finomabbá válik. Hasonló eljárást követnek mai nap is műlakatosaink, hogy a vasrudak csaváros alakot nyernek.

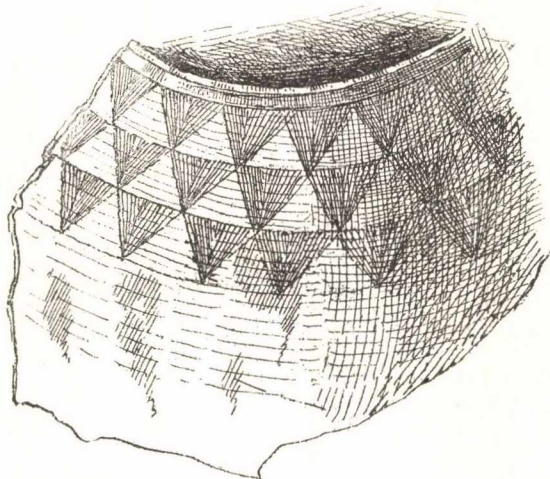
*) Sacken. Gfeld. v. H. XIII. t. 7. ábra.

A csavaros kallantyúkat egymással szemben párosan elhelyezett kereszt-alakú bronz-pántok tartják (4. ábra). A kereszt-száraknál kétszerte hosszabb az ívalakban hajló alsó szár. Míg a felső szár a kallantyúk ki- és beakasztására gyűrű-alakban végződik. A kallantyú síma felületének közepén szintén kereszt-alakban bemélyítve pontok körül futó 18 köröcskével van díszítve. A kallantyú-pánt a kereszt-szárainak végén egy-egy kúpos, stylizált aklaszeg segítségével erősített a bronz-üst oldalfalához.



A bronz-üst lemeze pereménél legerősebb, 1 mm vastagságát meghaladja, melyet a párosan haladó vonaldísz fut körül. Ez alatt háromsorosan vannak elhelyezve a háromszögek, akként, hogy az egymás mellett levők egyike síma, a másik saffirozott (5. ábra). Az üst domború és fenékrészén díszítés nem látszik.

A lovas sírlelet második becses melléklete egy bronz-csákány volt (6. ábra). A csákány négyszögű



5. ábra. $\frac{1}{1}$.

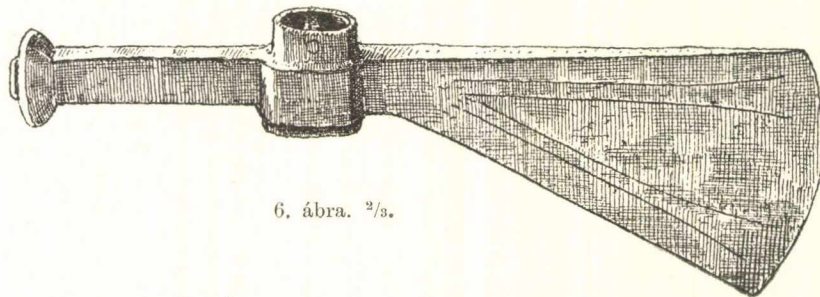
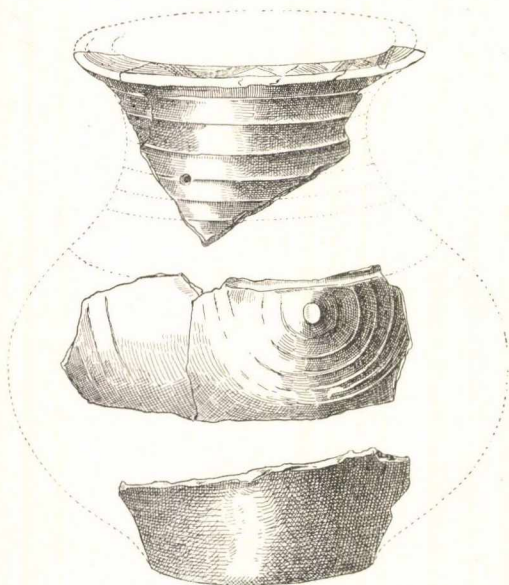
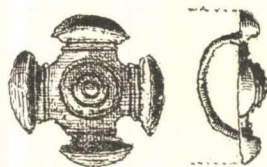
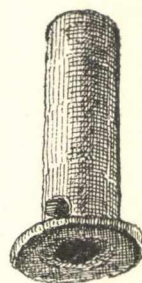
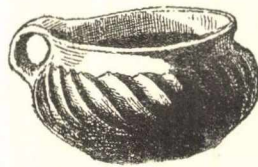
bronz-rúdból van alakítva, tompa fele korongos gombalakban végződik, míg éle arányosan szélesedő háromszög-alakban van kiverve, melyet páronként a széllal párhuzamosan futó pár vonal díszít. A nyéllyuk tojásdad-alak és kereszt-lyukkal van ellátva, melybe benn van még a bronz-szegecs. Hossza 160 mm, élének szélessége 55 mm. Analogját sem a hallstatti temetőből, sem a hazai leletekben nem ismerik.

Szintén e kort jellemzi a görög kereszt-alakot ábrázoló bronzgomb. A bronzgomb (7. ábra) széles kallantyúszerű csírral van ellátva, mely gombok rendeltetését Sacken akként magyarázza, hogy azok a

zsinórzat keresztezésénél azok összetartására szolgálhattak. Hasonló gombok különböző alakjait, ugyan- csak somlyói szórványos leleteimből, később ismertetem. Hasonló kallantyús-csírral ellátott kúposfejű zsinórzat-gombokat Sacken művének XVIII. t. 8—11. ábrája mutatja be.

A sírlelet legkisebb igényű bronztárgya egy kocsitengely-végtokhoz (stössel) hasonló kereszlyukkal ellátott bronzhüvely (8. ábra), mely valamely nagyobb tárgy kiegészítő részét képezhette.

Két keramikus edény zárja be a sírmellékletek sorozatát, mely nem kevésbé fontos, mint a bronz- tárgyak, mert mindegyikén felismerjük a kor izlését és ugyanazon díszítés-motivumokkal találkozunk, mi a bronzüstön mutatkozik. Csak töredékeiben került felszínre egy igen díszes, fényes, fekete graphit- mázos, fületlen bögre (9. ábra), mely domborulatának mind a négy oldalán négysoros félkörös díszítést

6. ábra. $\frac{2}{3}$.9. ábra. $\frac{1}{3}$.7. ábra. $\frac{1}{1}$.8. ábra. $\frac{1}{1}$.10. ábra. $\frac{1}{3}$.

mutat, mely között egy-egy kiálló bütyök van elhelyezve. Nyakán újnyomással bemélyített körös díszítés látszik, többszörösen egymás alá sorakozva. Míg a szájnyílás széles peremén ugyanazon háromszöges díszítés mutatkozik, minőt a bronzüstön is láttunk. Az edény magassága 310 mm, peremszélessége 55 mm, fenékatmérése 173 mm. Hasonló edényt ismerünk a sopronvidéki leleteinkből.*) Az edény durva szemcsés, szürkés agyagból készült, felülete a graphit-máztól sima, fényes. A másik díszes edényke több szerencsével, egész épen került felszínre (10. ábra). A csupor-alakot mutató edényke fényes, világos-szürke agyagból készült, melyben ezüstszínben csillogó szemecskék láthatók. Domborulatán a bronzüst kallantyújához hasonló, újjal bemélyített csavaros díszítés mutatkozik. Magassága 80 mm,

*) Prof. Lud. Bella & dr Otto Müller. Prähistorische Funde in der Umgebung von Oedenburg in Ungarn. VI. t. 8. ábra.

peremátmérője 115 mm. Hasonló diszítésmodorban tartott kisebb-nagyobb edények több példányát Somlyó keramikus anyagánál mutatom be.

Az elmúlt év őszén a várromok körüli területen a munkások egy érdekes csontváz-sírra akadtak, melyet teljes épségben sikerült megmentenem. A lelet 160 apró bronztárgyat és egy szokottnál nagyobb vaslándzsát tartalmazott. A váz nyújtott karokkal nyugotnak feküdt, arczzal jobbra fordulva. Edény-mellékletet nem tartalmazott. A vaslándzsa a jobb felső lábszárcsont mellett volt elhelyezve, míg a bronz-tárgyak elszóródva a fejtől a derékig. A sírleletet becsessé a mellékletek bronz és vas elegyes volta teszi, mely egyúttal az átalakulás korát is jellemzi. A csontváz egész hossza 164 cm, és egyszerű keretnélküli veremsírban feküdt.

A vaslándzsa La Tène-typus (XXVIII. t., 1. ábra), nagyságra kétszeresét teszi a gyakran előforduló lándzsáknak. Hossza fél méter, köpüs lyukjának átmérője 25 mm. A lándzsa közepén vastag borda vonul végig, mely a levélalakú szárnyat két egyenlő részre osztja. A szárnyak széleit a rozsdá erősen megmarta. A 160 darab apró bronztárgyak ugyanazok, mint a XXIII. táblán bemutatott hallstatti urna-sírok mellékletei. Új alakot csak a 11. számú kis karikához hasonló nagy karika mutat, mely egy példányban van képviselve, 32 mm átmérővel és 12 gramm súlylyal bír. Ezen kívül számra nézve a többi mellékletek a következő arányt mutatják: 11 darab kis karika (XXIII. t., 9. sz.), 2 db nagy kúpos gomb (7. ábra), 9 db ugyanaz, középnagy (5. ábra) és 137 db kicsiny (14. ábra).

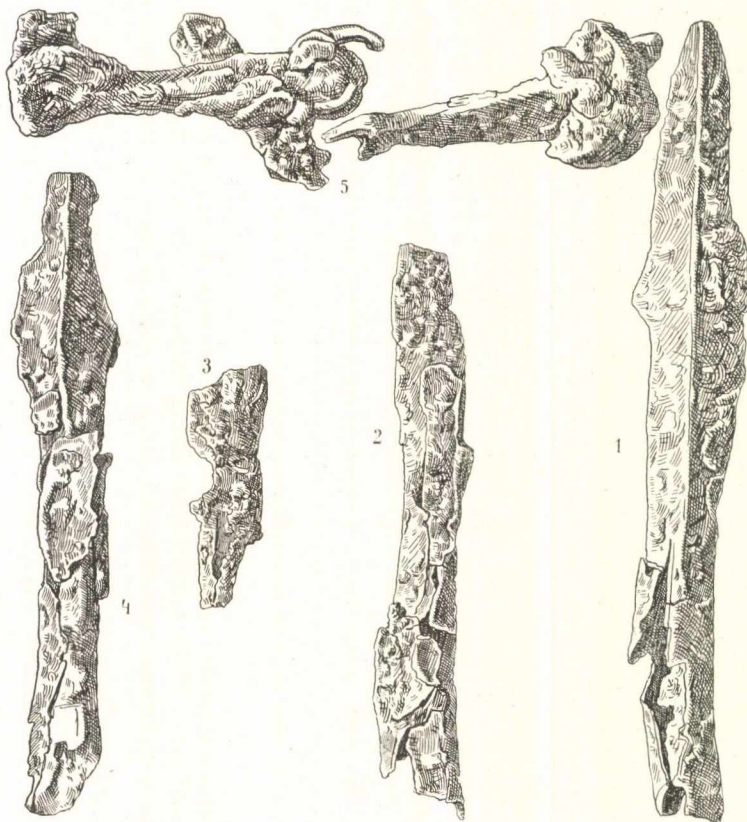
E helytől mintegy 200 méter távolságban két tiszta vasmellékletes La Tène csontvázsír került felszínre. Az egyik mellékletét a derék körül csavart lánczos kardkötő képezte. A kardkötő (XXIX. tábla, 1. ábra) teljes ép példány, egyik felül karikában, másik felül a nyolczas alakra hajlított kardtasak-tartó (9. ábra) felakasztására gombos végű kapocsal van ellátva. A hét láncszemből álló kötő mindegyik szeme ötszörös csavarodást mutat. Egész hossza 405 mm, a karika átmérője 70 mm. Hasonló kardkötőt több példányban ismerek a tolnamegyei kelta sírokból.* A közvetlen szomszédságában fekvő La Tène sír érdekes keramikus anyagon kívül egy a bal lábszárcsontra húzott nagy vaskarikát tartalmazott 95 mm átmérővel. (XXIX. t., 8. ábra.) A jobbra néző arcz mellett egy csoportban elhelyezett négy edényke rajzát a XXXI. tábla 4., 5., 10—11. ábrája mutatja. Az edények legérdekesebbike a legkisebb csupor (4. ábra), mely durva szemcsés, sárgás agyagból való és peremén gyöngyös diszítést mutat. Méretei 65×75 mm. Ennek társa egy füstön szárított dudorosabb bögre (5. ábra), mely szélességében és magasságában 87 mm. A két táblácska alakra közel hasonló egymáshoz (10—11. ábra), mindegyike füstön szárított sárgás agyagból, korongon készült 115 és 125 mm átmérő és 45 mm magassággal bírnak. A La Tène sírok sorozatát egy a dobai részen lelt halom csontváz-sír zárja be, mely három darab vaslándzsát és egy zabla töredékeit tartalmazta. A rozsdától erősen megmárt tárgyakat csak gyors konzerválás útján menthettem meg a pusztulástól. A három vaslándzsa (1—4. ábra) legépebb példánya az 1-ső számú, szárnyain végig vonuló éles borda által két részre osztva, hosszú köpűje keresztlyukat nem mutat. Hossza 215 mm. A másik két lándzsa teljesen hasonló példány lehetett, méreteik mai állapotukban nem közelítik meg az 1-ső számút. Az 5. számú zabla tengelyrészlete egy lovagló zablának (Reit-trensen) alakja, megközelíti a XXIV. táblán bemutatott ép zablát.

A hallstatti kor emlékeinek egész sorozatát mutatom be a XXVI. és XXVII. táblán, melyek kétségtelenül szintén sírmellékletek voltak, de mert nem rendszeres ásatás eredményei, így a lelőkörülmények nem részesülhettek a kellő figyelemben. A tárgyak Somlyó dobai részén, a helységtől egy fél kilométernyire elterülő, köznyelven «hunhalmoknak» nevezett hallstatti halmok legnagyobbikából kerültek elő és Kleiszl Károly mentette meg a leletet. Röviden le is írta az Arch. Ért. XV. k., 4. szám, 320 lapján, czikkét Száraz Antal látta el szakszerű kommentárral, melyet egyesítve a többi somlyói leletekkel, jelen alkalommal, hivatkozva az analógiákra, kibővíteni akarok. A leletek ez időben Kleiszl Károly tulajdonát képezik, de bírom a tulajdonos szíves ígéretét, hogy Fuimicellóból hazatérve, egyesíteni fogja muzeumom somlyói leletével. A két táblán bemutatott tárgyak három csoportra oszthatók: bronz-edények, fegyverek és eszközök, végül ékszerek. A leletek egy része teljes analógiát mutatnak a

*) Wos., Tolnavármegye Tört. (I. rész, 545. lap, 1—2 ábra.)

XXIV. táblán bemutatott lovassír-sírleletemhez, felleljük a kardot (XXVI. tábla, 5. ábra). A zabra (Reit-trensen) tengelyrészletet (8. ábra), annak oldalszárát (XXVII. t., 8/a ábra), a zablát diszítő bronzkúp töredékét (XXVI. t. 9/a ábra). Kiegészíti lovas-sírleletemet a XXVII. t., 5/a ábrán bemutatott kardfogantyú gombja, mely háromszöges diszítésével magán viseli a hallstatti izlés gyakori ornamentikáját. A négy vaseszköz (XXVI. t. 1—4. ábra) első utáizatai a bronzkor szárnyas és tokos vésőinek. Közel hasonló szárnyas házi eszközt találtam vasból csabrendeki leleteim között is (XV. t., 4. ábra), azon eltéréssel, hogy ott az élrésze csúcsban végződik, tehát inkább emelő, mint vágó eszköz gyanánt szerepelt. A XXVI t., 6—7. számú vaslándzsa nemcsak a XXV. tábla 3. lándzsahegyének, de később bemutatandó egész sorozat lándzsahegyek és a csabrendeki lándzsák analogiáját is képezik.

Az ékszerek kis csoportjában a kor jellegét leginkább magán viseli a XXVII. t. 7. számú bronz-



XXV. tábla. Mellékletek a somlyói halomsírból. $\frac{1}{2}$ nsg.

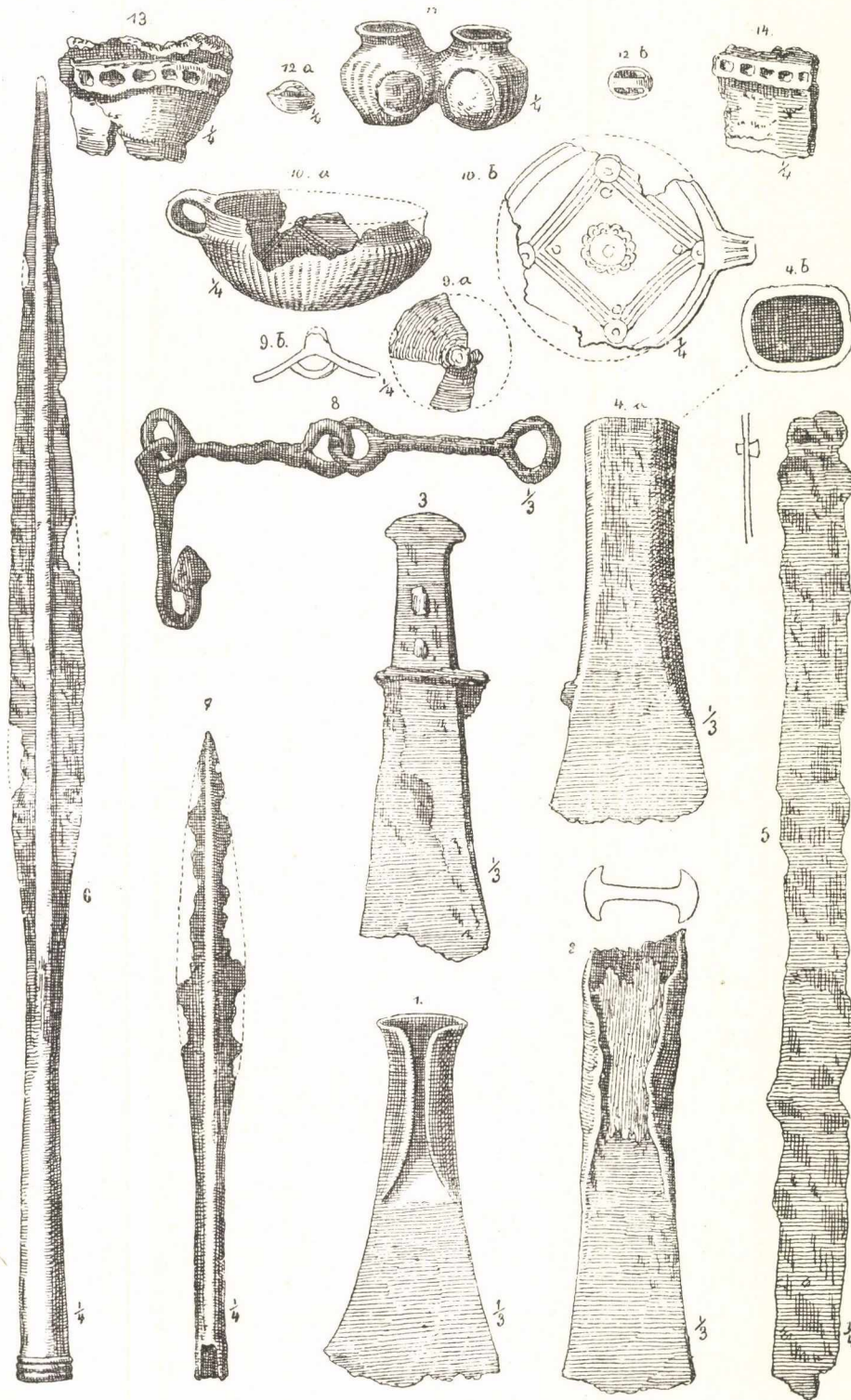
csörtetője, melynek kiegészítő részét képezi a 11. számú háromszögű csüngő, melyből egész sorozatot ismerek Sacken művében.¹⁾ Teljes analogiát mutat a csörtetőhöz Miske br. velem-szt-vidi lelete.²⁾ Hasonló háromszögű csüngő csörtetőkkal van ellátva a csabrendeki leletek kapcsán bemutatott fibulás ruhadiszítés is. A gömböcskével ellátott karperecz két hasonló alakját mutattam be a csabrendeki sírleletekből (XIV. t., 24—25. ábra). A sodrott szárú karperecz (7. sz.) alakításában szintén a hasonló sodrott szárral ellátott csabrendeki csiptetőre ismerünk (XIV. t., 29. ábra). A negyedik számú bronz-töredék analogiát talál a sopronvidéki leletek közötti sodrott szárú fibulában.³⁾ A XXVII. t. 2—3., 3/a bemutatott bronzedények közül a 3/a alatti töredék, domborúra trébelt gyöngyös diszítéseivel, analogiáját

¹⁾ Sacken Grabfeld. v. Hallstatt. XII., XIII., XIV., XV. tábla.

²⁾ B. Miske, Arch. ért.: U. f. XVIII. k., 2. sz., 143. l., 19. ábra.

³⁾ Bella & dr Müller, «Prähistorische Funde in der Umgebung von Ödenburg». (VII. t., 9. ábra.)

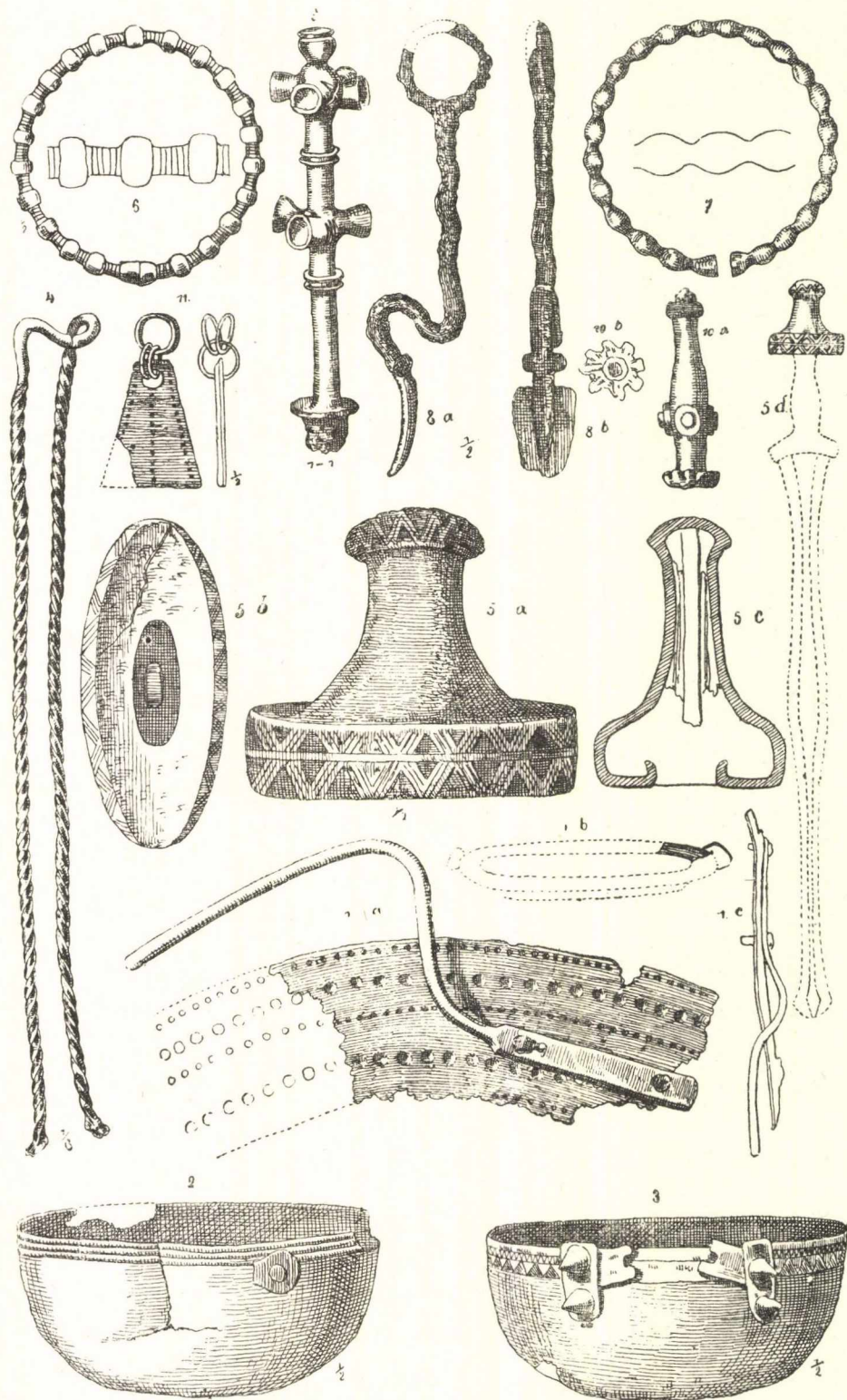
képezi a hallstatti bronzedények és övek hasonló díszítésmódorának. Ilyen gyöngyös díszítést mutat a kisapáti bronzkincsem egy lemezedény töredéke is (VI. t., 11. ábra).



XXVI. tábla. Somlyói hallstatti leletek.

A harmadik számú trébelt bronzedénykét szintén a vasponczczal bevert háromszöges díszítése teszi becsessé, mely nemcsak a hallstatti függő edény díszítéséhez, de az imént bemutatott somlyói díszes bronzüsttel is találkozunk. A hallstatti bronzüstön szintén egysoros a sraffirozott háromszöges dísz,

míg a somlyóin váltakozva, egymás alá helyezve három sor mutatkozik. A XXVI. tábla 12/a, 12/b alatt bemutatott csiros gombok egész sorozatát ismerjük Somlyóról. A keramikus anyag 14. számú páros



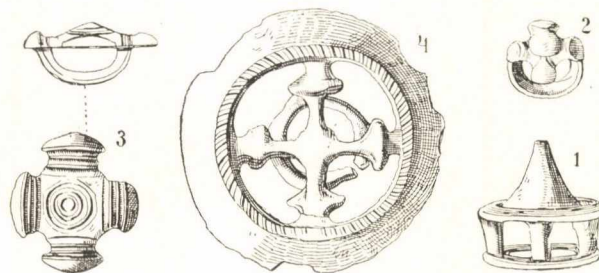
XXVII. tábla. Somlyói hallstatti leletek.

edényét szintén ismerjük a hallstatti és tolnamegyei leletekből. A 10. számú füles bögre közel hasonló díszítésmodorát felleljük a később, a Somlyó keramikáját bemutató táblázatomon.

A következő táblázatokon bemutatandó bronz- és vastárgyak legnagyobb része szintén sírleleteket képezett. Ezeket szőlőművelés közben a munkások lelték és a lelőköri körülmény figyelembevétele nélkül összegyűjtve, vagy kiszórva az árok szélére, és csak utánjárás után kerültek gyűjteményembe, legtöbbször a földmunkálat befejezése után.

Ilyenek a rajzban bemutatott, a mell táján egymást keresztező zsinórzat összetartására szolgáló gombok, melyek mindannyija ismert típusa a hallstatti temető sírleleteinek.

A keresztgombok legnagyobbika (4. ábra) négy küllővel ellátott kerek alakot mutat, minden küllő egy-egy lábaeszkával ellátva, melyet köralakú gyűrű köt össze, a lábak között nyert elhelyezést az egymást keresztező zsinórzat. (Hasonló példányt ismertet Sacken műve. XVIII. tábla, 19. szám.) Átmérője 47 mm.

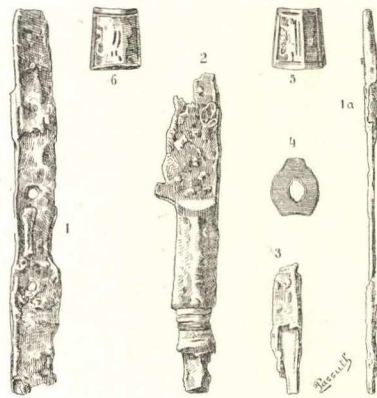


Hallstatti keresztgombok Somlyóról. $\frac{2}{3}$ s.

Hasonló négy lábbal van ellátva egy másik kúpos fejű keresztgomb (1. ábra), melyet szintén a felső lappal párhuzamosan futó körgyűrű köt össze. Átmérője 23 mm.

Kengyeles csírral vannak ellátva a görög keresztalakú gombok (2. és 3. ábra). A nagyobbik körvonalokkal díszített és teljesen hasonló példány a bemutatott második lovassírban találttal. A másik, mely felényi nagyságú, nem mutat semmi díszítést. Méreteik 23 és 14 mm.

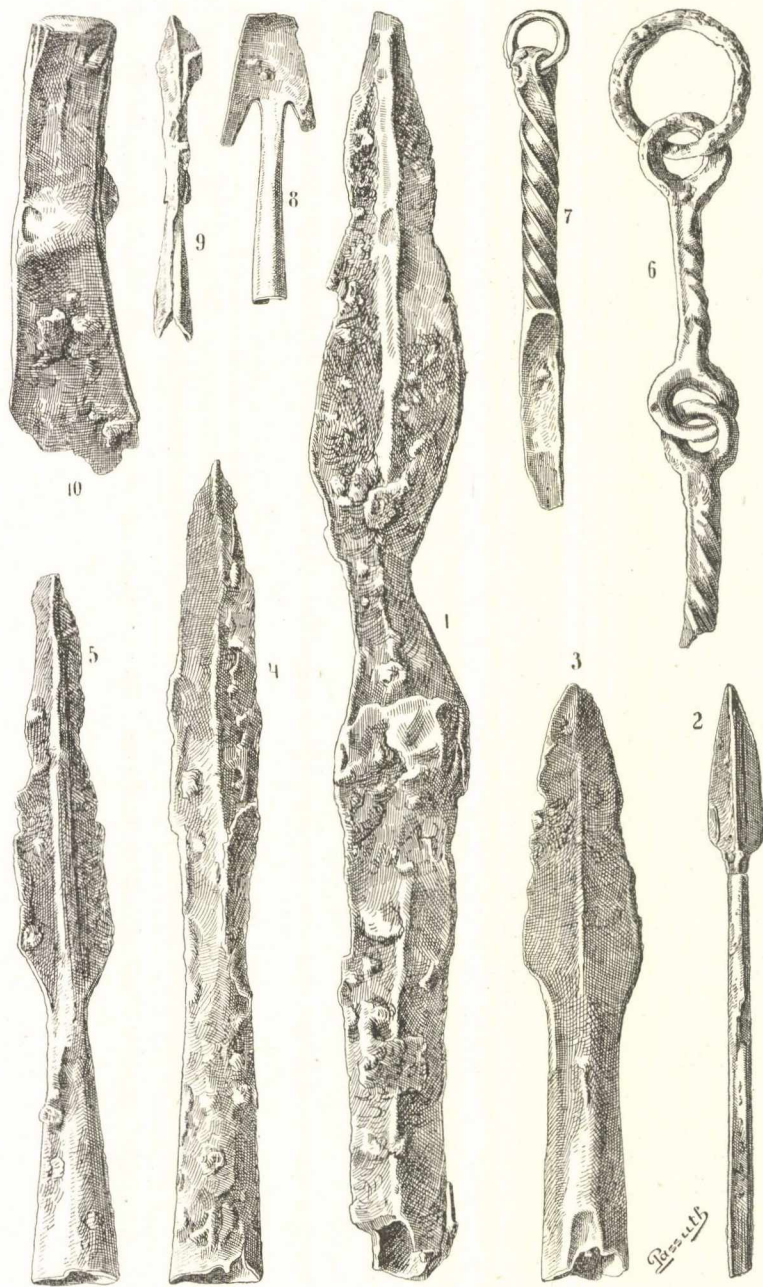
A három rajztáblázaton bemutatott vastárgyak: lándzsahegyek, kések, nyílhegyek, kardkötők, zablarészek és egy vascákányból állanak. A lándzsahegyek öt példányából négyet a XXVIII. t. 1., 3., 4., 5. ábrája, az ötödiket a XXIX. t. 7. ábrája mutatja be. Mindannyi levélalakú szárnyakkal bír, melyet a közepén végigvonuló borda két részre oszt. Mindannyi köpüs és nélkülözi a keresztlyukat. Méreteik 500, 330, 220, 160 és 90 mm. A kések legjellemzőbb alakja a La Tène kés (XXVIII. t. 7. ábra), mely kelta csüngő-kés név alatt ismeretes, sodrott szára, kis lapított pengében végződik, míg másik fele szijra való felfüggesztésre szolgáló karikával bír. Ismerek teljesen hasonló késeket, melyeknek mindkét vége pengealakra van lapítva. A kés hossza 135 mm, pengeszélessége 12 mm. Analogiáját több példányban feltalálhatjuk a tolnamegyei kelta sírokban Regölyről.*) Ugyanez a típus a XXIX. t. 5. számú kése, a penge folytatását egy vasnyújtvány képezi, melyen megerősítést nyert a fa- vagy csontburkolat. Több kételyt támaszt a 6-ik ábrán bemutatott kés, mely nagyon közeledik a középkori formákhoz, a háttal egyenközűen futó, a középkori kardok vérsatornához hasonló bemélyedésével. A nyélburkolata három aklaszeggel nyert megerősítést. Hossza 350, szélessége 42 mm. Külön a szöveg közé nyomott rajzocskamég két kisebb kést mutat be, melyek bronzverettel vannak ellátva. Az 1-es számú pengéjének csak töve van meg, a nyélburkolat a három lyukon át, mint a harmadikban bent levő bronzszegecs mutatja, az által nyert megerősítést. Méretei 105 és 13 mm. A második számú tetszetősebb kés kiegészítő részét



Bronz-veretes kések Somlyóról. $\frac{1}{2}$ nsg.

*) Wos. Tolna vm. tört. I. rész, II. k., CXXIX. t.

képezi a 3. ábrán bemutatott pengerezszlet. Pengéje csúcsban fut össze, míg fogantyúja gömbölyű vasból kovácsolva, köralakot képező bronzpántokkal (5—6. ábra) ékítve, a fogantyú vége pedig egy kerületet mutató bronzszloppal volt beborítva, mely a közepén levő lyukon keresztül aklazás útján nyert ráerősítést. Méretei 120 és 21 mm. A nyilhegyek öt példánya három változatot mutat. Legérdekesebb a



XXVIII. tábla. Somlyói leletek. $\frac{1}{3}$ nsg.

hosszú vasszárral ellátott nyilhegy (XXVIII. t. 2. ábra), mely egy csontváz-sír egyetlen melléklete volt. A nyilhegy háromszárnyú éllel bír, a szárnyak alakja fél ívet képezve, közepén nem törik meg szögben, mint a középkorban divatozó háromszárnyas nyilhegyek. A nyilhegy vasszára négyszögű lapított rúdból való. Egész hossza 160 mm, szárnyok 40 mm hosszúságot mutatnak 8 mm szélességben.

A kétszakállas nyilhegy (8—9. ábra) uralmát legtovább megtartotta, mely a legrégebb időktől kezdve még a középkorban is divatozott és alakját alig változtatta. Így koruk meghatározásánál leg-

inkább az szolgál támpontul, hogy minő rétegből és minő tárgyak kíséretében, melyek a kort jobban jellemzik, kerültek felszínre. A két nyilhegy közel hasonló példány egymáshoz, mindegyike kis köpűvel van ellátva, hosszúságuk 85 mm.

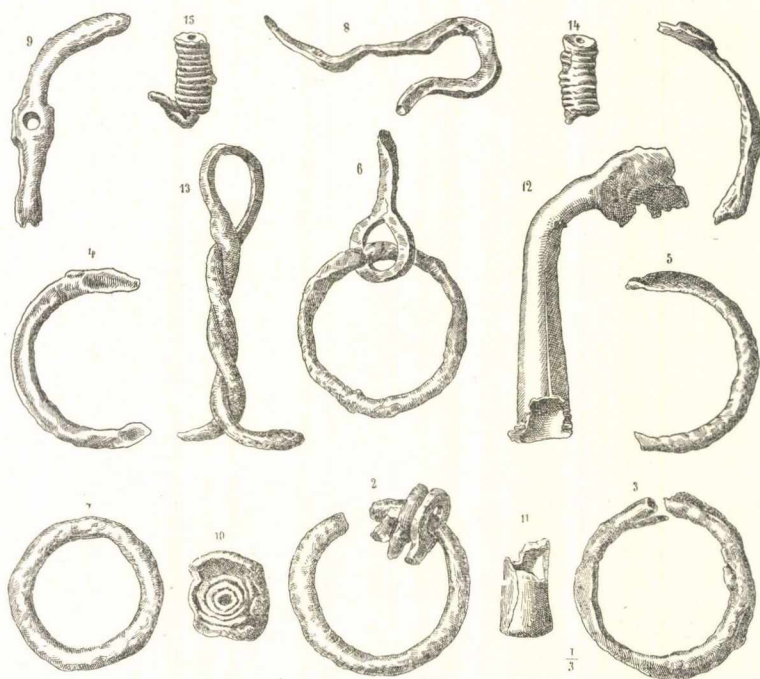
A skytha nyilhegyek alakjával közeli rokonságban áll a XXIX. tábla 3. és 4. számú lándzsaalakú nyilhegye. A nagyobbik (3. ábra) levélalakú, közepén mindkét oldalon gerinczet képező bordával. Köpűje



XXIX. tábla. Somlyói leletek. $\frac{1}{3}$.

egész hosszában egyforma átmérőt mutat, végén nem szélesülve ki a lándzsahegyek köpűjéhez hasonlóan. Hossza 90 mm, szélessége 20 mm. A 4. ábrán bemutatott nyilesúcs rokonalak az előbbivel, azon eltéréssel, hogy szárnyai a hegye felé szögben megtörnek. Egész hossza 65 mm, szélessége 20 mm. Ezen nyilhegyek fejleményének tekinthetjük a középkorban divatozó egész négyszögű és csúcsban összefutó nyilhegyeket. A XXIX. tábla 1—2. számú kardkötőinek egyikét (1. szám) sírleletképen már bemutatam, úgy a 8. számú vaskarikát is.

Zabla és zablatöredékek legépebb darabja a XXVIII. tábla 6. ábráján látható. A sodrott tengelyű karikás zabla (Ringtensen) megtartotta alakját. Nemcsak a népvándorlás, honfoglalás és az Árpádok korában, de napjainkban is használt forma, négy karikával ellátva és négykarikás orosz zabla (Russische vierringtensen) néven ismeretes. A zabla tengelye két tagból áll, a sodrott szár lyukra hajlítva, közepén összekapcsolatott, míg a szélső lyukakba a kantárfékszár becsatolására nagyobb karika van beillesztve. Hasonló zablák töredékei a XXX. tábla 1—9-ik ábrákon bemutatott karikák és tengelyrészek, melyek a bronzüstöt tartalmazó lovas-sír közvetlen közelében fordultak elő. A vaskarikák átmérője 70 mm. A szórványos leletek egyik ritkább alakja a XXVIII. t. 10. sz. vascsakánya, mely nagyjában utánozza a somlyói lovas-sírban lelt bronzcsákányt (6. ábra), némi eltérés csak a tompa felén mutatkozik, mert míg a bronzcsákány gombban végződik, addig ennél az egész tompa rész egyenlő vastag négyszögű vasrúdból készült. Nyéllyukja a bronzcsákányhoz hasonlóan, tojásdad alakot mutat. Egész



XXX. tábla. Somlyói leletek. $\frac{1}{3}$ nsg.

hossza 120 mm. Teljesen analógia nélkül áll egy köpüs vaskampó (XXX. t. 12. sz.), melynek görbített része bárdszerűen ki van kalapálva. Nyilván boton használt védelmi eszközzel szolgálhatott. Hossza 120 mm, köpüátmérője 20 mm. Fibula csavaros készleteinek látszik a 14—15. számú töredék és egy lándzsa köpü-részletét mutatja a 11. számú rajz.

Somlyó keramikája. Az őskori emlékek közül a keramikus anyag a mostoha gyermek, mely nemcsak legkevesebb figyelemben részesült, de legtöbbször esik áldozatául a munkások kezeinek. Így indokolható, hogy Somlyó gazdag agyagiparnak, mely képes lett volna egy muzeumot megtölteni, csak romjait mutathatom be egy kis edénysorozatban, holott a sok töredék, mely Somlyó mélyéből előkerült, elégséges a hegyi utak jókarban tartására.

Az edények általában, melyeket a hallstatti és La Tene-kor emlékeihez sorozok, korongon készültek, síma, finom szemcsés, szürke vagy barna iszapolt agyagból, nagy része fényes fekete graphit-mázzal átvonva. A nagyszámú töredékek után ítélve, a keramikus anyag e kort érintő részének zöme diszített volt. A diszítésmodor leggyakoribb motívuma az edény domborulatán újjal bemélyített csavaralakban egymás mellett huzódó vonalakban nyilvánul (2. ábra). Gyakori a domború gyöngyös koszorúdiszítés, mely az urnákon a fülek közeit futják be (XXII. t. 5. sz.), ritkábban a perem kihajló széléin mutatkozik (XXXI. t. 4. sz.).

Magasabb műizlésről tanuskodó diszítésmodorral találkozunk az 1-ső ábrán bemutatott préselt csupron, hol a peremtől lefelé a domborulatig, az apró pontozatok által betöltött egymás alá sorakozó négyszögek, az edény kerületén, hét háromszögben csoportosulnak és az edény alsó részének sima mezejét cik-czak-alakban veszik körül. Az edény szürke agyagból készült, mely barnára mázolja, gondosan iszapolva, korongon simára kidolgozva lett. Magassága 120 mm, átm. 70 mm. A préselt diszítésű edények ritkák hazai leletünkben; hazájuk Francia és Németország merovingstylü temetői, melyek két századévvvel megelőzték Somlyó virágzó korát. Mégis bírnak a somlyói préselt edény néhány analogiájával hazai leleteink között is. Ilyen a szentesi muzeumban őrzött szentandrászi edény,¹⁾ hol a pontozott négyszögek szintén háromszögű csoportokban vannak elhelyezve, és a tolnavármegyei muzeum murgói korszója. A somlyói edénnyel egykorú a csökmői sírlelet korszója,²⁾ melynek korát a mellette lelt ékszerek a VI. századra Kr. előtt határozzák meg. A háromszög-alakban elhelyezett diszítés szempontjából még analogiát találok a hallstatti sírleletek egy teljesen hasonló alakú edényében,³⁾ mely azonban nem préselt, hanem hegyes fácskával sraffirozott vonaldíszekkel tölti be az edény háromszögeit.

Az itt bemutatandó somlyói keramikus anyag legnagyobb példánya a 2-ik ábra graphitmázás edénye. Az edény diszítését részben a négy oldalon elhelyezett kis kör alakú fülek és a domborulatán látható csavaros diszítés képezi. Anyaga durvább szemcsés graphittal kevert agyag, míg felülete tükörfényvel bír a graphitmáztól. Magassága 170 mm, átmérője 305 mm.

1. ábra. $\frac{1}{4}$.2. ábra. $\frac{1}{10}$.3. ábra. $\frac{1}{3}$.4. ábra. $\frac{1}{5}$.

A diszített edények csoportját még a XXXI. tábla 2. és 13. számú edénykéje egészíti ki. A 2. számú nagyobbik bögréhez hasonló diszítési motívumokkal bír, mint az imént bemutatott, csak hogy a négy kis fület egy nagyobb fül pótolja. Méretei 115 és 80 mm. A 13. számú közel hasonló kisebbített alakja az előbbinek, azon eltéréssel, hogy a csavaros diszítés nem újjal bemélyítve, hanem csak vonalakkal van kijelölve. Méretei 70 és 45 mm.

A diszített edények után Somlyó két legkezdetlegesebb edényét mutatom be, melyek nemcsak minden diszítést nélkülöznek, de a korong nyomait is, így kétségtelenül, a két durva szemcsés edény (3—4. ábra) a régibb bronzkor emlékei közé sorozandó. A kisebbik (3. ábra) urna-alak, füstön szárított, feketés-szürke agyagból készült. Méretei 150 és 100 mm.

A másik tejesköcsög-alakú edény, durva szemcsés, barnás-sárga agyagból készült, tele apró lyukaeskákkal, mely nyilván a víz behatása alatt, az agyagból kiolvadt mézszemcséktől ered. Méretei 150 és 105 mm.

A XXXI. tábla edénysorozatának zömét a sárgásszinű agyagtálacsák, illetve tányérok képezik (6—11. szám), melyek közül a 6. és 10. szám urnafedél gyanánt szerepelt, mint azt a peremkörüli szög-alakú törés mutatja. Méreteik 125 és 52 mm. A tálak legnagyobb példánya az 1-ső számú. Méretei

¹⁾ Arch. Ért. XVIII. k., I. sz., 65. lap.

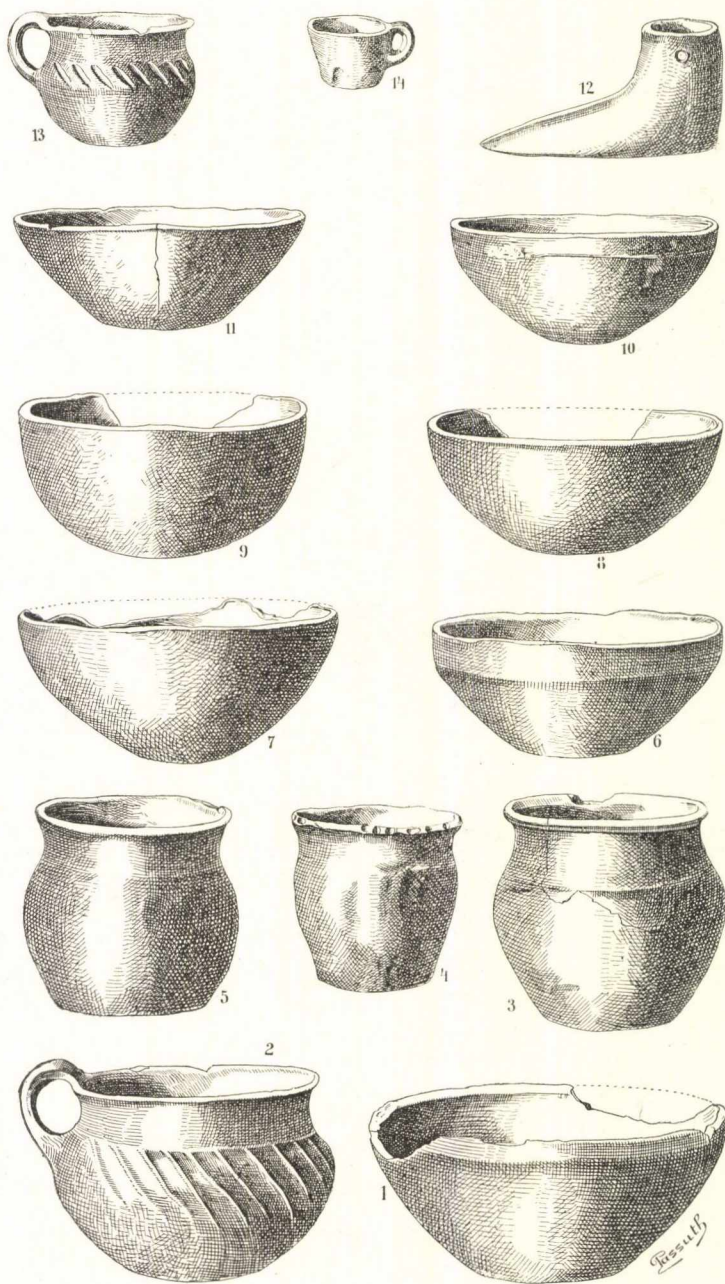
²⁾ Arch. Ért. XVII. k., 438. lap.

³⁾ Sacken: Grabfeld v. Hallstatt. XXV. t., 15. sz.

175 és 55 mm. A többi tálak 165, 160, 135, 125 mm átmérővel bírnak. Mindannyi korongon, iszapolt sárgás-barna agyagból készült.

A táblázat három bögréje (3., 4., 5. szám) a sírleletek között lett ismertetve.

Érdekes a 14-es számú játékedényke, mely egy gyermeksír mellékletét képezte és egyike a talán eddig ismert legkisebb edénykének. A durva szemcsés kis edényke színe sötét-barna és nem gyúrási



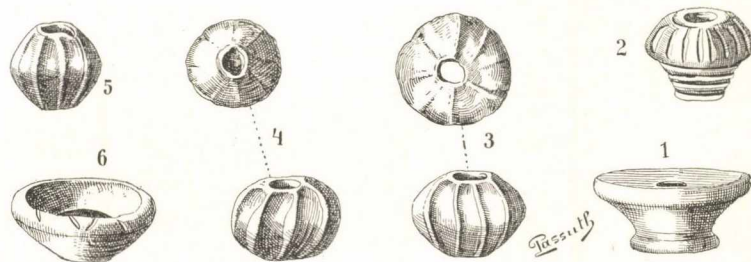
XXXI. tábla. Somlyó agyagedényei. $\frac{1}{4}$ nsg.

vagy korong által készült, hanem a kemény agyagból késsel lett kifaragva, mint azt az edénykén hagyott nyomok mutatják. Űrtartalma alig egy gyűszűnyi. Magassága 25 mm, átm. 17 mm.

Végül hagytam egy emberláb utánzó agyagművet (12. szám), mely nem annyira edény gyanánt, mint inkább valamely tartóként szerepelt. Erre mutat a lábfej tömörsége és a lábszár keresztlyukja. Színe fényes-szürke. Lábfejhossza 100, a szár magassága 50 mm.

Az agyagművek ismertetésének befejezéséül egy kis sorozat díszített, apró orsógombot és nagyobb agyaggyöngyöket mutatok be, melyek az analógiák után itélve szintén az átalakulási és a La Tene kor emlékei közé sorozandók.

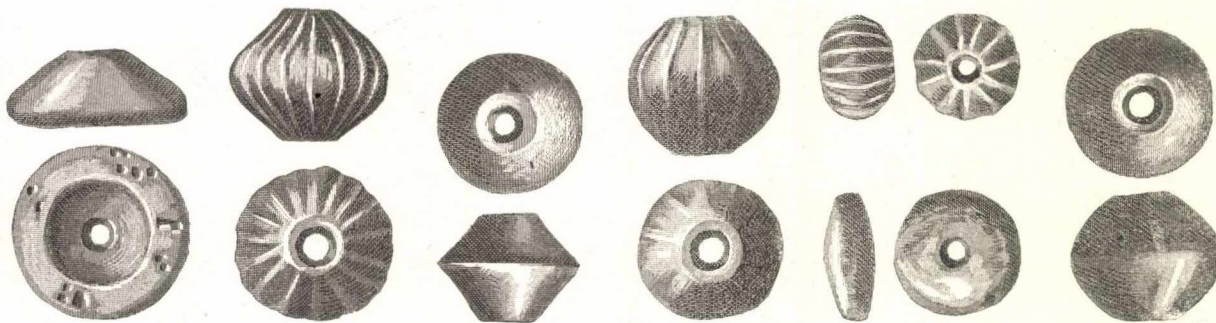
Az orsógombok három példánya közül legdíszesebb a 2. számú, melynek felső gömbszelet-része függélyes, alsó kúpos része körbe futó, bemélyített vonaldísz mutat. Színe fényes-fekete. Hasonló példányokat ismerünk a tolnamegyei leletek között. Az 1-ső számú csonka kúpalakú orsógomb csúcsos része dudoros peremmel bír, színe szinte fekete, de fénytelen. A tányéralakú (6. szám) orsógomb peremén cik-czak vonalak láthatók, színe barnás-sárga. A dinnyealakú gerezdezett agyaggyöngyök három



Agyaggyöngyök és orsógombok Somlyóról. $\frac{2}{3}$.

példánya (3., 4., 5. szám) egymástól kevés eltérést mutat. Mindannyi barnás-sárga színű. Hasonlók gyakoriak hazai leleteink között. A hallstatti temető dinnyealakra rovátkolt gyöngyeiből Sacken XVII. t., 24. ábráján láthatunk egy példányt.

Az itt bemutatott somlyói őseleteket egy római sorozat egészíti ki, e leletek állnak két-gombos római fibulák és egyéb ékszerek, több száz darab szórványosan és tömegesen lelt a római császárság minden századát képviselő ezüst- és bronz-érmekből és az élénkpiros színű terra sigillata-csészék



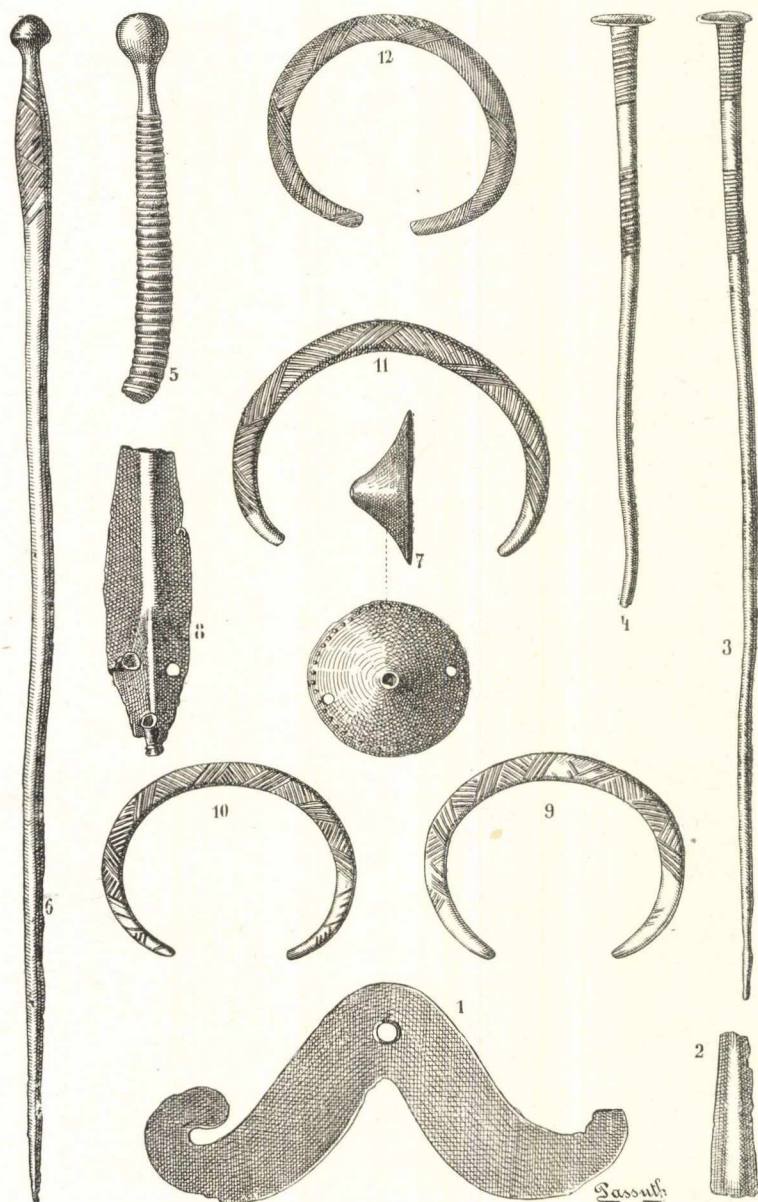
Somlyói díszített orsógombok és agyaggyöngyök a hallstatti és La Tene területről. $\frac{2}{3}$ nsg.

és tányérok, bélyeges agyagmécsekből, peremes és mozaik-téglákból, melyek élénken tanúskodnak arról, hogy Somlyó lakottságának folytatóságossága nem szűnt meg az őskorral, hanem a kelta telep romanizálta, a történelmi korban is mint számottevő hely szerepel. Némi visszaesés látszik a népvándorlás és honfoglalás korában, mely kornak emlékei gyéren jelentkeznek az elegyes leletek között.

Az Árpádok korában új életre kél Somlyó, és itélve a nagyszámú hadtörténelmi emlékek után, virágzásának tetőpontját a középkor azon szakában éri el, midőn 1389-ben Zsigmond király kegyelméből Gara Miklós nádor érdemes fia lesznek Somlyó urává. Később a vár elpusztulásával elveszíti az egykori őstelep a középkori erősség jellegét, és lassankint kizárólag kulturterületté alakul át és ma a hallstatti őssírok csendes hazája termi hazánk legkitünőbb borait.

Balatonvidéki leletek. Minél inkább közeledik a kutatás színhelye a Balaton felé, annál inkább gyérülnek az őskori leletek, mi természetes magyarázatát leli abban, hogy e területeket tovább hatal-

mában tartotta a Balaton vize és később váltak csak lakhatóvá. A középkori várromokkal ékeskedő Balaton parti magaslat, Szigliget, szolgáltatja a legrégebb adatokat a Balatonvidék őskorához. Ezekhez járulnak a Tapolca avardombi sírleletek, a csobánczi és kiseörsi és végül a Balatontól már távolabb eső galamboki szórványos sírleletek. A Balatonvidék tulajdonképeni őskulturájának alapját a nagy kelta invázió vethette meg. Erről tanuskodnak a Balaton közelében lelt sírok, melyek kora nem előzi meg a



XXXII. tábla. Szigligeti urnasír-mellékletek. $\frac{2}{3}$ nsg.

Kr. előtti ezredév közepét. Nem szolgálhat bizonyítékul egy régebb bronzkori kulturára nézve a Szigligeten szórványosan lelt bronztárgyak és az egyetlen rézvéso (I. t. 3. ábra). Sőt a Balaton vidékén eddig előfordult két nagy bronzkincsleleten is inkább érvül, mint ellenérvül szolgál állításom mellett. A kispáti bronzkincs nagyobb számú trébelt bronzedénytöredékeket tartalmazott, így feltétlenül a bronzkor utolsó phasisát érintő hallstatti kort, meg az ősember kezei között érte meg, csak azután a kelta invasio alatt kerülhetett a rejtek helyre. Nagyon valószínű, hogy Somlyóról vagy Csab-Rendekről a félelmes kelták elől épen egy ingoványos területre vagy lakatlan őserdőbe menekülő bronztelepes

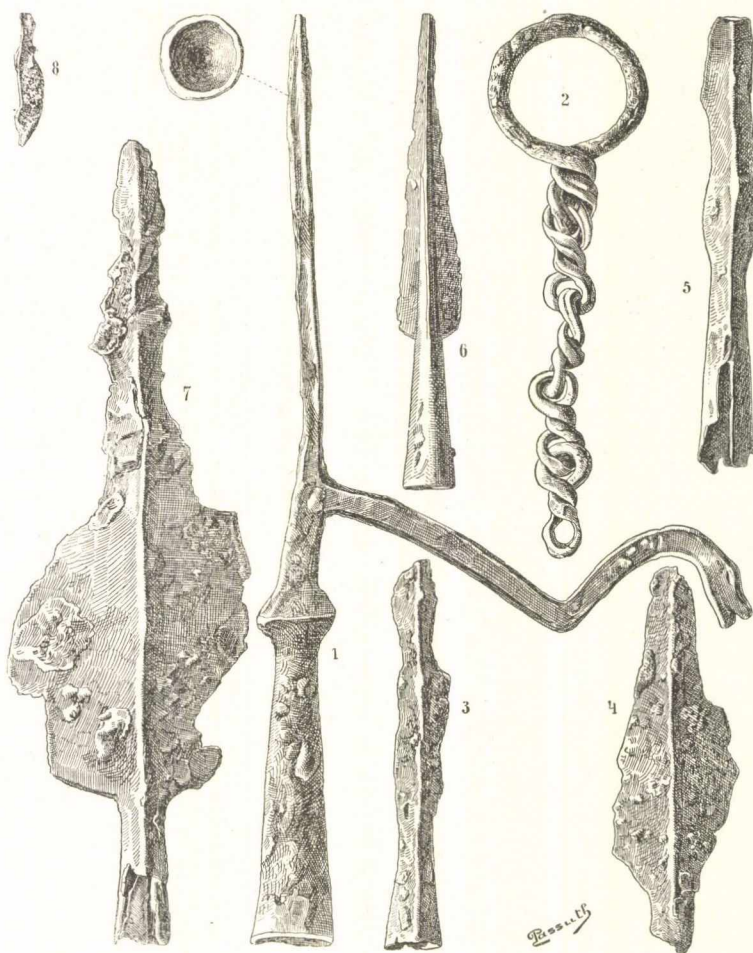
biztosítandó kincsét olyan helyen ásta el, hol az időben emberi kultúra nem létezett. Balatonhoz még közelebb eső pontok, p. o. Keszthely és vidékének már nincs is őskora, Archæológiája a történelmi korról, a rómaiak uradalmával kezdődik és nagyobb lendületet Galerius római császár alatt nyer, ki a Balatont lecsapolva szűkebb mederbe szorítja és ingoványos környékét lakhatóvá teszi. Virágzásának tetőpontját a második népvándorlás korában éri el, miről elég fényes tanúságot szolgáltatott dr. Lipp Vilmos Keszthely-dobogói nagy kiterjedésű sírtelepei.

Szigliget. Szigliget legrégebbi őskori lelete a szigligeti bronzkincs (VII. tábla), mely azonban helyi őstörténeti szempontból, mert valamely véletlen körülmény következtében kerülhetett oda, kevésbé fontos, mint a földmunkálatok alkalmával felszínre került sírleletek. Jólehet, hogy a bronzkincs egy része a spirálisok korába, tehát Kr. e. VII. század tájára esik, mégsem tehető fel, hogy Szigliget őskora megelőzte volna a Kr. e. VI—V-ik századot, mint ezt a bemutatandó sírleletek, melyek a bronz és vas átalakulási korának idejére és a későbbiek a La Tène-korra vallanak. A régibb urnatemető az úgynevezett czipramajor közvetlen szomszédságában került felszínre, míg a La Tène csontváz temetkezések a tudományunk iránt kiváló előzékenységű és érdeklődést mutató Frisch László úr szigligeti szőlőbirtokán mutatkoztak. A czipramajori urnasírok mellékleteit Fogner István úr mentette meg és küldte be múzeumom számára. A beküldött anyag állt bronzékszerekből és edényekből. A XXXII. táblán bemutatandó ékszerek majdnem kivétel nélkül teljes analógiát mutatnak a csabrendeki urnasírok mellékleteihez, hasonlóképen a csücskös diszítésű keramikus edények is, melyek szintén az átalakulási kor emlékeinek tekintendők.

A XXXII. táblán bemutatott négy bronztü közlül kettő korongos, kettő gombos fejjel bir. A korongos fejű tük (3—4 szám) egymáshoz teljesen hasonló, csak hosszúságukban különböznek. Korongos fejük sima, mely alatt két csoportban elhelyezett körbe futó bemélyített vonaldiszítés látszik. Hosszúságuk 250 és 150 mm. Teljes hasonló példányt láthatunk a csabrendeki temető korongosfejű tüi között. (XIII. t. 30. szám). Újabb időben egy igen szép korongos fejű tü került ugyancsak Szigliget e területéről gyűjteményembe, mely szélesebb és szélein pontozott diszítésű korongos fejjel bir, szára négyszögűvé lapítva és hullámalakra hétszeresen meggörbítve van, hasonlóan a XIII. t. 17. számú gombosfejű tüéhez. A korongos fejű tü, eltekintve a diszítést, alakra legjobban megközelíti a csabrendeki 32-ik számú bronztü. Hossza 165 mm., fej átm. 25 mm., súlya 23 gramm. A gömbösfejű tük egyike (6. szám) teljesen ép példány. Sima gombos fej alatt a szár dúdoros részén egymást keresztező vonaldiszt mutatnak. Hossza 305 mm. Teljes analógiát a csabrendeki tükön (XIII. t. 9., 11., 20-ik szám) látunk. Hiányos az 5-ös számú gombosfejű tü, hol a sima fej alatti dudoros szárrészleten erősen bemélyített körös diszítés látszik. Legközelebb jár hozzá a csabrendeki XIII. tábla 12., 14., 21. számú bronztüje. Az egymással szemben álló végekkel biró tömör diszített karpereczek négy példánya (9—12. szám) egymást keresztező és egymás alá futó, vonaldiszítéssel vannak ellátva. Vastagságuk 5—8 mm., átmérőjük 62—80 mm. között váltakoznak. Hasolók a csabrendeki XIV. tábla 8. számú karpereczhez Szigligeten szórványosan fordult elő 7. számú bronzlemez kúp, felvarrásra szolgáló két lyukacsossal ellátva, széle körül pontozott diszítés látszik, hasonlóképen az 1. számú fecskefark idomú csüngő lemez, mely közepén felerősítésre szolgáló nagyobb lyukkal bir. A Frisch László úr területén felszínre került La Tène csontváz-sírok mellékleteinek zömét lándzsahegyek képezték, melyek legérdekesebb példánya XXXIII. t. 7. számú. Tekintettel, hogy a vaslándzsa szárnyainak szokatlan szélességével, nem áll arányban, rövid és gyenge falu köpűje azon feltevésre ad alkalmat, hogy nem szolgálhatott sem harcászati védő eszközzel, sem vadászatnál hajító lándzsaként, inkább diszefegyver vagy harci jelvény lehetett egykor. A lándzsa szárnyainak hossz 270 mm., szélessége 110 mm. Míg köpűjének hossza 55 mm., lyukbősége 15 mm.

Hazai leleteink között egyedül áll egy harci jelvény (tropheum) (2. szám), mely egész szokatlan alak. A nagy és vastag köpű egy gombban végződik, melynek függőleges nyujtványa egy kettős hegyben kiesücsösödő négyszögű rúd, míg a gomb felett 50 mm. magasságban szög alatt egy másik négyszögű rúdból alakított ág hajlik ki, mely közepétől felfelé szögben megtörik és köralakban hajló kigyófejben végződik. Analog leletek hiányában ezen harci eszköz használati módja feltevésekre szorul. Kétségtelenül, mint azt a széles köpű is mutatja, hosszabb farúdra volt erősítve

és a függőlegesen felálló hegyes rész szurásra használtatott, így a tropheumot vivő harcros védelmi eszközeül szolgált. A szög alatt kihajló kigyófejes rész képezhetette a tulajdonképeni jelvényt, közepéről kétségtelenül ott, a hol szögbe meghajlik, valamely távolról feltűnő színes szövet vagy festett szőr-csomó, (mint a törököknél a lófark) csünghetett alá, mert az őskorban sem lehetett a harezi jelvénynek más rendeltetése, mint korunkban a zászlónak, hogy a harezi zajban az egybetartozó harcrosokat lehetőleg összecsoportosítsa a jelvény körül. A jelvény egész hossza 380 mm., míg a szögbehajló ágon a kigyófej 180 mm. távolságban van. A köpű hossza a gombig 130 mm., a lyuk átmérője 35 mm. Súlya 530 gramm. A 4. számú lándzsacsúcs szokott alak, köpűs része hiányzik, a szárnyakon végig futó borda



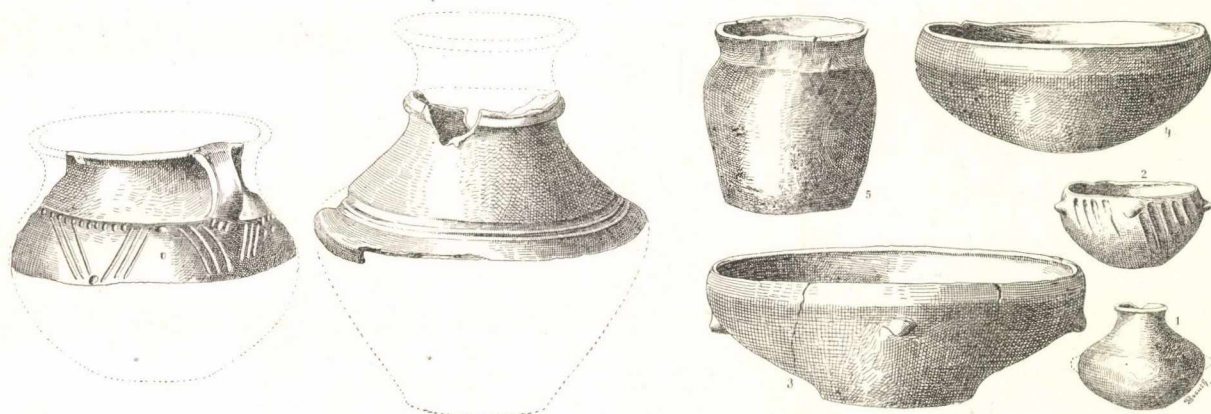
XXXIII. tábla. Szigligeti csontváz-sír-mellékletek. $\frac{1}{3}$.

azokat két egyenlő részre osztja. A szárnyak méretei 135×45 mm. Két teljesen egymáshoz hasonló levél alakú lándzsa a 3. és 5. számú. Mindkettőnek szárnyait a rozsda erősen megrongálta, így pontos méretet nem adhatnak. Alakjuk teljesen megegyezik a somlyói és csabrendeki lándzsahegyekkel. Majdnem teljesen ép a 6. számú vaslándzsa, melynek köpűje keresztlyukkal van ellátva, levélalakú szárnyai hegye felé hirtelen vékonyulnak. Hossza 190 mm., szárny szélessége 30 mm. A szigligeti kelta emlékek csoportját a 2. számú kardkötő zárja be, mely hasonmása a somlyói XXIX. t. 1. számú teljesen ép kardkötőjének.

Az a kevés keramikus anyag, mit Szigliget őskorából megmentenem sikerült, mindannyi a La Tène-kor emlékei közé sorozandó és megtalálja analógiáját a Somlyó és csabrendeki hasonló korbeli edényekben. Az összes edények finomabb, iszapolt, barnás színű, szemcsés agyagból készültek. Egy diszített edény nagyobb perem részletét mutatja be az 1-ső ábra, melynek domborulata bemélyített

háromszögbe futó háromsoros vonaldísz körül pontozott diszítést mutat. Míg a 2. ábra egy fületlen fedeles urna középrészletét, melynek díszét a nyakrészen körbefutó dudor képezi, mutatja be. Teljes hasonló urnatöredéket mutat be Wossinski Tolna v. t. II. k. CXLV. tábláján a dunaföldvári kelta leletek között. A szöveg közé nyomott táblázaton öt edénykét látunk. Az 1-ső számú egy miniatúr urna, minőt hasonló alakú urnában melléketül elhelyezni szoktak. A sima edények egykor négy kiálló bütyökkel volt díszítve, mely azonban letöredezett. Anyaga finom szemcsés, sötét-barna, helyenkint graphitmáz nyomaival. Méretei 80×55. mm. A 2-ik számú kis tálcaska magán viseli a csabrendeki edényeket jellemző bütykös, és a somlyói csavaros díszítésmodort, mely két díszítés egyesítve: gyűjteményem őskori edényei között egyik legtetszetősebbe teszi ezen kis tálcuskát. A finom iszapolt barnaagyagból készült edényke, tele van csillogó apró ezüst színű szemcsékkel. Méretei 80—40 mm. A 3. számú bütykös tányér, urnafedél volt, fekete graphit-mázzal átvonva. Átmérője 230 mm., magassága 75 mm.

Szintén urnafedél volt a 4. számú sima tál, füstön szárított barna agyagból. Méretei 165×65 mm. A szigligeti edények kis sorozatát egy korong nyom nélküli durva fületlen bögre zárja be, mely világos-

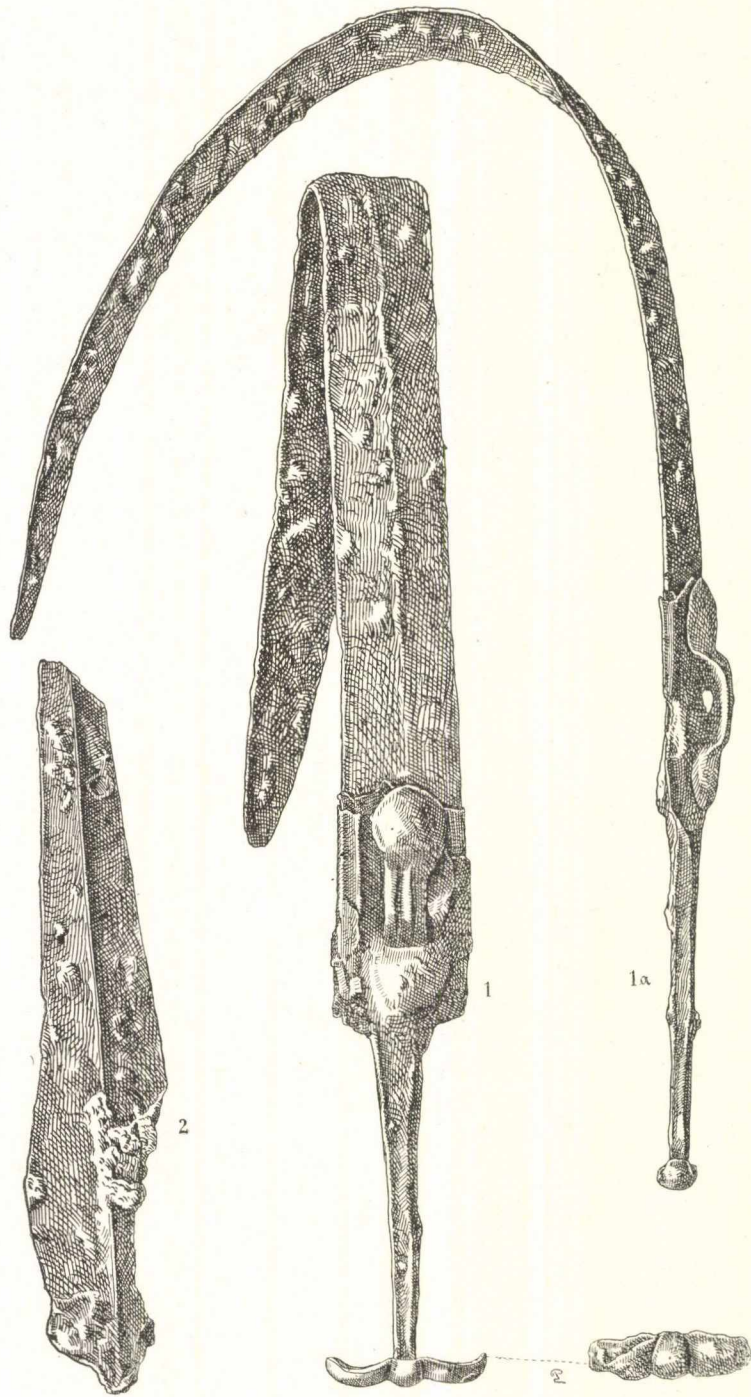
1. ábra. $\frac{1}{4}$ 2. ábra. $\frac{1}{4}$.Szigligeti edények. $\frac{1}{4}$ nsg.

szürke agyagból készülve, kétségtelenül egy régibb kor emléke vagy kedvező agyagműves kísérletezése lehet.

A *tapolczai avarombi La Tène sírok*. Tapolczától Kis-Apáti irányában fekvő magaslatot az időközönként előforduló sírleltei miatt elkeresztelték «Avarodombnak». Jólehet, hogy az ott eltemetett sírok egy ezred évvel megelőzik az avarok korát, mégis megöröklődött az «avar» név a nép nyelvén. A mit ma Tapolcza őskoráról írhatok, azt szintén Frisch László úrnak köszönhetem, ki figyelmessé téve a birtokán lelt sírokra, azok mellékleteit megmentette a pusztulástól és gyűjteményemnek ajándékozta. A tapolczai avarombi kelta sírmezőnek megvan a maga eredetisége, amenyiben eltérőleg vidékünk többi temetőitől, tiszta La Tène sírokkal találkozunk, mely körülmény épen vidékünkön szokatlanságánál fogva nagyon fontos, mert arról tanuskodik, hogy a kelta invasio, Tapolczán nem talált bronzkori lakókat, mint Somlyón és Csab-Rendeken, hanem a Balatonhoz közel levő magaslaton nyilván a halbőség miatt új tanyát vert. A jellemző sírmellékletek után ítélve, a tapolczai avarombi sírleletek legrégebbike Kr. előtti IV. századra a La Tène cultura kezdetére vihető vissza. A temetkezések itt is egyszerű veremsírban történtek, elvértve fordult elő egy-egy urnasír, melyek szintén kizárólag vasmellékleteket tartalmaztak.

A csontváz-sírok legbecsesebb mellékleteit, a La Tène izlésű vaskardok (XXXIV. tábla) képezik. A kétélű vaskardok, a kelta kardok szokott típusa, a penge közepén végig futó bordával, mely azt két egyenlő részre osztja. A 3. számú teljes ép pengével bir, nyélnyujtványának hiányzik a burkolatszorító kis keresztvasa, mi az 1-ső számú kardpenge nyujtványainak végén látható. Az 1-számú kard, a kelta temetkezési szokáshoz hiven, meg van görbitve és használhatatlanná téve, a sírok hazáját

megbolygató ellenséggel szemben. Különböztetés teljesen hasonló az 1. számúhoz, csak érdekesebbé azon körülmény teszi, hogy a penge tövében rajt van a tasak vaspántja, a kardkötő-lánczhoz való megerősítésre szolgáló vasfül, mely két aklaszeggel van a tasakpánthoz hozzá erősítve. Hosszuságuk



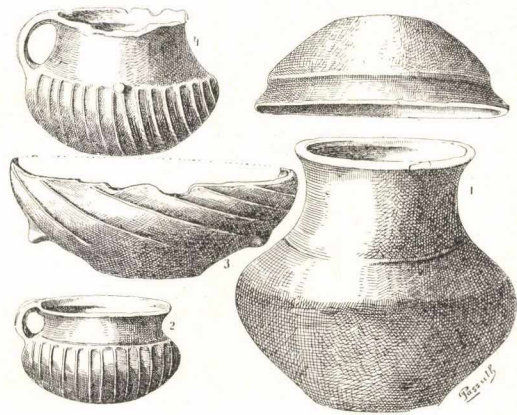
XXXIV. tábla. La Tène ízlésű sírmellékletek a Tapoleza «avardombi» őstemetőből. $\frac{2}{3}$ nsg.

750 mm., penge szélessége 50 mm. A nyélburkolat tartó nyujtvány 120 mm. Súlyuk egyenkint 500 gramm. Tosakkal együtt összehajlított vaskardok több példányát ásattam ki csabrendeki urna-temetőből (XV. t. 2—3. szám).

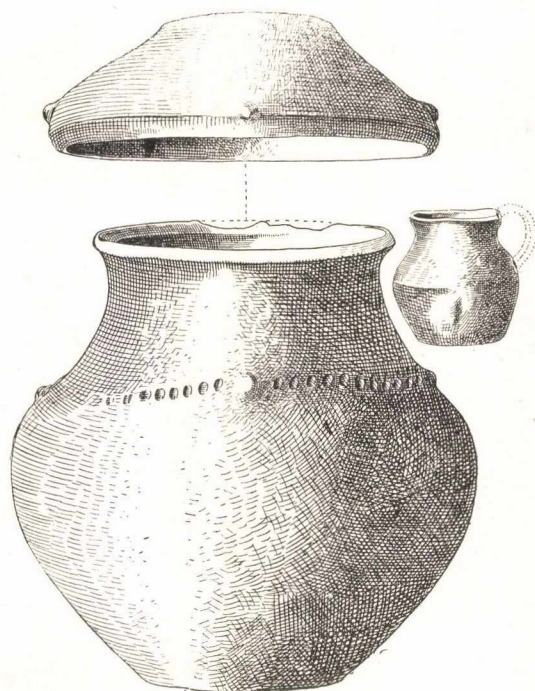
A kardokkal egyetemben fordult elő egy levél alakú nagyobb vaslándzsa 2. ábra. Kétélű penge-

részlete nemcsak alakját tartotta meg, de a gondos vasedzéstől nyert kék színét is, mi kétségtelenül a La Tène-kor vasiparának magasfokú fejlettségéről tanuskodik. A köpös részlet azonban hiányzik. Penge hossza 255 mm. Legnagyobb szélessége 50 mm.

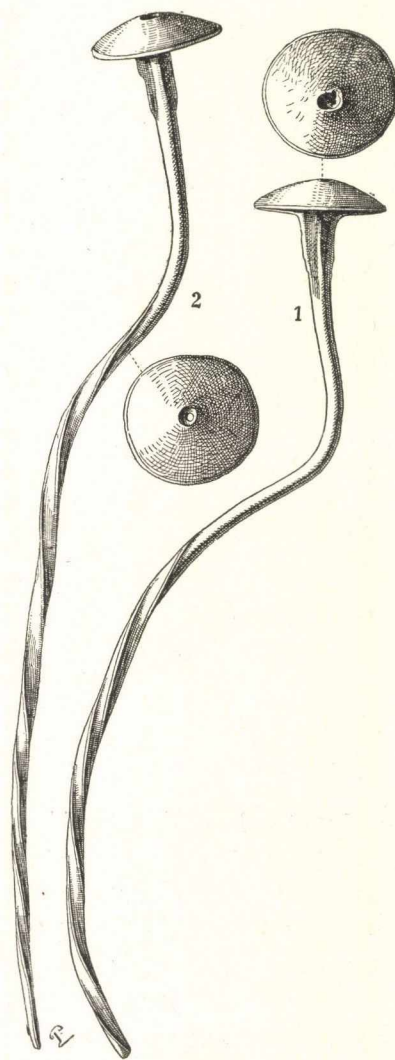
A tapolezai avardombi temető kevés, de érdekes diszítésű keramikus anyagot szolgáltatott. A szöveg közé nyomott kis táblázat három diszített edényt és egy fedeles urnasírt mutat be. Az 1-ső



Tapoleza avardombi La Tène ízlésű edények. $\frac{1}{4}$ nsg.



Csobáncezi urnasír. $\frac{1}{3}$ nsg.

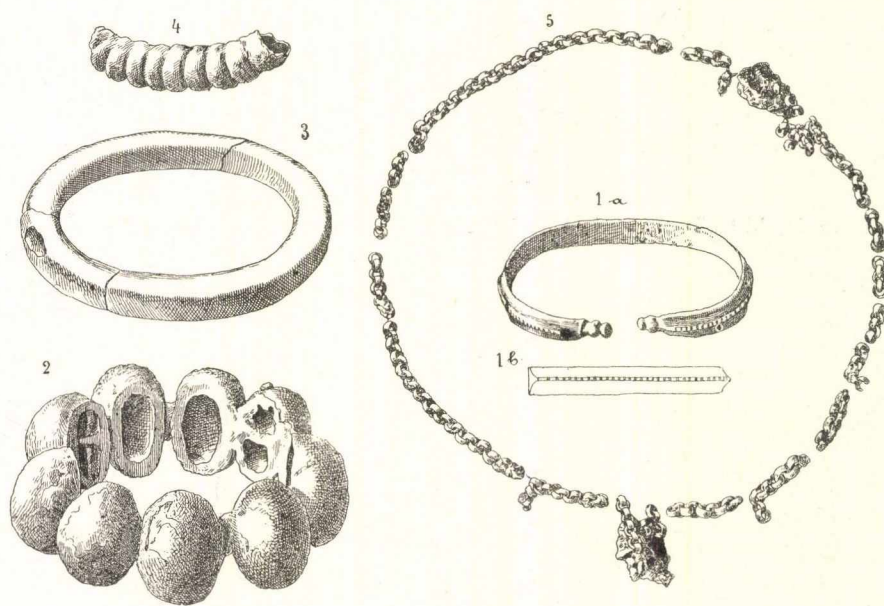


Kis-Eörsi csontváz-sírból. $\frac{1}{2}$ nsg.

számú fedeles urna csont és hamu maradványokon kívül három darab erősen megrongált vaskarikát 55 mm. átmérővel és egy hajlított késpengét tartalmazott. Penge szélessége 12 mm. A fedeles urna korongon készült iszapolt sárgás-vörös agyagból, minden diszítés nélkül, magassága 140 mm., átmérője 160 mm. A 2., 3., 4. számú edények újjal bemélyített diszítésmodora a Somlyó keramikájára emlékeztetnek. A két diszített csupor analogiát talál a XXVI. t. 10 a. számú edényében. A csavaros diszítésű tál, (3. sz.) mindegyik oldalán egy-egy bütyökkel van ellátva. Anyaga barna, helyenkint füstnyomokkal. Átmérője 175 mm. Magassága 55 mm. A csuprok magassága 60 és 85 mm. Átmérőjük 120 és 95 mm.

Csobáncz és Kis-Eörs. A Csobáncz-hegy lábánál, Balogh István gyulakeszii földbirtokos területén urnatemetőre találtak forgatás alkalmával. Az urnasírokat a munkások mellékleteikkel együtt megsemmisítették, csak egy urnát sikerült megmentenem és e területen lelt sima tömör fényes zöld patinával bíró 72 mm. átmérőjű bronzkarikát. Az urna szürkés durva szemcsés agyagból készült, korong nyom nélkül. Az urna nyakán elhelyezett négy kisebb bütyköt gyöngyös bemélyített diszítés köti össze, hasonló bütyökök vannak elhelyezve a tál alakú urna fedél 4 oldalán. Méretei 190×180 mm. A sír csont és hamuval kevert földrétegen kívül egy kis füles miniatúr urnácskát tartalmazott, melyen a graphit-máz nyomokat hagyott. Magassága 60, szélessége 55 mm.

Óskori leleteim sorozatát két szórványos csontváz-sírlelet zárja be, melyek egyike Kis-Eörsön, a másik Galambokon került felszínre. A kiseörsi csontvázverem sírmellékleteit két igen érdekes bronztű képezte, melyek a bordák között feküdtek. A gombaalakú korongos fejű tűk a szokottnál nagyobb alakok. A sima fej közepe át van lyukasztva, nyilván azon czélból, hogy azon át fonál huzatott a tű szárá-



Galamboki csontváz-sírlelet. $\frac{1}{2}$ nsg.

hoz, mely szövethozó nagyobb megerősítésére szolgált. Ezen eljárás fejleménye lett később a fibula. A bronztű egyetlen díszét szárainak sodrott volta képezi. Az 1. számú tű rövidebb. Hossza 260 mm, fejtátmérője 35 mm, súlya 65 gramm. A 2. szám méretei 320×35 mm, súlya 70 gramm. Hasonló alakú kisebb bronztűt a csabrendeki XIII. t. 27. számú ábrája mutat. Ugyancsak a milleniumi ásatás alkalmával a Szt-Gróth polgárvárosi urnasírban szintén két közel hasonlót találtam. Analogiát mutat még a ráczegresi bronzlelet két tűje is. *)

Galamboki sírlelet. A galamboki sírleletet az ottani plébános, Juk József úrnak köszönhetem, mely a község délkeleti részén fekvő új temetőben sírgödör-ásás alkalmával $1\frac{1}{2}$ méter mélységben találtatott. A kelet felé fekvő női csontváz alsó kézzsárcsontján volt három karperecz, és pedig a kézfejnél a 2. számú bütykös karperecz, felette két darab szépen díszített filigrán karperecz (1. sz. a), b)), a karpereczek között pedig egy fényes fekete színt mutató gagat karika (3. sz.) volt elhelyezve.

Egy nyakláncz finom bronzkarikákból áll, mely több részre szakadva, a nyakesigolyák körül feküdt (5. sz.). A leletet még egy trébelt lemez-karperecz egészítette ki, melynek azonban vékony lemeze több darabra zuzódott. (4. sz.)

E sírlelet vidékünk becses hallstatti leleteihez sorakozik, melynek egyes darabjaival, a 2. számú

*) Hampel, Bkor. II. rész, CLXI. t. 10/a. 11/a. sz.

bütykös és a 4. számú lemezből trébelt agyaggal kitöltött karperecczel találkozunk a hallstatti sírleletek között is.¹⁾ Az 1-ső számú gyöngyös diszítést mutató filigrán karperecz közel hasonló példányát szintén az előbb említett mű 8-ik ábrája mutatja. Az apró bronzszemecskékből álló láncz a rajzban feltüntetett vastagodásnál vasrozsdafoltokat mutat s ez kétségtelenül valamely foszlásnak indult vastárgy fenmaradt nyoma. Hasonló lánczot ismerünk a tolnamegyei kelta sírokból.²⁾ A bütykös karperecz átmérője 74 mm, míg a filigrán karpereczeké 60 mm. A gagat karika 9 mm vastagságot és 78 mm átmérőt mutat.

Állítás szerint ugyan e területről több izben urnasírok is kerültek elő, de ez időben azokról közelebbi adatokkal nem rendelkezem.

Hallstatt és Sümegeh vidéke. Midőn ezelőtt két évvel alkalmam volt a bécsi k. u. k. Naturhistorische Hofmuseum több termében elhelyezett világhírű hallstatti őstemető kincseit heteken át tanulmányozni, akkor tűnt fel elsőben a szembeötlő hasonlatosság a somlyói, csabrendeki, szigligeti temetők, a sümegehújhegyi, galamboki és több más vidékünkön szórványosan előkerült sírleletek mellékleteihez. A hasonlatosság oly meglepő, hogy vidékünk fentemlített leleteit besorozhatnók a hallstatti sírleletek kincsei közé, a nélkül, hogy azok korra és jellegre lényegesebb eltérést mutatnának. E hasonlatosság nemcsak e kort jellemző trébelt, aklázott bronzedények, sajtáságos ékszerformákban nyilvánul, de különösen e korrall fellépő magasabb geometriai diszítésmodorban is, mely oly sok és oly meglepő változatait mutatja, a körös, czik-czak háromszöges és vonalos diszítések arányos elhelyezésében. Vidékünk leletei nélkülözök az állati és emberi alakok kezdetleges ábrázolásával való diszítési modort, mely már a vaskorszak vívmánya, s mely nagyon gyakori a hallstatti temető kincsei közt, mi arról tanúskodik, hogy vidékünk leletei mélyebben nyúltak be a bronzkorba, mint a hallstatti temető sírmellékletei.

A hallstatti temetőhöz legtöbb analogiát mutat Somlyó. Korát jellemzik a vas és bronzal elegyes sírleleteken, a bronzüstön és a kerámikus edényeken kívül az ezrével előfordult különböző nagyságú sajtolt csiros bronzgombocskák, jura mészgyöngyök, a keresztzsinórzat összetartására szolgáló diszített gombok és több vasponcczal ékített karperecz, egy csörtető ékszer. Együttal Somlyó képezi az összekötő kapcsot Hallstatt és Sümegeh vidékének leletei között. A somlyói bronzüst párját ismerjük Hallstattból, a csabrendeki trébelt öv vasponcczal bevert háromszöges diszítését viszont felleljük a somlyói és hallstatti üstön. A somlyói csörtető ékszer háromszögű csüngőjéhez teljes analogiát mutat a csabrendeki fibulás ruhás kapocs. A csabrendeki trébelt bronzkorongokon levő geometriai diszítés modorát megtaláljuk ugyancsak Csabrendek néhány korongos fejű bronztüjén, viszont a szigligeti bronztükhöz teljes hasonlókall találkozunk a csabrendeki túsorozatban. A sümegehújhegyi nagy bronzcisták teljesen hasonló csonka példányait ismerem a hallstatti leletek között. A cisták szomszédságában lett csontváz-sír trébelt lemezkarpereczein szimmetrikusan elhelyezett, poncczal bevert apró körökkel való diszítésmodort szintén felleljük a hallstatti öveken. Végül a galamboki bütykös és trébelt karperecz szintén megtalálja a hallstatti sírleletek között a maga analogiáját.

A hallstatti izlés ily nagymérvű befolyását vidékünk bronzkorának utolsó phasisára, természetadta körülményeinknek tudhatjuk be, különösen annak, hogy Sümegeh vidéke szomszédságában fekszik az Alpeseeknek, a hallstatti műveltség góczpontjának. Az ott élt hegyes vidékhez szokott Illyr-törzsök az emberi ösztönben rejlő terjeszkedési hajlamnál fogva szívesen hatalmukba ejtették a közeli vidéket, hol feltalálták a nekik kedves magaslatokon, a Somlyón, Fehérköveken, Szigligeten kívül a dús legelőket, a vad- és halbőséget, melyek egyikét a Veszprém felé terjedő őserdő, másikat a Balaton szolgáltatatta. Hova pedig nem hatott el az alpesi harcászok fegyvere, annak útját bizonynyal megtalálta a hallstatti fémművesség vándor-iparos, eljuttatva gazdag iparának termékeit vidékünkre, hol az életfentartáshoz szükséges terményekben bő cserekereskedelmi anyag kínálkozott. Így képzelhető el, hogy ekként tört utat magának a hallstatti izlés, melynek hátrahagyott emlékeit ma, harmadfélezer év után is oly meglepően szépnek találjuk, és ha elmerülünk e kor diszítésmodorának szebbnél szebb változataiban, önkéntelen elménkbe ötlök egy tudós régész azon mondása: «A régiben keressük mindég az újat».

¹⁾ Sacken Gfeld. Hallst. XVI., 13—14. ábra.

²⁾ Wos., Tolna vm. tört., II. k., CXLIII. t., 5. ábra.